

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI**

**KIYÂMET ALÂMETLERİNİN AKLÎ VE NAKLÎ
TEMELLERİ**

Ahmet SÜNETCİ

Yüksek Lisans Tezi

**DANIŞMAN:
Yrd. Doç. Dr. Lütfü CENGİZ**

KONYA-2014

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI**

**KIYÂMET ALÂMETLERİNİN AKLÎ VE NAKLÎ
TEMELLERİ**

Ahmet SÜNETCİ

Yüksek Lisans Tezi

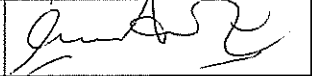
**DANIŞMAN:
Yrd. Doç. Dr. Lütfü CENGİZ**

KONYA-2014

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet SÜNETCİ
	Numarası	108106071001
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri/Kelâm
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Lütfü CENGİZ
	Tezin Adı	Kıyâmet Alâmetlerinin Aklî ve Naklî Temelleri

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **Kıyâmet Alâmetlerinin Aklî Ve Naklî Temelleri** başlıklı bu çalışma 24/07/2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı Soyadı	İmza
1	Yrd. Doç. Dr.	Lütfü CENGİZ	
2	Prof. Dr.	İbrahim COŞKUN	
3	Prof. Dr.	Bayram DALKILIÇ	

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet SÜNETCİ		
	Numarası	108106071001		
	Ana Bilim/BilimDalı	Temel İslâm Bilimleri/Kelâm		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Lütfü CENGİZ		
Tezin Adı	Kıyâmet Alâmetlerinin Aklî ve Naklî Temelleri			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı

Ahmet SÜNETCİ

İmzası

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Ahmet SÜNETCİ		
	Numarası	108106071001		
	Ana Bilim/Bilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri/Kelâm		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. Lütfü CENGİZ		
Tezin Adı	Kıyâmet Alâmetlerinin Aklî ve Naklî Temelleri			

Dünya hayatının malum sonu Kur'an-ı Kerim ve hadislerde “kıyâmet” olarak isimlendirilmiş ve kıyâmetin kopuşu tüm dehşeti ile tasvir edilmiştir. Âhret veya ikinci bir hayat inancı olan dinler ve inanç sistemlerinde dünyanın sonu/kıyâmet ve diğer hayat, insanlık tarihi boyunca hep merak konusu olmuştur. Kıyâmetin kopacağı zamanın belli olmaması bu merakı daha da artırmıştır. Bundan dolayıdır ki toplumlarda zaman zaman dünyanın sonu ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüş, birtakım tahminlerde bulunulmuştur. Gerek İslam'dan önceki dinlerde gerekse İslam kaynaklarında kıyâmet alâmeti olarak haber verilen durumlar, karşılaşılan olumsuzluklarla ve içine düşülen sıkıntılarla ilişkilendirilebilmiş ve zaman zaman bir takım olumlu gelişmeler dahî kıyâmet alâmeti olarak vasıflanabilmiştir.

Dünyanın sonunun bir öncüsü olarak nitelenen kıyamet alametleri, daha ziyade hadislere konu olmuştur. Bununla birlikte kıyamet alametleri, ilk dönem İslam bilginlerince tartışmaya yer vermeden kabul edilirken daha sonraki dönemlerde fazlasıyla tartılma konusu olmuştur. Zamanla bu alametler, değişik tasniflere de tabi tutulmuştur. İşte bu çalışmada söz konusu alametlerin tarihi süreç içerisinde nasıl yorumlandığı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kıyâmet, Alâmet, Kur'an, Hadis, İmtihan

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Ahmet SÜNETCİ		
	Student Number	108106071001		
	Department	Branch of Basic İslamic Sciences/Kelam		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Yrd. Doç. Dr. Lütfü CENGİZ		
	Title of the Thesis/Dissertation	Rational and Traditional Basis of Signs of The Doomsday		

The inevitable end of life on earth is named as “Qiyamah” (doomsday) in Holy Quran and in Hadith (Prophet Mohammad’s sayings and deeds) and the occurrence of doomsday is described with all of its dismay. In the religions or belief systems with belief for life after death or for second life, the doomsday/Qiyamah and the life after death have been a point of interest from the day of the beginning of human history. Uncertainty of the date of doomsday has increased this interest. For this reason, some opinions have been suggested or some presumptions have been made regarding the end of the world in the societies from time to time. The situations suggested as the signs of “Qiyamah” either in the religions before Islam or in the Islamic sources have been related with the problems or the constraints faced and from time to time even some favourable developments have been regarded as signs of “Qiyamah” or doomsday.

The signs of doomsday, which are regarded as a pioneer of the end of the life on earth, have rather been subject of Hadith. Nevertheless, the signs of Qiyamah were accepted without any doubt by the first period Islamic Scholars while they have been made subject of discussions in the later periods. Those signs have been classified in different ways. This study will discuss how the mentioned signs have been interpreted in the course of time.

Keywords: Doomsday/Qiyamah, Signs, Quran, Hadith, Testing/Trying.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU	i
BİLİMSEL ETİK SAYFASI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ	ix
GİRİŞ	1
1. “Kıyâmet” Kelimesinin Lügat Anlamı	6
2. “Kıyâmet” Kelimesinin Terim Anlamı.....	6
3. “Kıyâmet” Kelimesinin Kur’ân-ı Kerim ve Hadislerdeki Kullanımı	7
4. Kıyâmet Alâmetlerine Genel Bir Bakış	9

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR’ÂN-I KERİM’DE KİYÂMET ALÂMETLERİ VE SAHNELERİ

1. Kıyâmet Alâmetleri	11
1. 1.Ye’cûc ve Me’cûc	12
1. 2. Dâbbetü’l-Arz	13
1. 3. İnsanları Saracak Bir Dumanın Çıkması	13
1. 4. Hz. İsâ’nın Gökten İnişi.....	14
2. Kıyâmet Sahneleri	16

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE KİYÂMET ALÂMETLERİ

1. Küçük Kıyâmet Alâmetleri.....	23
1. 1. Hz. Muhammed (s.a.s)’in Son Peygamber Olarak Gönderilişi	24
1. 2. Hz. Peygamber’in Vefatı	25
1. 3. Peygamberlik İddiasında Bulunan Yalancıların Ortaya Çıkması	27
1. 4. Toplumda Kaos (Fitne) ve Savaşların Ortaya Çıkması	28

1. 5. Emanetin Zâyi Edilmesi.....	33
1. 6. İlmin Zayıflaması, Cehalet, İçki, Zina ve Çalgı Aletlerinin Yaygınlaşması	34
1. 7. İnsanların Zenginleşmesi, Helal-Haram Kazanç Duyarlılığının Zayıflaması ...	36
1. 8. Türklerle ve Acem (Arap Olmayan) Bir Toplumla Savaşılması	38
1. 9. Depremlerin Artması	41
1. 10. Yalancı Şahitlikte Bulunulması ve Doğrunun Gizlenmesi	42
1. 11. Yolculukların Can Güvenliği İçinde Yapılması	43
1. 12. Hicaz'da Yangın Çıkması	44
1. 13. Erdemli İnsanların Yok Olması, Seviyesiz İnsanların Saygınlık Kazanması..	45
1. 14. Câmî Yapımı ve Süslemesi İle Övünülmesi	47
1. 15. Ümmetin İçinde Şirkin Yayılması	48
1. 16. Zamanın Birbirine Yaklaşması/Daralması.....	49
1. 17. Fırat Nehrinin Altın Bir Dağı Ortaya Çıkarması	51
1. 18. Çokça Yağmur Yağmasına Rağmen Ürünlerin Azalması	53
1. 19. İhtiyarların Saçlarını Boyaması	54
1. 20. Kölenin, Efendisini Doğurması	55
1. 21. Kâfirlerin Yolunda İlerlemek.....	58
1. 22. Rumlarla Müslümanların Savaşması	59
1. 23. Kahtânlı Birinin Ortaya Çıkması	62
1. 24. Yahudilerle Savaşılması	63
1. 25. Müslümanların Sâdik Rüya Görmesi.....	65
1. 26. Medine'nin Kötü İnsanları Barındırmaması ve Harap Olması	67
1. 27. Kâbe'nin Saygınlığının Çiğnenmesi ve Yıkılması	69
1. 28. Müminlerin Canını Alacak Hafif Bir Rüzgarın Esmesi.....	72
2. Büyük Kıyâmet Alâmetleri.....	73
2. 1. Mehdî	75
2. 2. Deccâl	76
2. 3. Hz. İsâ'nın Nüzulü	81
2. 4. Ye'cûc ve Me'cûc	84
2. 5. Yere Batırma	85
2. 6. Duhân	85
2. 7. Güneşin Batıdan Doğması	86
2. 8. Dâbbetü'l-Arz	87

2. 9. İnsanları Mahşer Yerine Sürecek Olan Ateşin Çıkması	88
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIYÂMET ALÂMETLERİ HAKKINDA KELÂM MEZHEPLERİNİN GÖRÜŞLERİ

1. Ehl-i Sünnet	89
2. Mu'tezile.....	97
3. Şia	102
4. Kıyâmet Alâmetleri Hakkında Son Devir Alimlerinin Görüşleri.....	105
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	134
KAYNAKÇA	139
ÖZGEÇMİŞ	147

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale/adı geçen madde
a.s. : Aleyhisselam
bkz. : Bakınız
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB : Diyanet İşleri Başkanlığı
haz. : Hazırlayan
hz. : Hazreti
nşr. : Neşreden
(r.a) : Radıyallahu anh
s. : Sayfa
(s.a.s) : Sallallahü aleyhi ve sellem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
tsz. : Tarihsiz
ünv. : Üniversitesi
v. : Vefatı
vb. : Ve benzeri
vd. : Ve diğerleri

ÖNSÖZ

İnsanın varlık sahnesine çıkışı ve dünya üzerindeki serüveni, geçmişten günümüze pek çok araştırmaya konu olmuştur. Hz. Âdem'den günümüze uzanan insanlık tarihinin başlangıcı ve seyri üzerindeki bu araştırmaların kaynağı daha ziyade kutsal metinler, antropolojik veriler gibi somut delillere dayanmaktadır. Bununla birlikte kadim zamanlardan bu yana insanın ve içinde yaşanılan kâinatın âkibeti konusu, başlangıcından çok daha merak konusu olmuştur. Şüphesiz, insanın sonu ile ilgili bu merakın en önemli sebebi, konunun geleceğe ait bir mesele oluşudur. Zira gelecek, gaybî konular içerisinde yer alır ve gayb âlemini ise yalnız Allah bilir.

Geleceğe ait olaylardan kıyâmet alâmetleri ve kıyâmete dair Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde pek çok bilgi yer almaktadır. Şu kadar var ki; Kur'ân ve hadislerde kıyâmet bütün dehşetiyle tasvir edilirken bunun hangi tarihte gerçekleşeceği bildirilmemiştir. Elbette bu bilginin Allah katında saklı tutulması insanın dünyadaki imtihanının bir gereğidir. Buna rağmen, zaman zaman kıyâmetin kopacağı tarihle ilgili çeşitli iddialar ortaya atıldığı, şu ana kadarki hiçbir tahminin ise doğru çıkmadığı da bir gerçektir.

Diğer taraftan Allah katından kıyâmete dair bir takım bilgiler sunulmuş olmasının, onun zamanı üzerinde araştırma yapmaya ve bir sonuca varmaya yönelik olmadığı açıktır. Dünya hayatının sonuna sıklıkla vurgu yapılması, insanın fâni olan bu hayata bağlanıp ebedî âlemi göz ardı etmemesi için olsa gerektir. Kaçınılmaz olan bu sonla ilgili âyetler ve özellikle de hadislerde bazı belirtilerden söz edilmesi, yine insanı gelecekte ortaya çıkacak bir takım durumlara karşı teyakkuza sevk etme gayesine yöneliktir. Bu noktada insana düşen, bunlara inanılması gerektiği şekilde inanmak ve ibret almaktır.

İşte bu çalışmada kıyâmetle ilgili Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde haber verilen alametler incelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Kur'ân-ı Kerim'de tasvir edilen kıyâmet sahneleri ile Kur'ân ve hadislerde bildirilen ve kıyâmet alâmeti olarak nitelenen olaylar/gelişmeler kaynaklarıyla birlikte ele alınmıştır. Bu haberlerin tarihi

süreç içerisinde âlimlerce nasıl değerlendirildiğine yer verilmiştir. Bununla birlikte özellikle küçük kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen gelişmeler, günümüz şartları çerçevesinde bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Burada şunu hemen belirtmek gerekir ki bu çalışmanın temel gayesi, kıyâmet alâmetleriyle ilgili naslar hakkında genel bir malumat sahibi olmak ve bunların günümüze değin nasıl makedes bulunduğunu ortaya koymaktır.

Çalışma giriş, üç bölüm, değerlendirme ve sonuç kısımlarını muhtevlidir. Giriş kısmında “kıyâmet”, “alâmet” gibi çalışmaya dair ana kavramlar üzerinde durulmuş, bu kavramların Kur’ân ve hadislerdeki kullanımı gözden geçirilmiş ve kıyâmet alâmetleri hakkında genel bir bilgi sunulmuştur. Birinci bölümde kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen bazı durumların Kur’ân-ı Kerim’deki ele alınışı ile kıyâmet sahnelerine yer verilmiştir. İkinci bölümde hadislerde haber verilen kıyâmet alâmetleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise kıyâmet alâmetleri hakkında kelâm mezheplerinin ve son dönem âlimlerinin görüşlerine değinilmiş ve bu görüşler yeri geldiğinde eleştiri süzgecinden geçirilmiştir. Değerlendirme ve sonuç bölümünde ise çalışma esnasında konuyla ilgili hasıl olan genel kanaat ortaya konmuştur.

Gerek ders döneminde gerekse çalışmanın proje aşamasından tamamlanma sürecine kadar katkılarını esirgemeyen, değerli fikirleriyle yol gösteren danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Lütfü Cengiz Bey’e teşekkür ederim. İlim yolculuğunun iki mihenk taşı olan halis niyet ve sabırdan bizi mahrum bırakmamasını Yüce Allah’tan dilerim.

Ahmet SÜNETCİ
Ankara-2014

GİRİŞ

İnsan, dünya hayatında misafirdir. Onun asıl yurdu âhirettir. Yüce Allah, Kur'ân-ı Kerim'de bu gerçeği “Şüphesiz bu dünya hayatı, geçici bir eğlencedir. Ama âhiret, gerçekten kalınacak bir yurttur.”¹ âyeti ile haber vermiştir. Kıyâmetin kopacağı zaman belli değildir. Bu bilgi yalnız Allah'a aittir. Allah, bu bilgiye ne bir meleği, ne de bir Peygamberi muttali kılmıştır. Ku'ân-ı Kerim'de bu gerçek birçok âyette kesin bir dille ifade edilmiştir. En çarpıcı örnekler şu âyetlerdir:

*“Sana kıyâmeti sorarlar: Gelip çatması ne zamandır? (derler.) Sen onu nereden bilip bildireceksin! Onun nihâf ilmi yalnız Rabbine aittir. Sen ancak ondan korkanları uyarırsın.”*²

*“Sana kıyâmeti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onun vaktini O'ndan başkası açıklayamaz. O göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır; ama insanların çoğu bilmezler.”*³

*“Kıyâmet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır.”*⁴

*“Kıyâmet gününün bilgisi, O'na havale edilir. O'nun bilgisi dışında hiçbir meyve (çekirdeği) kabuğunu yarıp çıkamaz, hiçbir dişi gebe kalmaz ve doğurmaz...”*⁵

Kıyâmetin zamanının Allah'tan başka kimse tarafından bilinemeyeceğini Allah Rasûlü (s.a.s) de hadislerinde belirtmiştir. Örneğin “Cibril Hadisi” diye bilinen, Hz. Peygamberle Cebrâil (a.s) arasında sahabenin gözü önünde cereyan eden diyalogda Hz. Peygamber, Cebrâil (a.s)'in İslâm, iman, ihsan hakkındaki sorularını cevapladıktan sonra kıyâmetin ne zaman kopacağına dair sorusunu cevaplamaktan

¹ Mü'min, 40/39.

² Nâziât, 79/42-45.

³ A'râf, 7/187-188.

⁴ Lokmân, 31/34.

⁵ Fussilet, 41/47.

imtina etmiş ve “Kıyamet hakkında kendisine soru sorulan, sorandan daha fazla bir şey bilmiyor!” karşılığını vermiştir. Bunun üzerine Cebrâil (a.s), “Öyleyse kıyâmetin alâmetlerinden haber ver” demiş Allah Resûlü de onun bazı alâmetlerini saymıştır.⁶

Hz. Peygamber’in kıyâmet alâmetlerinden söz etmesi ve haber vermesi bazı âlimleri O’nun kıyâmetin zamanını da bildiği kanaatine ulaştırmıştır.⁷ Ancak bu görüş az önce örneklerini verdiğimiz ayet ve hadislere aykırılık teşkil etmektedir. Zira, gerek Kur’ân ayetleri gerekse Hz. Peygamberin kendisi, kıyâmetin kopma vaktini Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğini ifade etmektedir.

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki; Peygamberimiz, hadislerinde kıyâmetin kopacağı tarihi değil, onun kopmasından önce ya da kopması esnasında meydana gelecek olayları ve olağanüstü durumları haber vermiştir. Bu haber vermenin de vahyin kontrolünde olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla Hz. Peygamberin kıyâmetin alâmetlerinden haber vermesinden yola çıkarak onun kıyâmetin tarihini de bildiğini iddia etmek isabetsiz bir çıkarımdır.

Allah (c.c.), Kur’an-ı Kerim’de kıyâmetin ansızın geleceğini ve gelmesiyle birlikte dünyaya dair bütün mevcudatın yok olacağını bildirdiği halde kıyâmet için belirli alâmetlerin var olması ve asırlardır bunlar üzerinde uzun uzadıya pek çok görüş serdedilmesi ve tartışmaların yaşanması da düşündürücü bir durumdur. Kıyâmet alâmetleri üzerinde zihin mesaisi yapanlar, bu alâmetlerin neden var olduğu ve insanların bundan niçin haberdar edildiği hususunda da değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşleri kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

a) Dünya hayatının faniliğini hatırlatmak, hazırlanılması gereken ebedi âhiret hayatı konusunda insanları uyarmak,

b) İnsanları dünya hayatında aşırılıklara düşmemeleri amacıyla nefislerine karşı tedbirli davranmaya, tevbe ve istiğfara teşvik etmek,

c) Kitap ve sünnette haber verilen kıyâmet alâmeti/alâmetleri ortaya çıkınca insan kendi durumunu gözden geçirecek, âhiret hayatının yaklaştığını anlayarak

⁶ Bkz. Buhârî, İmân, 36; Müslim, İmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 7; Tirmizî, İmân, 4; Nesâî, İmân, 5; İbn Mâce, İmân, 9; Ahmed b. Hanbel, II, 426.

⁷ Berzencî, Şerif Muhammed b. Resûl el Huseynî (v. 1103/1691), *el-İşâ’a li Eşrâti’s-Sâ’a*, Beyrut, 1961, s. 3.

dünyaya meyletmekten uzaklaşacak, daha da ilerisi dünyadan el etek çekecek ve kıyâmet için hazırlık yapacaktır.⁸

Kurtubi'nin, eserinde “âlimler şöyle dedi” diyerek kaynak verme gereği duymadan âlimlere nispet ettiği bu görüşlerden ilk ikisine katılmamak mümkün olmamakla birlikte son görüş tarafımızca pek tatmin edici görülmemektedir. Zira bu görüş, kıyâmet alâmetlerinin yanlış anlaşılmasına ve insanların kulluk noktasında gevşekliğe düşmelerine neden olabilecek mahiyettedir. Şöyle ki;

Allah'ın varlığını, birliğini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhireti kısacası iman esaslarını gönülden tasvip etmiş bir mümin, dünya hayatının fâni olduğunu ve hayatını inancı doğrultusunda yaşaması gerektiğini gayet iyi bilir. Dolayısıyla onun âhirete hazırlık yapması için kıyâmet alametlerini beklemesine gerek yoktur. O, her daim Allah'a kulluk yolundadır, Rabbinin rızasını arar.

Kıyâmetin yaklaştığının habercisi olarak kabul edilen kıyâmet alâmetlerinin varlığını şu açılardan da izah etmek mümkündür:

* Allah (c.c.), Kur'ân-ı Kerim'de “Allah'ın kanunu” anlamındaki sünnetullahın asla değişmeyeceğini haber vermektedir.⁹ Kıyâmetin kopması ve bununla birlikte âhiretin başlaması da Allah'ın bir sünnetidir. Yüce Yaratıcı, kitabında sürekli vurgu yaptığı ve gündemde tuttuğu bu sünnetini çeşitli emarelerle zihinlere iyice yerleştirmeyi dilemiş olabilir.

* Dünya hayatı insan için bir imtihandan ibarettir. Yüce Allah'ın, peygamberleri vasıtasıyla insanlara ulaştırdıklarının tamamını şüpheyeye yer vermeden kabul etmek, peygamberlerin muhatabı olan insanlar için bu imtihanın gereğidir. Son ilahi kitap olan Kur'ân-ı Kerim'i bizlere ulaştırmada elçilik yapma bahtiyarlığına erişmiş olan Allah Resulü ise bütün insanlığa gönderilmiştir. Onun örnek hayatı vahyin kontrolünde şekillenmiştir. Kendisinin gayb âlemi hakkında verdiği bilgiler onun yorumları ya da tahminleri olmayıp bizzat vahyî bilgiye dayanmaktadır. İşte onun gelecekle ilgili olağanüstü haberler vermesi de bir imtihan vesilesidir. Bu

⁸ Kurtubî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh (v.671/1273), et- *Tezkira bi Ahvâli'l-Mevtâ ve Umuri'l-Âhira*, Birinci Baskı, Darü'l-Minhac, Riyad, 2003, III, 1217.

⁹ İsrâ, 17/77; Ahzâb, 33/38; Fâtır, 35/43; Fetih, 48/23.

haberlerin ilk dönemden günümüze değin âlimlerce sahih olduğu kabul edilenlerine inanmak ise bir müminin üzerine düşen vazifedir.

* Allah, kıyâmetin habercisi olan bir takım belirtiler var etmekle, hesap günü insanoğlu tarafından ileri sürülmesi muhtemel mazeretlerin önünü kesmeyi dilemiş olabilir. Çünkü kıyâmet alâmetleri, kıyâmeti ve dünyanın fâniliğini haykırmakta ve bu dünyaya kendilerini kaptırmamaları konusunda insanları uyarmaktadır.

* Geleceğe dair haberler, bilgiler ve gayb âlemi, öteden beri merak konusu olagelmıştır. Bunlardan biri de kıyâmettir ve onun kopacağı vakit bildirilmemiştir. Bundan dolayıdır ki insanlığın başlangıcından itibaren bu son, hep merak konusu olmuştur. İnsan zihninin kavramakta güçlük çektiği hatta aciz kaldığı olağanüstü birtakım gelişme ve vak'aların, vakti bildirilmeyen böylesi bir olay için öncüler olarak zikredilmesi, asırlardır süregelen bu merakı daha da cazip hale getirmiştir.

* Allahu Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de sürekli düşünmeyi, akli kullanmayı, zihni canlı tutmayı ve bunun neticesinde de ibret almayı emretmektedir. Araştırma yapmak ve düşünmek suretiyle ulaşılabilecek netice ve kazanımlar kişiyi yanlış düşmekten kurtardığı gibi onu değerlerine sınımsız bağlar ve onun inancını sağlamlaştırır. Kıyâmet alâmeti olarak haber verilen bilgileri araştıran, bunların üzerinde düşünen, zihnini meşgul eden bir mümin de kıyâmete dair inancını sağlam temellere oturtacak, farklı inanç gruplarına/inançsızlara karşı kendini, düşünce ve inancını savunabilecektir.

Kıyamet alametleri, daima güncelliğini koruması ve merak uyandırması dolayısıyla çok sayıda araştırma ve çalışmaya konu teşkil etmiştir. Kıyamet alametleri olarak değerlendirilen durumlar, daha ziyade hadislerde haber verildiği için konu genel olarak hadis bilim dalı altında incelenmiş ve kıyamet alametleriyle ilgili hadislerin değerlendirilmesi şeklinde çalışılmıştır. Ancak bu durumların bir kısmına dolaylı ya da direkt olarak Kur'an-ı Kerim'de de değinildiği iddiasıyla kıyamet alametleri tefsir bilim dalına da konu olmuştur. Kıyamet alametleri içerisinde değerlendirilen mehdi konusu ise mezhepler tarihi bilim dalında ele alınmıştır. Bununla birlikte kıyamet alametleri, bir inanç meselesi olması dolayısıyla kanaatimizce genel olarak kelam bilim dalının bir konusunu teşkil etmelidir.

Kelam bilim dalında konuya dair çalışmalardan birisi 2009 yılında Mehmet Malkoç tarafından yapılan *Klasik Dönem Mâtürîdiyye’de Kıyâmet ve Âhiret* isimli doktora tezidir. Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde konumuz olan kıyamet ve alametleri ele alınmıştır. Yalnız çalışmada kıyamet alametlerinin tamamı değil, Ye’cûc ve Me’cûc, Dâbbetü’l-arz, Duhân, Deccâl, Hz. Îsâ’nın Nüzûlü ve Güneşin Batıdan Doğması konuları ele alınmış ve daha çok Mâtürîdinin Te’vilât-ı Ehli’s-Sünne isimli eseri özelinde incelenmiştir. Söz konusu çalışma daha ziyade ahiret hayatına yöneliktir.

Kelam bilim dalında konuyla ilgili diğer bir çalışma ise 2010 yılında Sümeyra Özkan tarafından yapılan *Müslüman Kelamında Kıyamet Alametleri* isimli yüksek lisans tezidir. İki bölüm halinde yapılan çalışmada kıyamet alametlerine Ehl-i Sünnet, Mutezile ve Şia’nın bakış açıları incelenmiş ve az önce zikredilen çalışmadaki gibi bazı kıyamet alametleri ele alınmıştır. Çalışmada Şia’nın mehdilik anlayışına önemle vurgu yapılmıştır. Özellikle küçük alametler olarak değerlendirilen durumlara dair hadisler olmak üzere kıyamet alametlerine dair hadislere temkinli yaklaşılması gerektiği belirtilmiştir.

Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde genellikle büyük kıyamet alametleri olarak değerlendirilen durumlara ağırlık verildiği görülmektedir. Küçük kıyamet alameti olarak değerlendirilen durumlara az da olsa değinilmekle birlikte bunların tarihi süreçte ve günümüzde nasıl değerlendirilebileceğine fazla yer verilmemiştir. İşte bu noktadan hareketle bu çalışmada gerek büyük kıyamet alameti gerekse küçük kıyamet alameti olarak değerlendirilen durumlar ele alınacak, bunların geçmişte ve günümüzde nasıl makes bulduğu, ne gibi değerlendirmelere tabi tutulduğu incelenecektir.

Bu bilgi ve açıklamalarla yetinerek kıyâmet kelimesinin anlamlarına, Kur’ân ve hadislerdeki kullanımına geçebiliriz.

1. “Kıyâmet” Kelimesinin Lügat Anlamı

Kıyâmet kelimesi “kalkmak, dikilmek, ayakta durmak” anlamlarındaki (قيام-قيام) kökünden türemiş bir isim veya mastardır.¹⁰ Buna göre kıyâmet, “dirilip mezardan kalkma, Allah’ın huzurunda durma” gibi mecâzi anlamları ifade eden Arapça bir kelimedir.¹¹ “Öyle bir gün ki! İnsanlar, o günde alemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır.”¹² mealindeki âyete dayanarak kıyâmet kelimesinin sözlük anlamına uygun olarak terimleştigi ve özellikle hesap günü anlamında kullanıldığı da iddia edilmiştir.¹³

Kelime, Kur’an-ı Kerim’de çeşitli türevleriyle birlikte hem dünya hayatının sonu hem de âhîret hayatı anlamında kullanılmıştır. Örneğin, “Kıyâmetin kopacağını da sanmıyorum. Şayet Rabbinin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki, (orada) bundan daha hayırlı bir âkîbet bulurum”¹⁴ âyetinde “dünya hayatının sonu” anlamında, “(Allah’a ortak koşan kimsenin) kıyâmet günü azabı kat kat artırılır ve (o kimse) azapta alçaltılmış olarak devamlı kalır.”¹⁵ âyetinde ise “ebedî olan âhîret hayatı” anlamında kullanılmıştır.

Kıyâmet tabiri, dilimizde de farklı duyguları ve anlamları ifade etmek üzere kullanılır. Örneğin, ani ve beklenmedik bir olayın etkisini belirtmek üzere “sanki kıyâmet koptu” cümlesi kullanılır. “Dünya başıma yıkıldı” ifadesi de kıyâmetle ilintili kullanımlara örnek olarak verilebilir.

2. “Kıyâmet” Kelimesinin Terim Anlamı

Kıyâmet, (hesap vermek için) Allah’ın huzurunda durma yahut bu olayın başlangıcını teşkileden kozmik değişikliğin vuku bulması anlamına gelir. Başka bir tanıma göre ise kıyâmet, dünyanın bağlı olduğu kozmik sistemde meydana gelecek değişimin ardından ölümlerin diriltilmesiyle başlayıp ebediyen devam edecek olan

¹⁰ İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed (v. 711/1311), “k-v-m”, *Lisânü'l-Arab*, Dârü'l-Meârif, Kahire, Tsz., V, 3781.

¹¹ Bekir Topaloğlu, “Kıyâmet”, *DİA*, XXV, 517.

¹² Mutaffifîn, 83/6.

¹³ İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali (v. 638/1240), *el-Fütûhât'ül-Mekkiyye fi Mârifeti'l-Esrâri'l-Mâlikîyyeti ve'l-Melekiyye*, Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz., I, 384.

¹⁴ Kehf, 18/36.

¹⁵ Furkân, 25/69.

âlemdir.¹⁶ Buna göre kıyâmet, dünya hayatının sona erdiği ve bütün canlıların öldüğü günü, ardından tekrar dirilmelerini, hesap, cennet, cehennem gibi merhaleleri kapsayan bir zaman dilimidir. Oysa “kıyâmet” kelimesi dilimizde daha çok dünya hayatının sona ereceği gün anlamında kullanılmaktadır. “Kıyâmet yaklaştı, bunlar kıyâmet alameti” gibi deyimler bu kullanımın örnekleri arasında yer alır.

Ölümden sonraki ebedî hayatı ifade etmek üzere gerek Kur’an-ı Kerim’de¹⁷ gerekse dilimizde “âhiret/الأخرة” kelimesi kullanılır. Âhiret, “ilk, önce” anlamına gelen “evvel/الأول” kelimesinin karşıt anlamlısı olan “âhir/الأخر” lafzının müennesidir. Âhiret, başta İslâm olmak üzere ilâhî dinlerde “dünya hayatından sonra başlayıp ebediyen devam edecek olan ölüm sonrası hayat” diye tanımlanır.¹⁸ Kıyâmet, hem bu dünyanın sonu, hem ebedî hayatı ifade etmek üzere kullanılırken, âhiret ise yalnız ebedî hayat için kullanılır.

Kıyâmet kelimesi, bununla birlikte bazı önemli olaylara, gelişmelere vurgu yapmak amacıyla terim anlamından farklı anlamlarda da kullanılabilir. Kelime, bildiğimiz “büyük kıyâmet” anlamında kıyâmet-i kübra olarak kullanılırken, “bir devletin/milletin sonu” anlamında kıyâmet-i vüsta, “kişinin ölümü” anlamında da kıyâmet-i suğra şeklinde kullanılmıştır.¹⁹

3. “Kıyâmet” Kelimesinin Kur’ân-ı Kerim ve Hadislerdeki Kullanımı

Kıyâmet kelimesi Kur’ân’da yetmiş defa geçmektedir. Kelime, bu kullanımların tamamında da “gün” anlamına gelen “yevm/يوم” kelimesine muzafun ileyh yapılmıştır.²⁰ Burada belirtilmesi gereken bir husus vardır ki o da bu kullanımların büyük çoğunluğunun “hesap günü”, “dünyada yapılıp edilenlerin bir bir ortaya çıkarılması”, “amel defterlerinin verilmesi” gibi anlamlara sahip olmasıdır. Farklı kullanımlarla birlikte kıyâmeti tasvir eden âyetlerin toplam sayısı ise dört yüze yakındır.

¹⁶ Topaloğlu, “Kıyamet” maddesi, *a.g.e.*, ss. 516-517.

¹⁷ Örnekler için bkz. Bakara, 2/4, 94, 102; Âl-i İmrân, 3/22, 45; Nisâ, 4/77, 137 vd.

¹⁸ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İSAM, İstanbul, 2010, s. 18.

¹⁹ Topaloğlu-Çelebi, *a.g.e.*, s. 187.

²⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkîel-Mısırî (1882-1968), “Kıyâme”, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerîm*, İkinci Baskı, Dârü’l-Mârifet, Beyrut, 2003.

Kıyâmeti tasvir eden âyetlerin ekserisi Kur'ân'ın son bölümlerinde yer almaktadır. Hatta bu bölümdeki sûre isimlerinin pek çoğu kıyâmeti ifade eden kelimelerdir. Örneğin, altmış dokuzuncu sûre “gerçekleşecek olan” anlamında el-Hâkka/الحاقة, yetmiş beşinci sûre el-Kıyâme/القيامة, yetmiş sekizinci sûre kıyâmetle ilgili “haber” anlamında en-Nebe'/النبي, seksen sekizinci sûre “her şeyi saran, kaplayan, dehşeti her şeye ulaşan kıyâmet günü” anlamında el-Ğâşiye/الغاشية isimlerini taşır.

Söz konusu cüzlerdeki surelerin birkaçı (İnsân, Beyyine, Zilzâl, Nasr, Felâk, Nas) müstesna, tamamının Mekkî olduğu göz önünde bulundurulduğunda, kıyâmete bir hayli vurgu yapılmakla müşrik bir topluma tevhid inancı ve ahiret hayatının benimsetilmesi ve putlara tapmanın Allah'ın gazabına neden olan son derece yanlış bir davranış olduğunun öğretilmesi amaçlanmıştır denilebilir.

Kur'ân-ı Kerim'de kıyâmet anlamında kullanılan başka ifadeler de vardır. Örneğin, “kıyâmetin kopma zamanı” demek olan “sâat/الساعة” kırk âyette, “dünyanın sonu” anlamındaki “ukbâ/العقبى” dört âyette,²¹ “kimini alçaltan, kimini yükselten” anlamındaki “hâfida/الخافضة, râfia/الرافعة” bir âyette,²² “yeniden diriltmek” anlamındaki “ba's/البعث” dört ayette,²³ “dirilterek hesap meydanında toplamak” anlamındaki “haşr/الحشر” dört ayette²⁴ kıyâmet anlamında kullanılmıştır. “Dönüş, dönüş yeri” anlamındaki “meâd/المعاد” kelimesi bir ayette²⁵ kullanılmış ve çeşitli yönleriyle birlikte “ahiret, kıyâmet günü” şeklinde de yorumlanmıştır.²⁶

Kıyâmeti ifade etmek için hadislerde de söz konusu kelime ve tabirlerin kullanıldığı tespit edilmiş, farklı kullanımlara rastlanılmamıştır. Hadis kitaplarında konuya özel bölümler oluşturulmuş ve ilgili hadisler bu bölümlerde bir arada zikredilmiştir. “Sıfatü'l-kıyâme”, “Rikâk” gibi bölümlerde kıyâmete dair hadisleri

²¹ Ra'd, 13/22, 24, 35, 42.

²² Vâkıa, 56/1-3.

²³ Hac, 22/5; Rûm, 30/56; Lokmân, 31/28; Yâsin, 36/52.

²⁴ Kâf, 50/44; Tekvir, 81/5; Tâhâ, 20/125; Kehf, 18/47.

²⁵ Kasas, 28/85.

²⁶ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed ibn Cerîr (v. 310/923), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Birinci Baskı, Dârü'l-Hicr, Kahire, 2001, XVIII, ss. 347-348.

bulmak mümkün olmakla birlikte hadis külliyyatında kıyâmet konusu daha ziyade “fiten ve melâhim” bölümlerinde işlenmiştir.²⁷

4. Kıyâmet Alâmetlerine Genel Bir Bakış

Kıyâmet alâmetleri, ortaya çıkış zamanı, önemi ve mahiyeti dikkate alınarak değişik tasniflere tabi tutulmuştur. Ortaya çıkış zamanına göre kıyâmet alâmetleri; zuhur edip sona eren geçmiş/uzak alâmetler, zuhur etmekte olan ve artarak devam eden orta alâmetler, zuhurunun hemen ardından kıyâmetin kopacağı yakın alâmetler olmak üzere üç gruba ayrılır. Uzak alâmetler arasında Resul-i Ekrem’in vefatı, Kudüs’ün fethi, Hz. Ömer ve Osman’ın öldürülmesi, Cemel ve Sıffin vak’aları, Hz. Hüseyin’in öldürülmesi ve meydana gelmiş bazı depremler zikredilir. Deprem hariç sayılanların hiçbiri naslarda kıyâmet alameti olarak zikredilmemiştir.

Orta alâmetler arasında ahmak ve alçakların dünyanın en mutlu insanları olması, kötülük ve fuhşun yayılması, çocuğun anne-babasına isyan etmesi, oyun ve çalgı aletlerinin ortaya çıkması, günahkârların toplumda saygınlık görmesi, gasp olaylarının çoğalması, sıla-i rahimin terk edilmesi gibi bireysel ve toplumsal bozulmalara dair olaylar yer alır. Bu sayılanlardan bazıları hadislerde haber verilen kıyâmet alâmetleriyle benzerlik göstermektedir.

Ortaya çıkışından sonra kıyâmetin kopacağı haber verilen yakın alâmetler arasında Mehdinin gelişi, Deccâlin çıkışı, Hz. İsa’nın gökten inişi, Ye’cûc ve Me’cûc’ün, Dâbbetü’l-arzın zuhuru, güneşin batıdan doğması ve insanları toplanma yerine sevk eden bir ateşin yerden çıkması gibi olağanüstü olaylar zikredilir. Bunlar da Resul-i Ekrem’in hadislerine ve Kur’ân-ı Kerim ayetlerine dayandırılır. Bu gruplandırma, Berzencî (v. 1103/1691) tarafından yapılmış²⁸ ve sonraki bazı müelliflerce de²⁹ benimsenmiş ve devam ettirilmiştir.

Kıyâmet alâmetleri, önemine göre küçük ve büyük alâmetler diye de tasnif edilmiştir. Küçük alâmetlere dinî yaşantının zayıflaması ve kötülüklerin

²⁷ Bkz. Buhârî, *es-Sahih*, Fiten, VI, 96; Müslim, *es-Sahih*, Fiten ve eşratü’s-sâa, IV, 52; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, Fiten ve Melâhim, II, 29; Tirmizî, *es-Sünen*, Fiten, IV, 34; İbn Mâce, *es-Sünen*, Fiten, II, 36.

²⁸ Berzencî, *el-İşâ’a li Eşrâti’s-Sâ’a*, s. 3, 70, 87.

²⁹ Mahmud el Mısırî Ebû Ammar, *Rihletü’n ile’ d-Dâri’l-Âhira*, Tercüme, Dr. Halil Demir, *Bütün Yönleriyle Âhiret Hayatı*, Karınca ve Polen Yayınları, İstanbul, 2010, s. 271-370.

yaygınlaşması dahil edilirken, büyük alâmetleri ise kıyâmetin kopmasından kısa bir süre önce meydana gelecek olaylar oluşturur.³⁰

Dini hayatın zayıflamasına dair ahlaki alametlerin bir kısmı sahih hadislerle sabit olduğundan bu konuda âlimler arasında önemli bir görüş ayrılığı yoktur. Üzerinde tartışılan asıl kıyâmet alâmetleri, büyük alâmetler olarak kabul edilen ve kıyâmetten hemen önce meydana gelecek olağanüstü olaylardır.³¹ Çalışmanın ana konusunu da esasen bu alâmetler oluşturmaktadır.

³⁰ Kurtubî, et- *Tezkira*, aynı yer; Vâbil, Yusufb. Abdullah, *Eşrâtü's-Sâ'a*, Dârü İbnü'l Cevzî, Tsz., s. 79-235; Mahmud el-Mısrî, *Rihletü'n ile'd-Dâri'l-Âhira*, s. 271-317.

³¹ Topaloğlu, “Kıyâmet” maddesi, s. 523.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERİM'DE KİYÂMET ALÂMETLERİ VE SAHNELERİ

Kur'ân-ı Kerim'de kıyâmet alametlerine dair sarîh bilgi bulunmamasına rağmen kıyâmet ahvali hakkında çok sayıda âyet bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'in genelinde olmakla birlikte özellikle son kısımlarında kıyâmet sahnelerinin fazlaca anlatılmış olması yüce dinimizin âhirete ne denli önem verdiğini gösterir. Bu durum, insanların tamamen dünya hayatına kendilerini kaptırmamaları ve âhireti göz önünde bulundurmaları gerektiğine dair mesajlar içerir. Kur'an-ı Kerim'de konu üzerinde bu kadar fazla durulması Allah'ın kanunu anlamındaki sünnetullahın mutlaka gerçekleşeceği³² prensibini vurgular. Aynı zamanda bu durumun diğer bir gerekçesi de insanların hesap anında, uyarılmadıklarını, kıyâmetin dehşetinin kendilerine yeterince anlatılmadığını ileri sürmemeleri için olsa gerektir. Ayrıca Kur'an'da "kıyâmet" isimli bir surenin bulunması da son derece manidardır. Şimdi kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen olaylar ve kıyâmet sahnelerinin Kur'ân-ı Kerim'de ne şekilde yer bulduğuna değinmek istiyoruz.

1. Kıyâmet Alâmetleri

Kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen olaylardan Ye'cûc ve Me'cûc, Dâbbetü'l-arz, yerden duman çıkması ve Hz. İsa'nın gökten inişi konuları Kur'ân-ı Kerim'de de zikredilmiştir. Ancak Kur'ân'da bunların kıyâmet alâmeti olduğuna dair sarîh bir ifade yer almaz. Âlimler, hadislerde geçen bilgilerden hareketle bu konuların ayetlerde de kıyâmet alâmeti olarak yer aldığını iddia etmişlerdir. Bunlar arasında özellikle Hz. İsa'nın nüzulu konusu bir hayli tartışılmış, hem kabul eden hem de reddedenlerce çeşitli te'villere tabi tutulmuştur. Hadislerde kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen ve aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'de değinilen alametlere bu bölümde kısaca değinilecektir.

³² Fetih, 48/23.

1. 1.Ye'cûc ve Me'cûc

Arapça mı yoksa başka bir dilden mi oldukları tartışmalı olan bu iki kelime, ağırlıklı kanaate göre Arapça'da “tutuşup yanmak” veya “tuzlu olmak” anlamındaki “eccen/عجن” kökünden türemiştir.³³ Kur'ân-ı Kerim'de hakkında çok fazla bilgi olmayan Ye'cûc ve Me'cûc iki ayette geçer ve bu ayetlerin birinde Zülkarneyn kıssası ile birlikte zikredilir. Bu iki ayet şunlardır:

“Dediler ki: Ey Zülkarneyn! Ye'cûc ve Me'cûc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?”³⁴

“Nihayet Ye'cûc ve Me'cûc (setleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman; Ve gerçek vaad (ölüm, kıyâmet) yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır! ‘Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz, bu durumdan habersizmişiz; hatta biz zalim kimselermişiz.’ derler.”³⁵

Kehf suresinin ilerleyen âyetlerinde Zülkarneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc'ün önüne bakır ve demir kütlelerinden set yaptığı ve bu kavimlerin bu seti delemedikleri ve aşamadıkları anlatılmaktadır. Enbiyâ suresinde ise Ye'cûc ve Me'cûc'ün setlerinin açılacağı haber verilmektedir. Ye'cûc ve Me'cûc'ün önüne set yapan Zülkarneyn'in kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Beydavî, tefsirinde bunun Büyük İskender (v. m.ö. 323) olduğunu belirtir ve peygamber olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte iyi bir mü'min olduğu hususunda ittifak bulunduğunu söyler. Yine aynı tefsirde ismi hakkında da çeşitli görüşlere yer verilmiştir. Beydavî, cesur kimselere “koç” denildiği gibi Zülkarneyn'in de cesaretinden dolayı bu lakapla anılmasının muhtemel olduğunu belirtir.³⁶

Ancak onun Büyük İskender olması son derece zayıf bir ihtimaldir. Çünkü Makedonya Kralı olan Büyük İskender, mü'min değildi ve batıl inançlara sahip bir

³³ İbn Manzûr, “e-c-c”, *Lisânü'l-Arab*, I, 30-31.

³⁴ Kehf, 18/94.

³⁵ Enbiyâ, 21/96-97.

³⁶ Beydâvî, Nâsiruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer (v. 685/1286), *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, Birinci Baskı, Darü Sadır, Beyrut, 2001, II, 615.

toplumun lideriydi. Halbuki ilgili ayetlerden anlaşıldığına göre Zülkarneyn mü'min ve salih bir kuldu.³⁷

1. 2. Dâbbetü'l-Arz

Dâbbe, d-b-b/دَبَّابٌ وَدَبَّابٌ kökünden türetilmiş canlı, yürüyen hayvan³⁸ ve özellikle binek hayvanı anlamında kullanılan Arapça bir isimdir. Kur'ân-ı Kerim'de on dört defa tekil, dört defa da “devâb” şeklinde çoğul geçmektedir. Dinî bir terim olarak Dâbbetü'l-arz ise, “yer hayvanı” anlamına gelir ve kıyâmete yakın bir dönemde ortaya çıkacağı belirtilen yaratığa verilen addır. Dâbbetü'l-arz, Kur'ân-ı Kerim'de mürekkep olarak bir ayette, Hz. Süleyman'ın asâsını yiyen “ağaç kurdu” anlamında kullanılmıştır.³⁹ Hadislerde haber verilen ve kıyâmet alâmeti olan Dâbbetü'l-arz ise yalnız bir âyette geçmektedir:

“O söz başlarına geldiği (kıyâmet yaklaştığı) zaman, onlara yerden bir dâbbe (mahlûk) çıkarırız da, bu onlara insanların ayetlerimize kesin bir iman getirmemiş olduklarını söyler.”⁴⁰

1. 3. İnsanları Saracak Bir Dumanın Çıkması

Kur'ân'da bildirildiğine göre insanları saran ve ızdırap veren bir duman yukarıdan aşağıya doğru inecek, insanlar iman ettiklerini söyleyerek Allah'tan bu azabı kaldırmasını isteyeceklerdir. Konuyla ilgili âyet-i kerimeler şu şekildedir:

“Şimdi sen, göğün insanları bürüyecek açık bir duman çıkaracağı günü gözetle. Bu, elem verici bir azaptır. (İşte o zaman insanlar) Rabbimiz! Bizden azabı kaldır. Doğrusu biz artık inanıyoruz (derler).”⁴¹

Bu âyetlerde sözü edilen dumanın çıkması konusunda da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak, konuyla ilgili hadislere de değindikten sonra bu görüşler üzerinde durulacaktır.

³⁷ Hayreddin Karaman ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Üçüncü Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, III, 577.

³⁸ İbn Manzûr, “d-b-b”, *Lisânü'l-Arab*, I, 369.

³⁹ Sebe', 34/14.

⁴⁰ Neml, 27/82.

⁴¹ Duhân, 44/10-12.

1. 4. Hz. İsa'nın Gökten İnişi

Hz. İsa, peygamberler arasında belki de en fazla tartışmalara konu olan bir peygamberdir. O'nun ana karnına düşmesi, doğumu, hayatı, sonu hep tartışılmıştır. Ancak Hz. İsa hakkında ön plana çıkan ve üzerine onlarca eser kaleme alınan konu ise hiç şüphesiz O'nun kıyamete yakın bir zamanda yeniden yeryüzüne ineceğine dair tartışmalardır. Gerek diğer din mensupları gerekse Müslümanlar arasında bu konu farklı şekillerde tartışılmıştır.⁴²

Bilindiği üzere Hz. İsa, Hz. Musa'dan sonra İsrâiloğulları'na gönderilmiş bir peygamberdir. Yahudilerin tahrif ettiği Eski Ahid'i onların anlayışından kurtarmaya, Hz. Musa'nın getirdiği akideyi yerleştirmeye ve Yahudilere daha önce bildirilen zahmetli bazı ilahi kanunları hafifletmeye çalıştı. Ancak, Yahudiler birtakım taassupları nedeniyle bu durumdan rahatsız oldular ve Hz. İsa'yı öldürmeye teşebbüs ettiler.

Elde bulunan İncillerde olayın detaylarında önemli farklılıklar bulunmakla birlikte, Hz. İsa'nın Yahudiler tarafından çarmıha gerilerek öldürüldüğü ve tâbileri tarafından kabre gömüldüğü, ancak daha sonra kabre geldiklerinde kabrin boş olduğunu gördükleri anlatılmaktadır. İncillerde Hz. İsa'nın kabirden diriltilerek kıyam edildiği, bazı tâbilerine görünerek dini yaymalarını vazife olarak verdikten sonra göklere çıktığı ve babasının (Tanrının) sağına oturduğu şeklinde izahı güç ve itikadî açıdan sorunlu bilgiler yer almaktadır.⁴³

İncillerde yazılanlar bu şekilde olmakla beraber Hıristiyanlar Hz. İsa'nın âkıbeti konusunda ikiye ayrılmışlardır: Çoğunluğa ve resmî inanca göre o, çarmıha gerilerek öldürülmüş, böylece insanlığın günahını (ilk günahı) canıyla ödemiş, sonra babasının yanına gitmiştir. Barnaba İncili'ne ve bir kısım Hıristiyanlara göre ise Hz. İsa çarmıhta öldürülmemiştir. Birisi ve muhtemelen onu Yahudilere ihbar eden Yahuda, Allah tarafından İsa'ya benzetilmiş, Yahudiler de onu tutup çarmıha gerilerek öldürmüşlerdir.⁴⁴

⁴² Muhittin Akgül, "Nüzûl-i İsa Meselesinin Tefsir Geleneğine Yansımaları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı 16, Temmuz-Aralık 2006, s. 43-75.

⁴³ *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, II, 181.

⁴⁴ *Kur'an Yolu*, aynı yer.

Kur'an-ı Kerim'in açık ve kesin ifadesine göre Hz. İsa bir peygamberdir⁴⁵ ve düşmanları tarafından çarmıha gerilerek öldürülmemiştir; Allah Teâlâ, peygamberini onlardan korumuş, aralarından çıkararak kendi katına yükseltmiştir.⁴⁶ Kur'an'a göre bu bilgiler kesin olmakla beraber onun âkıbeti, yükseltilmesinin mahiyeti ve şu andaki durumu konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır.

Hz. İsa'nın nüzulü konusunun büyük kıyâmet alâmetleri arasında değerlendirilmesinin sebebi bu konuda rivayet edilen hadis-i şeriflerdir. Hadisler, Hz. İsa'nın kıyâmetten önce yeryüzüne ineceğini açık ve detaylı bir şekilde beyân etmektedir. Dolayısıyla müteşâbih kapsamında değerlendirilen ilgili âyetler, hadisler doğrultusunda ele alınmış ve birçok değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Konu, İslâm âlimleri arasında ihtilâfıdır. Onların bir kısmı Hz. İsa'nın nüzulünü kabul ederken, bir kısmı da kabul etmemektedir. Bu görüş ve tartışmalar çalışmanın üçüncü bölümünde ele alınacaktır.

Bu kısa bilgilerden sonra Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa ile ilgili olan ve onun nüzulü kapsamında yorumlanan âyetlere geçmek istiyoruz:

Kur'an-ı Kerim'de iki yerde Hz. İsa'nın vefatı meselesinin ele alındığını görmekteyiz:

*“Allah buyurmuştu ki: Ey İsa! Seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden arındıracağım ve sana uyanları kıyâmete kadar kâfirlerden üstün kılacağım. Sonra dönüşünüz bana olacak. İşte o zaman ayrılığa düştüğünüz şeyler hakkında aranızda ben hükmedeceğim.”*⁴⁷

Bu âyette geçen ve “vefat etmek” şeklinde çevrilen “müteveffî-teveffâ” kelimesi Hz. İsa'nın nüzulü konusunda bolca tartışılmıştır. Kabul edenler de etmeyenler de bu kelimeyi kendi görüşleri doğrultusunda değerlendirmelere tabi tutmuştur. Yukarıdaki âyette Hz. İsa'nın vefatına dair bilgiler verilirken şu âyette ise Yahudilerin onu öldüremedikleri ve Allah'ın peygamberini onlardan koruduğu ve katına yükselttiği açıkça beyan edilmektedir:

⁴⁵ Bkz. Saff, 61/6.

⁴⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 3/55; Nisâ, 4/157-159.

⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/55.

“*Ve ‘Allah elçisi Meryem oğlu İsa’yı öldürdük’ demeleri yüzünden (onları/Yahudileri lânetledik). Halbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler. Bilâkis Allah onu (İsa’yı) kendi nezdine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir. Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir. Kıyâmet gününde de o, onlara şahit olacaktır.*”⁴⁸

Hz. İsa’nın nüzülü bağlamında değerlendirilen ve delil olarak ileri sürülen âyetlerden bir diğeri de Zuhur suresinin 61. ayetidir:

“*Şüphesiz ki o (İsa), kıyâmetin (ne zaman kopacağına) bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur.*”

Ayetin başında geçen “o” anlamındaki “innehu/هٗ” zamiriki âlimlere göre Hz. İsa için kullanılmıştır. Çünkü bu âyetten önceki dört ayette Hz. İsa’dan bahsedilmektedir. Kimi âlimlere göre ise bu zamirden maksat Kur’ân-ı Kerim’dir.

Kıyâmet alâmetleri içerisinde değerlendirilen ve Kur’ân-ı Kerim’de yer alan konular hakkında bu kısa bilgilerden sonra şimdi de konuya ışık tutabileceği düşüncesiyle Kur’ân-ı Kerim’de tasvir edilen kıyâmet sahnelerine değinilecektir.

2. Kıyâmet Sahneleri

Kur’ân-ı Kerim, insanların iki dünya mutluluğuna ulaşmaları amacıyla Yüce Allah tarafından son peygamber Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s)’ya indirilmiş son ilahi kitaptır. Bu kitap, Allah’ın emirlerine riâyet edenlerin ulaşacakları mükâfatlara değindiği gibi, isyan edenlerin karşılaşacakları ibretlik âkıbeti de haber vermiştir. Diğer taraftan dünya hayatının, kazanılması gereken bir imtihan için bahşedildiğini, hayatın sonunda bir ölüm olduğunu⁴⁹ ve hiçbir canlının bu gerçekten kurtuluşunun bulunmadığını bildirmiştir.⁵⁰

⁴⁸ Nisâ, 4/157-159.

⁴⁹ Mülk, 67/2.

⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/185; Enbiya, 21/35; Ankebût, 29/57.

Ancak buna rağmen insanlık tarihinde, dünyayı ebedi olarak telakki edenler hep olagelmıştır, kıyâmete kadar da olacaktır. Bu yanlışın içine düşenlerin ibretlik âkıbetlerini Allah'ın kitabında çokça bulmak mümkündür. Bu inkarcı toplulukların kimi gökten üzerlerine taş yağdırılarak,⁵¹ kimi yaşadıkları şehrin altı üstüne getirilerek,⁵² kimi her şeyi yerle bir eden sarsıntıyla, kimi savurup atan korkunç bir fırtınayla,⁵³ kimi denizde boğularak⁵⁴ aslında bir bakıma kıyâmet sahnelerini yaşamışlardır. Şu kadar var ki; tarihte yalnız inkarcı ve zorba toplumların başına gelen bu dehşet verici sahnelere bir gün yeryüzündeki bütün insanlık şahit olacaktır. Allah'ın vaadi mutlaka gerçekleşecek ve zamanını yalnız kendisinin bildiği o büyük gün yaşanacaktır. İşte o gün, inkarcı-mü'min ayrımı olmaksızın bütün canlılar yok olacak, fâni olan bu dünya son bulacak ve ebedi hayat başlayacaktır.

Kur'ân-ı Kerim'in başından sonuna, hemen hemen her sûresinde ölüme, kıyâmete ve âhirete dair vurgular, mesajlar bulmak mümkündür.⁵⁵ Ancak bazı sûreler vardır ki tamamıyla kıyâmetin kopuş anından bahsetmektedir. Bu sûreler, gerek içeriği gerekse fonetiği bakımından okuyuş esnasında insanın gönlüne ürperti vermekte ve adeta kıyâmet anını yaşatmaktadır. Söz konusu sûrelerin büyük çoğunluğu Mekke'de nâzil olmuştur. Kur'ân'ın ilk planda ölümü, yeniden dirilişi, hesabı ve dolayısıyla âhireti inkar eden müşrik bir topluma hitap ettiği düşünüldüğünde bu sûrelerin esprisi daha iyi anlaşılacaktır. Bu başlık altında, kıyâmet sahnelerini bütün dehşetiyle göz önüne seren bu sûrelerden bir kısmına ağırlık verilecektir. Bu sûrelerin belirlenmesinde en önemli faktör, sûre isimlerinin kıyâmeti ifade eden isimler olmasıdır.

Bu sûrelerden birisi 56. Sûre olan Vâkıa sûresidir. İlk ayetindeki “olay, hâdise” anlamına gelen ve kıyâmet gününü ifade etmek üzere kullanılan (الصَّاعِقَةُ/vâkıa) kelimesi sûreye ad olmuştur. Sûrenin başlangıcında Yüce Allah, kıyâmetin mutlaka gerçekleşeceğini ve bu an geldiğinde hiç kimsenin bu gerçeği yalanlayamayacağını belirtir. Kıyâmetin alçaltıcı ve yükseltici olduğunu, onun kopuşu esnasında yerin

⁵¹ Fil, 105/1-5.

⁵² Hicr, 15/74.

⁵³ Hâkka, 69/5-6.

⁵⁴ Tâhâ, 20/78.

⁵⁵ Örnek olmak üzere bkz.: İbrahim, 14/48; Hacc, 22/1-2; Tûr, 52/9-10; Mürselât, 77/8-11; Nebe', 78/18-20.

şiddetle sarsılacağını, dağların parçalanıp toz duman haline geleceğini ve daha sonra âhirette insanların hakkın yanında olanlar, bâtilın yanında olanlar ve Allah'a çok yakın bulunanlar olmak üzere üç kısma ayrılacağını haber verir.

Burada açıklanması gereken nokta, kıyâmetin alçaltıcı ve yükseltici olmasıyla neyin kastedildiğidir. Tefsirlerde bu konu, kıyâmetle birlikte evrende meydana gelecek fiziki değişikliklerle ilgili olup mevcut düzen ve dengenin altüst olacağı şeklinde yorumlanmıştır. Diğer bir yoruma göreseyse kıyâmetin kopması, âhirette inkarcıları cehennemın aşağılarına düşürecek ve müminleri cennetin yukarılarına yükseltecektir. Ya da kıyâmetin kopması, bu dünyada kibre kapılan nice kimseleri ve toplumları alçaltacak, rezil rüsvâ edecek, horlanan veya tevazu gösteren nicelerini de yüceltecektir.⁵⁶

Kıyâmetin kopuş anını ısrarla vurgulayan diğer bir sûre ise Hâkka sûresidir. Mekke'de inen bu sûre, adını birinci âyette geçen ve “gerçekleşecek olan (kıyâmet)” anlamına gelen (hâkka/الحَاقَّة) kelimesinden almıştır. Sûrede kıyâmetin kopması “büyük olay” olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca yeryüzünde bozgunculuk çıkaran ve peygamberleri yalancılıkla suçlayan Âd, Semûd, Lût, Firavun, Nûh kavimleri gibi eski toplumlardan, bunların ibretlik sonlarından bahsedilmektedir. Sûrenin ilerleyen âyetlerinde ise kıyâmet vakti şöyle tasvir edilmektedir:

“Sûra bir defa üflendiğinde; yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir defa çarpılarak darmadağın edildiğinde; işte o gün olacak olur. Gök yarılr, o gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür.”⁵⁷

Kıyâmet sahneleriyle ilgili bu âyetler, surenin 1-3. âyetleriyle bağlantılıdır. 16. âyetteki “gök yarılr, o gün (bütün) bunların düzeni çökmüştür” ifadesiyle, kıyâmetin kopması sırasında sadece yeryüzünün değil, gökyüzünün de düzeninin bozulacağına, mevcut kozmik düzenin bütünüyle çökeceğine, kâinatın altının üstüne geleceğine işaret edilmiştir.

Müzzemmil sûresinin 14-18. âyetlerinde kıyâmet gününün dehşetinden bahsedilir. Yeryüzü ve dağların sarsılacağından, dağların çöküntü ile akıp giden kum

⁵⁶ Kur'an Yolu, V, ss. 219-220.

⁵⁷ Hâkka, 69/13-16.

yığına döneceğinden, kıyâmetin çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevireceğinden, gökyüzünün yarılacağından söz edilir. Çocukların ak saçlı ihtiyarlara dönmesi, kıyâmet olayı karşısında insanların güçlerini kaybedeceği şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁸

Tekvir suresinin başında güneşin dürülmesinden söz edilmiş ve sûre de adını buradan almıştır. Sûrenin söz dizisi ile ihtivâ ettiği anlamlar arasında muhteşem bir uyum vardır. Bu uyum, okuyan kişi üzerinde önemli bir etki bırakmaktadır. Surede kıyâmet gününün dehşetini ifade etmek ve insanları böyle dehşetli bir güne hazırlanmaları için uyarmak amacıyla altı ürpertici kıyamet sahnesi haber verilmektedir:

a) Güneşin dürülüp kararması: Bundan maksat ya güneşin ışığının sönmesi veya kütesinin tamamen dağılmasıdır.

b) Yıldızların dökülüp sönmesi.

c) Dağların yerinden sökülüp yürütülmesi.

d) Doğuracak develerin başıboş bırakılması: “Doğuracak develer” anlamına gelen “ışâr/العشار-tekili: uşerâ- kelimesi “gebelikte 10 ayını doldurmuş fakat henüz doğurmamış olan develer” anlamına gelir. Kur’ân’ın indiği dönemdeki Arap toplumu bu develeri en değerli mal kabul ederdi. İşte bu deyim temsili olarak, kıyâmetin şiddetiyle karşılaşan insanın, böylesine değerli mallarına dahî ilgi göstermeyeceğini ifade eder.⁵⁹

e) Yabani hayvanların bir araya getirilmesi: Bu durum hakkında tefsirlerde farklı yorumlara yer verilmiştir. Şöyle ki; kıyâmetin şiddetinden dolayı yabani hayvanlar bile deliklerinden ve yuvalarından fırlayıp öteden beri korktukları şeyleri unutarak birbirlerine ve insanlara aldırış etmeden dehşet içinde güvenli yerler arayacak veya bu büyük felaketin tesiriyle kitleler halinde ölecekler ve cesetleri üst üste yığılacaktır. Bu durum, aynı zamanda “yabani hayvanların birbirlerinden haklarını almak üzere bir araya toplanması” şeklinde de yorumlanmıştır.⁶⁰

⁵⁸ *Kur’an Yolu*, V, 488.

⁵⁹ *Kur’an Yolu*, V, 562.

⁶⁰ *Kur’an Yolu*, aynı yer.

Bu son yorum, Hz. Peygamberden rivayet edilen “*Kıyâmet gününde hak sahiplerine haklarının ödeneceği, hatta boynuzsuz koyunun boynuzludan hakkını alacağı*” anlamındaki hadise⁶¹ dayanmaktadır.

f) Denizlerin kaynatılması: Bu durum, şiddetli sarsıntı neticesinde yerkürede meydana gelecek olan volkanik patlaklar ve derin çatlaklardan dışarı püsküren magmanın, lav kütlelerinin, deniz sularını ısıtıp kaynatması yahut dünyanın şiddetle sarsılmasının ve dağların parçalanıp yok olmasının doğal sonucu olarak denizlerin birbirine karışması ve tek deniz haline gelmesi şeklinde yorumlanmıştır.⁶²

Başından sonuna dekâhiret âleminden bahsedilen diğer bir sûre de İnfîtâr sûresidir. İnfîtâr, “yarılmak” demektir ve sûre göğün yarılmasından söz ederek başladığı için bu adı almıştır.

Kıyâmet günü hakkında tekvir sûresinde anlatılanları pekiştirmek üzere o gün vukû bulacak bazı olaylardan söz edilerek insanlar uyarılmaktadır. Uzak boşluğundaki yıldızların düzenli hareketini sağlayan çekim kanununun kıyâmet gününde yok olmasının bir sonucu olarak evrenin düzeninin bozulacağı, göklerin çatlayıp yarılacağı ve kozmik düzenin alt üst olacağı bildirilmiştir. “Denizlerin birbirine katılması” anlamındaki âyeti, bütün bu olaylar neticesinde dünyayı denizlerin kaplaması şeklinde anlamak mümkündür. “Kabirlerin altı üstüne getirildiğinde” meâlindeki âyet de bu dehşetli olaylar neticesinde kabirlerde toprak altında bulunan ceset parçalarının dışarı fırlatılacağı şeklinde yorumlanmıştır.⁶³

Kur’ân-ı Kerim’in 84. sûresi olan İnşikâk sûresi, kıyâmetin kopuşu esnasında göğün yarılışını haber verdiği için bu ismi almıştır. Bu sûrede Tekvir ve İnfîtâr surelerinde anlatılan kıyâmet sahneleri pekiştirilmekte ve insanlar bu dehşetli ana hazırlık yapmak üzere uyarılmaktadırlar. Üçüncü âyette geçen “yerin uzatılıp dümdüz edilmesi” ifadesi hakkında şu yorumlar yapılmıştır: a) Derinin gerilip düzeltildiği gibi yeryüzündeki dağ ve tepelerin yok edilmesi sonucu yerin dümdüz hale getirilmesi. b) Şiddetli deprem sebebiyle yeryüzünde meydana gelecek yarıma ve lav püskürtme neticesinde yeryüzü alanının genişlemesi. c) Yerin küresel şeklinin

⁶¹ Müslim, Birr, 60; Tirmizî, Kıyâmet, 2.

⁶² *Kur’an Yolu*, V, 562.

⁶³ *Kur’an Yolu*, V, 568.

bozularak uzun bir şekil alması. 4-5. âyetlerde yeryüzünde meydana gelecek bu değişiklikler sonunda yerin, içindeki ölüleri, maden ve herşeyi dışarı fırlatacağı bildirilmektedir.⁶⁴

Zilzâl suresi, adını deprem anlamına gelen ilk âyetindeki “zilzâl/زلزال” kelimesinden alır. Kendinden önceki sûrelerde olduğu gibi kıyâmetin dehşetinden bahsedilir ve insanların o gün için hazırlık yapmaları istenir. Önceki sûrelerde dağların yıkılmasından, yerin dümdüz edilmesinden, denizlerin birleştirilmesinden söz edilirken bu sûrede de yer sarsıntısından söz edilmekte ve bütün bu olayların nasıl meydana geleceği haber verilmektedir.

İkinci âyette geçen yerin, ağırlıklarını dışarı atması hakkında İnşikâk sûresindeki yorumların aynısı yapılmıştır. 4-5. âyetlerde yer alan “o gün yer, rabbinin ona vahyettiği şekilde bütün haberlerini anlatır” ifadesi şu şekilde değerlendirilmiştir:

a) Allah, yere bir çeşit konuşma ve anlatma yeteneği verir, o da üzerinde olup bitenleri ve kimin ne yaptığını açık açık anlatır. Nitekim bir hadiste yeryüzünün kıyâmet günü dile gelerek konuşacağı belirtilmiştir.⁶⁵

b) O gün Allah’ın hükmü uyarınca yeryüzü, üstünde olup bitenleri tek tek sayıp dökercesine insanların yaptıklarını ortaya çıkarır.

c) Yer, o büyük sarsıntıyla adeta dünyanın sonunun geldiğini ve âhiretin başladığını haber verir.⁶⁶

Burada önemli olan yeryüzünün bildiğimiz anlamda konuşup konuşmaması değildir. Asıl önemli olan, ondaki fiziki değişiklikler ve olağanüstü olaylarla dünya hayatının sona erdiğini, artık hesap vaktinin geldiğini, insanların kendi üzerinde yaşadıkları hayatta yapıp ettiklerinin bir bir ortaya döküleceğini haykırmasıdır.

Kâria sûresi de adını ilk iki âyette geçen ve “sert nesne, korkunç olan ses, kapı çalan”⁶⁷ anlamına gelen “kâria/القَارِعَةُ” kelimesinden almıştır. Söz konusu kelimeyle kıyâmet anı kastedilmiştir.

⁶⁴ *Kur’an Yolu*, V, 584.

⁶⁵ İbn Mâce, Zühhd, 31.

⁶⁶ *Kur’an Yolu*, V, 669.

⁶⁷ İbn Manzûr, “k-r-a”, *Lisânü’l-Arab*, V, 262-270.

Arapçada büyük felaket ve belaya da “kâria” denir. Kelime, Rad sûresi 31. ayette “büyük bir bela” anlamında, Hâkka suresi 4. âyetinde “kıyâmet” anlamında kullanılmıştır. Kıyâmetin bu isimle anılması, o günün aniden vuku bulacak olması ve suçluların cezaya çarptırılacağı için onlar adına bir bela olmasından kaynaklanmaktadır.

“O gün insanlar sağa sola dağılmış kelebekler gibi olur” anlamındaki dördüncü âyette insanların o günün dehşeti ile endişeye kapılarak birbirlerini çiğnercesine mahşer alanına doğru yürüyüşleri⁶⁸ ve herkesin kendi derdine düşeceği⁶⁹ sahne tasvir edilmektedir. Deprem, sel, yangın gibi afetlerle, kalabalık bir ortamda meydana gelen terör saldırısı, patlama, stadyum çökmesi gibi olaylar neticesinde yaşanan izdihamlara hepimiz şahit olmaktadır. Böyle durumlarda insanlar kendi canının derdine düşmekte ve diğer insanları gözü görmeden çiğneyebilmektedir. Fani bir dünya için böylesine can pazarı yaşayan insanın, ebedi hayatı için ve dünyaya gelmiş geçmiş bütün insanların bulunduğu bir ortamda yaşayacağı can pazarı daha nasıl tasvir edilebilir ki?

Kur’ân-ı Kerim’de yer alan kıyâmet sahneleri üzerinde yaptığımız inceleme neticesinde o günün şiddetinin tüm yönleriyle ortaya konulduğu ve insanın o dehşetli ana hazırlık yapması için uyarıldığı sonucuna ulaşmaktayız. Ayrıca o günün dehşeti anlatılırken, dağların sarsılması, denizlerin kaynaması ve bir araya gelmesi, yerin dümdüz edilmesi ve altında bulunan her şeyi dışarı fırlatması betimlemelerine sıklıkla yer verildiğini görmekteyiz. Şüphesiz bu anlatılanlar, sûra ilk üfürülüştten sonra kıyâmetin kopması esnasında yaşanacaklardır. Bir de sûra ikinci üfürülüştten sonra insanların yeniden diriltilmesiyle hesabın sonuna kadar devam edecek sıkıntılar vardır. Bu zor anlar, dünyada Allah’a gerçek manada kul olmuş ve onun rızasını kazanmış mü’minler için elbette cennete girmekle son bulacak ve ebedi bir mutluluğa dönüşecektir. Ancak bu dünyada kibir ve gururun esiri olmuş inkarcılar ile bağışlanmayan günahkarlar için sıkıntılı süreç devam edecektir.

Bu bilgilerden sonra çalışmanın ikinci bölümü olan hadislerde kıyâmet alâmetleri konusu işlenecektir.

⁶⁸ Kehf, 18/99.

⁶⁹ Abese, 80/37.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE KİYÂMET ALÂMETLERİ

Bu bölümde hadislerde haber verilen ve gerek şu ana kadar değinilen kıyâmet alametleri, gerekse diğer alâmetler üzerinde durulacaktır. Ancak hadis külliyyatının bir hayli geniş olması göz önünde bulundurularak, çalışmanın kapsamı ve amacı doğrultusunda hadis kitaplarının tamamı değil, “kütüb-i sitte” diye bilinen meşhur altı hadis kitabı ile Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i ele alınacaktır.

“Sıfatü’l-kıyâme”, “Rikâk” gibi bölümlerde kıyâmete dair hadisleri bulmak mümkün olmakla birlikte hadis külliyyatında kıyâmet konusu daha ziyade “Fiten ve melâhim” bölümlerinde işlenmiştir. Kütüb-i Sitte ele alındığında kıyâmet alâmetleriyle ilgili bir hayli hadisin yer aldığı görülmektedir. İslam alimlerinin yaptığı küçük ve büyük kıyâmet alâmetleri ayırımına bu bölümde riayet edilerek öncelikle küçük kıyâmet alâmetleri daha sonra da büyük kıyâmet alâmetleri incelenecektir. Özellikle küçük kıyâmet alâmetleri olarak değerlendirilen konulardaki hadislerin geçmiş dönemde ve günümüzde nasıl yorumlandığı hadis şerhlerine ve güncel eserlere bakılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Büyük kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen konularla ilgili hadisler, kaynaklarıyla birlikte ele alınıp hadis şerhlerindeki değerlendirmeler ortaya konulacaktır. Tezin son bölümünde büyük kıyâmet alâmetleri hakkında kelâm alimlerinin görüşlerine değinileceği için bu bölümde büyük kıyâmet alâmetleri hakkında derinlemesine bir değerlendirme yapılmayacaktır.

1. Küçük Kıyâmet Alâmetleri

Çalışmanın başında da değinildiği gibi kıyâmet alâmetleri ortaya çıkış zamanı, etkisi ve değişik özelliklerine göre farklı gruplara ayrılmıştır. Hadislerde geçen ve küçük kıyâmet alâmetleri olarak isimlendirilenler ise genellikle, belirli bir zamanda değil sürekli ortaya çıkan, hayatın içinde var olan sıradan olaylar olarak değerlendirilir. İlimin zayıflaması ya da bir toplumun elinden tamamen alınması, buna bağlı olarak cehaletin yayılması, sarhoşluk veren maddelerin kullanımının yaygınlaşması, yüksek binaların inşası hadislerde kıyâmet alâmetleri olarak

zikredilip alimlerce de küçük alâmetler olarak değerlendirilen olaylar ve gelişmelerdir.⁷⁰

Ancak burada şunu belirtmek isteriz ki; küçük kıyâmet alâmetlerinin sıralanışı hakkında hadislerde herhangi bir vurgu bulunmamaktadır. Alimler, bu alâmetleri genellikle gerçekleşme durumuna ve hadislerdeki bazı ipuçlarına göre kendi tercihleri doğrultusunda sıralamışlardır. Hz. Peygamber'in gönderilişi ve vefatı, daha sahabe döneminde ortaya çıkan fitne olayları gibi ilk dönemlerde yaşanmış alâmetleri üst sıralarda, ilmin yok edilmesi, zinanın yaygınlaşması gibi süregelen alâmetleri ise alt sıralarda saymışlardır.⁷¹

Kıyâmet alâmetleri hususunda belirtilmesi gereken bir husus da şudur: Kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen durumların tamamının sakınılması gereken zararlı durumlar ve haram işler şeklinde algılanmaması gerekir. Zirâ kıyâmet alâmeti olarak zikredilen durumların içinde zararlı ve sakınılması gerekenler bulunduğu gibi faydalı ve iyi yönde gelişmeler de bulunmaktadır. Örneğin koyun çobanlarının yüksek bina yapmakta yarışmaları, malın çoğalması gibi kıyâmet alâmeti olarak zikredilen gelişmelerin zararlı ve haram olamayacağı, bunların bir bakıma Müslümanların zenginliğine işaret eden olumlu gelişmeler olduğu açıktır.

Şimdi küçük kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen hadiselerin yorumlarına geçmek istiyoruz.

1. 1. Hz. Muhammed (s.a.s)'in Son Peygamber Olarak Gönderilişi

Hz. Peygamber, bir defasında işaret parmağıyla orta parmağını birleştirmiş ve bu iki parmağını göstererek şöyle buyurmuştur:

*“Benim gönderilmemle kıyâmet arasında şu kadar bir mesafe vardır.”*⁷²

Şüphesiz Allah Resulü'nün bu ifadesi, öncelikle kendisinin âhir zamanda gönderilmiş son peygamber olduğuna, kendisinden sonra kıyâmete kadar peygamber gönderilmeyeceğine işaret etmektedir. Aynı zamanda onun bu sözü,

⁷⁰ Vâbil, *Eşrâtü's-Sâ'a*, s. 77.

⁷¹ Vâbil, *Eşrâtü's-Sâ'a*, ss. 79-235; Ebû Ammâr, *Rihletü'n ile'd-Dâri'l-Âhira*, ss. 271-317.

⁷² Buhâri, Tefsir, 66; Talak, 23; Rikak, 39; Müslim, Fiten ve Eşrâtü's-Saa, 27; Tirmizi, Fiten, 39. Nesai, Salatü'l-Ideyn, 22; İbn Mace, Fiten, 25.

alimlerce kıyâmetin yakın olduğuna dair bir mesaj içerdiği şeklinde de değerlendirilmiş ve dolayısıyla Hz. Peygamberin risalet göreviyle insanlığa gönderilişi bir kıyâmet alâmeti olarak değerlendirilmiştir. Ancak burada şu hususu tekrar vurgulamak gerekir ki; Allah Resulü, bu sözünü belki kıyâmetin yakın olduğunu vurgulamıştır ama onun vaktini kendisi de bilmediğinden tam olarak ne zaman kopacağı hususunda herhangi bir ifadede bulunmamıştır.

Hz. Peygamberin bu hadisinden yola çıkan bazı alimler, onun kıyâmetin ilk alâmeti olduğunu söylemişlerdir.⁷³

1. 2. Hz. Peygamber'in Vefatı

Ashab, Allah Resulü'nün rehberliğinde cahiliye karanlığından kurtularak aydınlık yarınlara yelken açmıştır. Onlar, yine Hz. Peygamber'in getirdiği evrensel ilkelere sınıksız sarılarak insanca bir yaşama kavuşmuşlardır. Hayatın her anında kendileri için muazzam bir öğretici olan Allah Resulü'nün aralarından ayrılışı ile sahabe büyük bir sarsıntı yaşamış, hatta bazıları onun vefatına inanmamıştır. Onun vefatı, İslam tarihinin en büyük olayları arasında yer almış ve bazı rivayetlere de dayanılarak kıyâmetin bir habercisi olarak kabul edilmiştir. Konuyla ilgili Avf b. Mâlik rivayeti şöyledir: “Tebük Savaşı esnasında Resulullah'ın yanına gittim. Deriden yapılmış bir çadırda idi. Bana şunları söyledi”:

“Kıyâmet kopmadan önce meydana gelecek olan şu altı olayı say (bekle): 1- Benim ölümüm, 2- Beyt-i Makdis'in (Kudüs'ün) Fethi, 3- Koyunları kırıp geçiren bir salgın hastalık gibi sizi saracak taun-veba hastalığının yaygınlaşması, 4- İnsanların kendisine yüz dinar verildiği halde bunu azımsayıp, memnun olmayacak kadar zenginleşmeleri, 5- Fitnenin çıkması ve hiçbir Arabın evini boş geçmeyecek şekilde yaygınlaşması, 6- Rumlarla barış anlaşması yapmanız, ancak onların sözlerinde durmayarak size ihanet etmeleri ve her bir sancağın altında on iki bin askerin bulunduğu seksen sancaklı büyük bir ordu ile üzerinize yürümeleri.”⁷⁴

Hz. Peygamber'in hadiste sözünü ettiği bu altı olay, kıyâmet alameti olarak değerlendirilmiştir. Bu olaylardan Kudüs'ün fethi, hicretin on altıncı yılında Hz.

⁷³ Kurtubi, *et-Tezkira*, III, 1218-1219; Vabil, *Eşrâtü's-Sâ'a*, s. 81.

⁷⁴ Buhari, *Cizye*, 15.

Ömer döneminde gerçekleşmiştir. Kudüs'ün fethinden sonra yine Hz. Ömer döneminde yaşanan ve 25.000 kişinin ölümüne neden olan salgın hastalığın, bu altı olay içerisinde sayılan hastalık olduğu kabul edilmektedir. Hz. Ömer döneminde gerçekleştirilen önemli fetihlerle Müslümanların zenginleştiği ve dolayısıyla hadiste zikredilen malın çoğalmasının da gerçekleştiği belirtilmektedir. Hz. Osman'ın katledilmesi ile fitne olaylarının başladığı ve bu andan itibaren devam ettiği bilinmektedir.⁷⁵ Dolayısıyla hadisteki mübalağa yerini bulmuş olmaktadır. Çalışmanın ileriki bölümlerinde anlatılacağı üzere Rumlarla da daha Hz. Ebu Bekir döneminde savaşmıştır. Müslümanları dünya sahnesinden silmek amacıyla başlatılan ve tarihte kara bir sayfa olarak yerini alan Haçlı Seferleri de Rumlarla savaşın önde gelen örneklerindedir.

Hz. Peygamber'in "kıyâmet kopmadan önce gerçekleşeceği" şeklinde ifade ettiği bu altı olay, alimlerce kıyâmet alâmeti olarak değerlendirilmişse de hadiste verilmek istenen mesaj, aslında bu olayların kıyâmetin kopmasından hemen önce meydana geleceği değil, kıyâmet kopmadan mutlaka meydana geleceği gerçeğidir. Zira, Hz. Peygamber'in gönderilişini, hadislerde geçen "âhir zaman" ifadesine dayanarak kıyâmetin yaklaştığının göstergesi ve dolayısıyla bir kıyâmet alâmeti olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak onun vefatını bir kıyâmet alâmeti olarak değerlendirmek pek isabetli görülmemektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de ifade edildiği üzere hiç kimse bu dünyada kalıcı değildir ve her canlı mutlaka ölümü tadacaktır.⁷⁶ Hz. Peygamber de bir insan olduğuna göre o da ölümlüdür ve kendi ifadesiyle kıyâmetten önce mutlaka vefat edecektir ve nitekim etmiştir.

Hadisten yola çıkarak Allah Resulü'nün vefatını salt bir kıyâmet alâmeti olarak değerlendirmek yerine aslında Müslümanların, onun vefatıyla birlikte yaşayacakları üzüntü ve sıkıntılara dair bir işaret olduğu sonucuna ulaşmanın daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Zira, Allah Resulü'nün vefatı, onun döneminde birlik, beraberlik, huzur, güven ve mutluluk içerisinde yaşayan Müslümanlar için en büyük sarsıntılardan biri olmuştur. Onun vefatıyla birlikte Müslüman toplum, liderini

⁷⁵ İbn Hacer el-Askalani (v. 852/1449), *Fethu'l-Bari bi Şerhi Sahih'il Buhari*, Birinci Baskı, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 2005, VII, 471; Aynî (v.855/1451), *Umdetü'l-Kari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, Birinci Baskı, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, XV, 137.

⁷⁶ Bkz. Enbiyâ, 21/34-35.

yitirmiş ve kısa bir süre otorite boşluğu yaşamıştır. Bunun neticesinde dinden dönme olayları başlamış, birtakım sahte peygamberler türemiş, adeta bir kaos ortamı oluşmuş, Müslümanları birbirine düşürmek isteyen fitne odakları için fırsat doğmuştur. Böyle bir ortamda Müslümanların, Hz. Peygamber zamanındaki gibi güven ve emniyet içerisinde yaşamaları şöyle dursun, onlar bir de ortaya çıkan bu olumsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

1. 3. Peygamberlik İddiasında Bulunan Yalancıların Ortaya Çıkması

Bilindiği üzere Allah Resulü, bütün insanlığa gönderilmiş son peygamberdir. Onun risaleti kıyamete kadar sürecektir. Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde bu durum açıkça bildirildiği halde daha o hayatta iken ve vefatından hemen sonra yalancı peygamberler ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber, söz konusu yalancı peygamberlerin çıkacağını şu şekilde haber vermiştir: *“Her biri Allah'ın elçisi olduğunu iddia eden otuz yakın yalancı deccâl çıkmadıkça kıyâmet kopmaz.”*⁷⁷

Bazı alimler, peygamberlik iddiasında bulunmuş olan şahısları şöyle sıralamışlardır: Hz. Peygamber döneminde Yemen'de ortaya çıkan ve sahabe tarafından öldürülen Esved el-Anesî, Hz. Peygamberin son zamanlarında ortaya çıkan ve Hz. Ebû Bekir döneminde Yemâme Savaşı'nda öldürülen Müseylemetü'l-Kezzâb, Müseyleme ile evlenen Secâh, Tuleyhâ b. Huveylid el-Esedî, Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra onun intikamı iddiasıyla ortaya çıkan ve Şia'nın mimarı olarak kabul edilen Muhtâr es-Sekafî, Abdümelik b. Mervân zamanında ortaya çıkan Hâris el-Kezzâb, yakın zamanda Hindistan'da ortaya çıkan, peygamberlik iddiasında bulunan, kendisinin beklenen mesih olduğunu, Hz. İsa'nın gökyüzünde canlı olmadığını ileri süren Ahmed el-Kâdiyanî.⁷⁸

*“Ümmetinden, dördü kadın olmak üzere yirmi yedi tane yalancı deccâl çıkacaktır. Onların sonuncusu şaşı olan deccâldir. Ancak bilirsiniz ki ben peygamberlerin sonuncusuyum ve benden sonra peygamber gelmeyecektir.”*⁷⁹ hadisinde bildirildiği üzere deccâller, yalancı peygamberler, mehdi olduğunu iddia

⁷⁷ Buhâri, Menâkıb, 22, Fiten, 23; Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Saa, 18; Ebû Dâvûd, Fiten, 1; Tirmizî, Fiten, 43.

⁷⁸ Vabil, *Eşrâtü's-Sâ'a*, ss. 114-116.

⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 396.

edenler dün ve bugün olduğu gibi yarın da var olacaktır. Dolayısıyla hadiste geçen otuz ifadesinin kötülüğü simgelemek amacıyla zikredilen ve çokluğa delalet eden bir ifade olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1. 4. Toplumda Kaos (Fitne) ve Savaşların Ortaya Çıkması

Fiten, imtihan/deneme gibi anlamlara gelen “fitne” kelimesinin çoğuludur.⁸⁰ Kur’ân-ı Kerim’deki kullanımı daha çok bu anlamdadır.⁸¹ Ancak günümüzde kaos, karışıklık, yakıp yıkmak, bela, musibet, afet, günah, küfür gibi her türlü kötü/olumsuz iş ve durumu ifade etmek üzere kullanılmaktadır.⁸²

Yukarıdaki hadiste büyük bir fitne/kargaşa ortamı yaşanacağı ve bu kargaşanın toplumun tamamını saracağı haber verilmişti. Fitne, kaos, kargaşa hakkında birçok hadis mevcuttur. Örneğin, fitnenin ifsat edici özelliğine vurgu yapılan şu hadiste Allah Resulü şöyle buyurmuştur:

*“Gecenin karanlığı gibi ortaya çıkacak fitneler karşısında salih amellere sarılın. Öyle ki o fitneler karşısında kişi mümin olarak sabahladığı halde akşam vaktine kâfir olarak girecek, gündüzü mümin olarak geçirdiği halde ise sabah vaktine kâfir olarak girecektir. İşte (böylesi fitneye kendisini kapturan) kişi dinini dünyalık bir menfaate satacaktır.”*⁸³

Müslim’de geçen bu hadise ilave olarak kütüb-ü sittedeki diğer bazı kaynaklarda şu rivayetler yer almaktadır:

“... O fitnenin yaşandığı günlerde (fitneye karışmayıp) yatan, oturandan; oturan, (ona karışmak üzere) ayakta durandan; ayakta duran yürüyenden; yürüyenden (fitneye) koşandan daha hayırlı olacaktır... (Bu fitneye karışmamak için) yaylarınızı kırın, yaylarınızın iplerini parçalayın. Canına kastedilerek birinizin evine

⁸⁰ İbn Manzûr, “f-t-n”, *Lisanü’l-Arab*, XIII, 317.

⁸¹ Kelimenin “imtihan” anlamında kullanıldığı âyetlere örnek olmak üzere bkz. Enfâl, 8/28; Tevbe, 9/126; Yûnus, 10/85; İsrâ, 17/60; Enbiyâ, 21/35, 111; Hâc, 22/53; Furkân, 25/20; Ankebût, 29/2; Sâffât, 37/63; Zümer, 39/49; Kamer, 54/27; Müddessir, 74/31.

⁸² Kelimenin bu anlamlarda kullanıldığı ayetlere örnek olmak üzere bkz. Bakara, 2/191, 193, 217; Âl-i İmrân, 3/7; Nisâ, 4/91; Enfâl, 8/25, 73.

⁸³ Müslim, İmân, 51.

girilirse, evine girilen kişi Âdem'in iki oğlundan hayırlısı gibi olsun (fitnecilerle mücadeleye girişmesin). ”⁸⁴

“...Devesi olan devesinin, koyunu olan koyununun, arazisi olan da arazisinin yanına gitsin. Bunlara sahip olmayan kişi de kılıcına dayansın, onun ağzını taşa vursun, gücünün yettiği kadar o fitnedan korunsun. ”⁸⁵

Bu üç hadiste de kıyâmet kopmadan önce toplumu kuşatan fitneler olacağı, bu fitnelerin karanlık gecenin bölümlerine benzeyeceği bildirilmektedir. Bu benzetme ile anlatılmak istenen, fitnelerin korkunçluğu, şiddeti, mahiyetinin bilinmemesi, sürekliliği ve yaygınlığıdır. O dönemde insanların mümin olarak sabahlayıp, kâfir olarak akşamlamaları veya aksi durumda olmaları, onların inanç ve düşüncelerindeki değişkenliğe işarettir. Yani onların bir anının başka bir anlarını tutmayacağıının ifadesidir. Oturanın ayakta durandan; yürüyenin, koşandan hayırlı olmasından maksat, fitneye ve fitnecilere uzak kalmanın, doğru yolda ilerlemenin göstergesi olacaktır. Evinde saldırıya uğrayıp öldürülmek istenen kişiye, Hz. Âdem'in oğullarından Habil gibi davranması tavsiye edilmiştir.

Evinde saldırıya uğrayan kişinin saldırgana karşılık vermemesi ve ölümü tercih etmesi ile, ortaya çıkan kargaşada yangına körükle gitmemek gerektiği anlatılmak istenmiş olabilir. Böyle bir durumda fitneyi bertaraf etmek için fitnecilere engel olmak, yaptıklarının yanlış olduğu konusunda onları ikna etmek gerekir. Zira, geçmişten günümüze Müslümanlar arasında yaşanan kaosları, toplumsal kargaşaları irdelediğimizde bunların büyük bir çoğunluğunun kandırılmışlıktan, diyalog eksikliğinden, bilgisizlikten kaynaklandığını söylemek mümkündür. İşte bu olumsuzluğun önüne geçmenin en uygun yöntemi fitneye karışanlara misliyle karşılık vermek değil, onlara yanlış oldukları konusunda açıklama ve uyarılarda bulunmaktır. Unutulmamalıdır ki; öldürmek üzere el kaldırıran aynı şekilde karşılık vermek onun öfkesini daha da artıracak, kapanmaz yaralar açacak, fitnenin büyümesine sebep olacaktır. Bu da Müslümanların birliğini, dirliğini ve kuvvetlenmesini istemeyenlerin ekmeğine yağ sürmek anlamına gelecektir.

⁸⁴ Buhârî, Fiten, 9; Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Saati, 3; Ebû Dâvûd, Fiten, 2; İbn Mâce, Fiten, 10; Tirmizî, Fiten, 29.

⁸⁵ Ebu Davud, Fiten, 2.

Hız. Peygamber, hadiste saldırıya uğrayan kişinin Habil gibi olmasını tavsiye ederken aslında bizi öldürmeye gelenlerin bizde hayat bulması gerektiğine dair de bir uyarıda bulunmuştur. Kabil, kardeşi Habil'in uyarısına ve kendine el uzatmayacağını belirtmesine rağmen onu öldürmüş ancak sonunda pişman olmuştur.⁸⁶ İşte fitneye alet olanlara, yaptığı işin sonunda pişmanlık duyacağı söylenir ve durum daha da karmaşık hale gelmeden yanlış yoldan dönmesi nasihat edilir. Eğer nasihati dinlemez ve öldürme konusunda ısrarını sürdürürse ona engel olmak için ilk planda öldürme gayesiyle değil, onu etkisiz hale getirerek şerrinden kurtulmak amaçlanır. Dinimiz buna müsaade etmiştir. Çünkü canın, aklın, malın, neslin ve dinin korunması dinimizin üzerinde hassasiyetle durduğu konulardır ve bunlar “zarurât-ı hamse (beş zaruri/olmazsa olmaz değer)” diye adlandırılmış, bunlara saldırı yasaklanmış, saldırıda bulunulan kişiye de meşru korunma hakkı tanınmıştır.⁸⁷

Resulullah, başka bir hadislerinde ise “ehlâs”, “serrâ” isimli fitnelere bahsetmiş, sahabenin bunların anlamını sorması üzerine de şöyle açıklama yapmıştır:

“Ehlâs, insanların birbirinden kaçması ve haksız yere malların alınmasıdır. Serrâ ise nimet fitnesidir. Bu fitne, benim ailemden, benden olduğunu zanneden ama aslında benden olmayan bir adamın ayakları altından yayılacaktır. Benim dostlarım ancak muttaki olanlardır. Sonra insanlar, kaburga üzerindeki oturak gibi (devam etmeyecek olan) bir adamla anlaşacaklar; daha sonra karanlık fitne çıkacak, bu ümmetten dokunmadığı kimse kalmayacaktır. Bitti, denildiğinde, devam edecektir. İnsanlar iki çadırda (gurufta) olacaklardır. Bunlar, içinde asla nifakın olmadığı imân çadırı ve imânın olmadığı nifak çadırıdır. Siz o güne ulaştığınızda Deccâli bekleyiniz.”⁸⁸

Hız. Peygamberin, çıkacak fitneleri yere serilensiyah çul anlamındaki “hıls/ehlâs-الأحلاس” kelimesiyle tasvir etmesi, fitnelerin karanlığına ve devamlılığına işaret ettiği şeklinde yorumlanmıştır.

Hadiste “serrâ/nimet” diye tabir edilen fitneden sıhhat, rahatlık, bolluk, hastalık ve belâlardan uzak kalma gibi insanı sevindiren nimetlerin kastedildiği,

⁸⁶ Mâide, 5/27-31.

⁸⁷ Zekiyyüddin Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-Fıkh)*, Tercüme: İ. Kâfi Dönmez, Onuncu Baskı, TDV Yayınları, Ankara, 2008, s. 414.

⁸⁸ Ebû Dâvûd, Fiten, 1.

kişinin elindeki bol nimetler sebebiyle âhireti unutup Allah'a isyana dalacağı için fitnenin bu kelimeye izafe edildiği ifade edilmiştir. Bu fitneye Hz. Peygamberin ümmetinden olup da onun sünnetine sarılmayanların da maruz kalacağı, insanların elde edecekleri bazı menfaatler nedeniyle sürekli karar değiştirecekleri, münafıkların mümin gibi görüneceği ya da müminlerin kâmil bir imâna sahip olmayacakları şeklinde yorumlar yapılmıştır.⁸⁹

Hadiste saltanatı kısa süreceği bildirilen adamın Mekke Emiri Şerif Hüseyin olduğu iddiası oldukça ilginçtir. Buna göre, 1915 yılında Osmanlı idaresi altındaki Mekke Emîri Şerif Hüseyin, İngilizlerle gizlice anlaşıp Osmanlılara başkaldırır. Mekke'deki Türk askerlerini öldürüp, ailelerini esir alır. Sonra kendisini Hicaz meliki ilân eder. Ancak saltanatı düzensiz ve kısa ömürlü olur.⁹⁰

Fiten hadislerinin ve ortaya çıkacak fitnelerin kıyâmet alâmetleri içerisinde değerlendirilmesinde, özellikle ‘gecenin karanlık bölümleri gibi fitnelerin çıkacağını’ haber veren hadisteki “beyne yedeyi’s-saati/بين يدي الساعة” ifadesinin etkili olduğu kanaatindeyiz. Bu ifade Arapça’da “yakın bir zamanda” veya “bir şeyin yakınında, hemen öncesinde, yanında, önünde” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.⁹¹ “Önlerinden bir set ve arkalarından bir set çektik de onları kapattık, artık göremezler.”⁹² âyetinde bu anlamda kullanılmıştır. Alimler, bu ifadeden yola çıkarak gelecekte meydana çıkacak fitnelerin kıyâmet alâmeti olduğu kanaatine varmışlardır. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki; Müslümanlar, on dört asırdır Hz. Peygamber’in vefatıyla zuhur eden karışıklıklar ve kaos içerisinde yaşamaktadırlar. Dolayısıyla bu karışıklıkları aslında bir kıyâmet alâmeti olarak değil, toplumsal bozulmalara bir işaret olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Zira, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ın şehit edilmesi ve akabinde başlayan fitne olayları günümüzde varlığını sürdürmektedir. Bugün Suriye, Mısır, Filistin, Irak, Afganistan, Libya, Tunus ve daha birçok İslam ülkesinde yaşanan olaylar fitnenin hangi boyutlara ulaştığının göstergesidir.

⁸⁹ Azîmâbâdi, Muhammed Şemsü'l-Hak b. EmîrAlî ed-Diyânüvî(v. 1911), *Avnü'l Ma'bûd Alâ Şerhi Sünen-i Ebî Dâvûd*, Birinci Baskı, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2005, II, 1928.

⁹⁰ Sehâranfûrî, Halil Ahmed (v. 1346/1927), *Bezül Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, Beyrut, Tsz., XVII, 134.

⁹¹ Râgıp el-İsfehânî (v. 502/1108), *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, Dördüncü Baskı, Dâru'l-Mârife, Beyrut, 2005, s. 78.

⁹² Yâsin, 36/9.

Allah Resulü'nün fitne (karışıklık) kapsamında haber verdiği durumlardan bazıları da şunlardır: Savaşların çoğalması,⁹³ kötülüğün her dönemde bir önceki döneme göre artması,⁹⁴ fitnenin doğudan çıkacak olması,⁹⁵ deniz dalgası gibi dalgalanacak olması,⁹⁶ yağmur damlaları gibi inmesi (çokluğu),⁹⁷ bir kabrin yanından geçen kişinin fitnelerin çokluğundan dolayı ölümü temenni etmesi,⁹⁸ ümmetin evvelinin güven içerisinde olduğu, sonunun ise türlü musibetlere maruz kalacağı, her ortaya çıkan fitne karşısında müminin “işte bu beni helak edecek” demesi,⁹⁹ Müslümanların Medine’de muhasara altına alınması,¹⁰⁰ Allah’ın Müslümanları birbirlerine musallat etmesi ve böylece onların birbirlerini katletmeleri, esir almaları,¹⁰¹ ümmetin yetmiş üç fırkaya ayrılması,¹⁰² ...

Allah Resulü, ileride yaşanacak olan fitneleri her fırsatta dile getirmiş ve ümmetini bunlara karşı uyarmıştır. Bir hadislerinde ashabına dönerek “*cehennem azabından, kabir azabından, fitnelerin görüneninden, görünmeyeninden ve Deccâl fitnesinden Allah’a sığın*”¹⁰³ buyurmuştur. Bu durum, Allah Resulü'nün, daha hayatta iken ve vefatından kısa bir süre sonra yaşanacak karışıklıklara işareti şeklinde anlaşılabilir. Zira hitap ettiği topluluk sahabedir ve en son sahabe h.110 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁴ Ancak sahabe döneminde Müslümanlar arasında birçok anlaşmazlık

⁹³ Buhârî, Fiten, 5; Ebû Dâvûd, Fiten, 1.

⁹⁴ Buhârî, Fiten, 6.

⁹⁵ Buhârî, Fiten, 16; Müslim, Fiten, 16.

Fitnenin doğudan çıkacak olması hususunda Vâbil şöyle der: Küfür içeren sözlerin ve tartışmaların çoğunun kaynağı doğudur. Hâriciler, Şia, Râfîziler, Bâtıniler, Kaderiyye, Cehmiyye, Mutezile Irak'ta ortaya çıkmıştır. Zerdüştlük, Maneviyye, Mazdekiyye gibi akımlar Mecusi İran toplumunda ortaya çıkmıştır. Hinduizm, Budizm, Kadıyanilik, Bahailik de doğuda ortaya çıkan bozguncu akımlardır. (Bkz. Vabil, *Eşrâtü's-Sâa*, ss. 93-95)

Vabil'in bu görüşünde doğruluk payı bulunmakla birlikte eksiği de bulunmaktadır. Şöyle ki; Hz. Peygamber, fitnenin doğudan çıkacağını söylemekle Müslümanlar arasında zuhur edecek fitneye işaret etmiş olsa gerektir. Oysa Vabil'in sözünü ettiği Mazdekizm, Zerdüştlük, Hinduizm, Budizm gibi akımların İslam ile yakından uzaktan ilgisinin olmadığı bilinmektedir. Bu durumda Batı'da ortaya çıkan Satanizm vb. sapık akımları da saymak gerekir ki bunun da hadiste anlatılmak istenen realiteye uygunluk arz etmeyeceği açıktır.

⁹⁶ Buhari, Fiten, 17; Müslim, Fiten, 7.

⁹⁷ Müslim, Fiten, 3.

⁹⁸ Müslim, Fiten, 18.

⁹⁹ Müslim, İmare, 10.

¹⁰⁰ Ebu Davud, Fiten, 1.

¹⁰¹ Ebu Davud, Fiten, 1.

¹⁰² İbni Mace, Fiten, 17; Tirmizi, İman, 18.

¹⁰³ Müslim, Cennet, 17.

¹⁰⁴ İsmail Karagöz ve diğerleri, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Beşinci Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2010, s. 571.

yaşanmış, bu anlaşmazlıkların bir kısmı savaflara dönüşmüş ve can kayıpları ile sonuçlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise bu durum yoğunluk kazanmış, saltanat mücadelesi ve bir takım itikadi tartışmalardan dolayı vicdanlara sığmayacak insanlık dışı uygulamalar görülmüştür. Dolayısıyla, hadis kitaplarında haber verilen fitnelerin çıkacak olmasını, kıyâmetten hemen önce değil, daha Hz. Peygamber döneminde başlayıp kıyâmete kadar devam edecek karışıklık ve kaoslar olarak anlamak daha isabetli olacaktır.

Diğer taraftan, öldürmelerin çoğalmasını özellikle 18. yüzyılın sonlarında icat edilen ve 19. yüzyılın başlarında yaygınlaşan, günümüzde ise hızına yetişilemeyecek derecede seri üretime geçilen kitle imha silahlarının yol açtığı ağır tahribat olarak açıklamak da mümkündür. Eski zamanlarda ok-yay, kılıç, mancınık gibi sıcak savaş aletlerinin neden olduğu ölümlerle günümüzdeki uçak, tank, ağır makineli tüfekler, bomba, füze ve hatta kimyasal silahların neden olduğu ölümler elbette kıyaslanamaz durumdadır.

1. 5. Emanetin Zâyi Edilmesi

Bir gün Hz. Peygamber, “*Emanet zayi edildiği zaman kıyâmeti bekleyin*” buyurur. Sahabe, “Ey Allah’ın elçisi! Emanetin zâyi edilmesinden neyi kastediyorsunuz?” diye sorunca Allah Resulü şöyle cevap verir: “*Bir görev, ehli olmayan kişiye verilince artık kıyâmeti bekleyin!*”¹⁰⁵

Emanetin kaldırılması, “dini emir ve yasaklara dair hassasiyetin kalplerde yok olması” şeklinde yorumlanmıştır. Buna göre, dini tekliflere dair kalplerdeki hassasiyetin zayıflamasıyla birlikte, dini yaşantı da zayıflayacak ve zamanla ortadan kalkacaktır.¹⁰⁶

İbn Hacer ise buradaki emanetten muradın “hilafet, yöneticilik, hakimlik, fetva” gibi dini işler olduğunu iddia etmiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Buhârî, İlim, 2, Rikâk, 35; Ahmed b. Hanbel, 2, 361.

¹⁰⁶ Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî (v. 786/1384), *Kevâkibu'd-Derâri Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, İkinci Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1981, XXIII, 18.

¹⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XIV, 660.

Emanetin kaldırılmasını, dini hükümler ve yaşantının kaybolması şeklinde anlayan alimleri bu anlayışa iten sebep, Huzeyfe (r.a)'nin rivayet ettiği emanetin inmesi ve kaldırılmasına dair hadis olmuştur. Söz konusu hadiste Resulullah, emanetin (dini duyguların, adalet ve emniyet ilkelerinin) ilk önce salih kimselerin gönüllerinin derinliğine indiğini, daha sonra ise bu kimselerin ve diğer insanların bu ilkeleri Kur'an ve hadisten öğrendiklerini bildirmiştir. Emanetin kaldırılması hususunda ise Hz. Peygamber, salih kimsenin uykudayken bilgisinin alınacağını ve bu durumdan bütün toplumun etkileneceğini, sonuçta da insanların güvenilebileceği kişi sayısının son derece az olacağını ancak güvenilebilecek kişilerin kalbinde imandan eser olmayacağını söylemiştir.¹⁰⁸

Emanetin kaldırılmasından maksat gerek dini yaşantının zayıflaması, hatta yok olması, gerekse yöneticilik vb. önemli işlerin ehil olmayan kişilere verilmesi olsun, kanaatimizce hadiste asıl vurgulanmak istenen husus, insanlarda Yaratıcıya ve hemcinslere karşı ahde vefa duygusunun zayıflaması ve yok olması, insan ilişkilerine bir takım çıkarların yön vermesi, işlerin savsaklanması, ciddiyetsizlik, sorumsuzluktur.

Emanet ister yöneticilik isterse dini yaşantının zayıflaması olarak kabul edilsin, Hz. Peygamber'in bu sözünün geçmişte ve günümüzde gerçekleştiğini görmek zor değildir. Özellikle dört halife döneminin ikinci diliminden itibaren başlayan siyasi çekişmeler ve iktidar mücadeleleri, karışıklıklar, toplumun istemediği kişilerin zorbalıkla yöneticiliğe getirilmesi ve bu uygulamaların bazı ülkelerde günümüzdeki tezahürleri, din kisvesi altında bir takım kişilerin toplumu yanlış yönlendirmeleri, insanların birbirlerine karşı güvensizliği, aldatmalar, yalanla iş yapma vb. yanlış uygulamalar, Müslüman coğrafyanın asırlardır içinde bulunduğu durumun özetidir.

1. 6. İlmî Zayıflaması, Cehalet, İçki, Zina ve Çalgı Aletlerinin Yaygınlaşması

Hz. Peygamber, günümüzün yaygın olaylarını dile getirdiği bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

¹⁰⁸ Buhârî, Fiten, 13.

“İlmin kaldırılması, cehaletin, içki içmenin ve zinanın yaygınlaşması kıyâmet alâmetlerindedir.”¹⁰⁹

Hadise ilave olarak bazı kaynaklarda “ilmin zayıflayacağı, kadınların çoğalacağı, erkeklerin azalacağı ve elli kadına bir erkeğin düşeceği” şeklinde rivayetler yer almaktadır.¹¹⁰

Kadın nüfusun artması karşısında erkek nüfusun azalması, âhir zamanda meydana gelecek fitne ve savaşlardan dolayı erkeklerin öldürülmeleri ya da esir düşmelerine bağlanmıştır. Kimileri de âhir zamanda Allah’ın doğacak çocukların çoğunluğunu kız olarak takdir edeceğini iddia etmişlerdir. İlmin kaldırılması ya da zayıflaması ve cehaletin yaygınlaşmasının, kadın nüfusunun artmasından kaynaklanacağını söyleyenler de olmuştur.¹¹¹

İlmin kaldırılacak olması “Allah, ilmi insanların elinden söküp almakla yok etmez, ancak alimlerin canını almakla yok eder. Öyle ki insanların danışacağı alim kalmaz ve sonunda cahil önderler edinirler. Kendilerine soru sorarlar, onlar da cahilce fetva verip hem sapıtırlar hem de saptırırlar.”¹¹² hadisi kapsamında yorumlanmış ve ilmin zayıflaması, alimlerin sayısının azalması; kaldırılmasında alimlerin yok olması şeklinde izah edilmiştir.¹¹³

Dini yaşantıda ortaya çıkacak zafiyetler neticesinde dinin yalnızca vicdanlara hapsedileceği, hatta tamamen terk edileceğine dair rivayetlerden¹¹⁴ yola çıkarak ilmin zayıflaması, cehaletin, içki içmenin ve zinanın yaygınlaşmasını ahlâkî yozlaşma ve buna bağlı olarak toplumların kıyâmeti olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü bu sayılanlar bir toplumun ayakta durmasının önündeki en büyük engellerdir. Toplumda içki, fuhuş yaygınlaşırsa insanların akıl ve zihin dünyaları tahribata uğrar ve neticede ilim zayıflar. Buna bağlı olarak gelişme ve ilerlemeden söz edilemez.

¹⁰⁹ Buhârî, İlim, 21, Hudud, 5; Müslim, İlim, 5; Ahmed b. Hanbel, III, 151.

¹¹⁰ Bkz. Buhârî, İlim, 21; Tirmizî, Fiten, 34.

¹¹¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 312-315.

¹¹² Buhârî, İlim, 34; Müslim, İlim, 5; Tirmizî, İlim, 5; İbn Mâce, İmân, 8.

¹¹³ Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref (v. 676/1277) *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi'l Müslim b. Haccâc*, Birinci Baskı, Ezher Matbaası, Kahire, 1929, XVI, 223-225.

¹¹⁴ Müslim, İmân, 2; İbn Mâce, Fiten, 26.

İlmin zayıflamasını, toplumların ilme ve teknolojiye, ilim adamlarına değer vermemeleri şeklinde anlamak da mümkündür. Bu durumu, kadın nüfusun artmasına bağlamak ise kabul edilemez bir yorumdur. Zira bu yorumlar, o dönemde kadınların ilim öğrenmesi ve çalışma hayatına katılmalarının hoş görülmemesinden kaynaklanmış olabilir. Ancak günümüzde böyle bir durum söz konusu değildir. Nice kadınlar vardır ki birçok erkeğin hayal edemediğini başarabilmekte, toplumların ilim ve irfanına yön verebilmektedirler.

İçki içmenin ve zinanın yaygınlaşması konusu ise günümüz modern dünyası göz önünde bulundurulduğunda izahtan varestedir. Hatta Batının etkisinde kalan bazı İslâm ülkelerinde dahî içki adeta özendirilmekte, toplumun mânevi değerleriyle örtüşmeyen uygulama ve durumlarla karşılaşılabilir. Basın-yayın organlarında toplumda ahlâkî yozlaşmaya neden olacak yayın ve propagandalar yapılabilmektedir. Tam da bu noktada “*Ümmetimden zina, ipek, içki ve çalgı aletlerini helal sayan insanlar türeyecek*”¹¹⁵ şeklindeki nebevi öğreti akıllara gelmekte ve bu olumsuz durumun bir adım ilerisini haber vermektedir. Yalnız buradaki çalgı aletleri ve şarkı söylemekten muradın, insanların şehvî duygularını harekete geçirecek, içinde genel geçer ahlâk kurallarıyla bağdaşmayan sözlerin yer aldığı şarkılar olduğu açıktır. Günümüzde cinsel içerikli, isyana teşvik eden, karamsarlığa düşüren, bunalım ve hatta intihara sürükleyen onlarca şarkı bulunmaktadır.

1. 7. İnsanların Zenginleşmesi, Helal-Haram Kazanç Duyarlılığının Zayıflaması

İnsanların, büyük miktar paraları küçümseyecek kadar zenginleşeceğini haber veren hadisi daha önce zikretmiştik.¹¹⁶ Allah Resulü, şu hadislerinde de söz konusu zenginliğin hangi boyutlara ulaşacağını daha açık bir şekilde ortaya koymuştur:

*“Mallar çoğalıp taşmadıkça kıyâmet kopmayacaktır. Hatta mal sahibi, sadaka verebileceği birini arayacak; ihtiyacı olduğunu düşündüğü bir adama sadakasını sunacaktır. Ancak o kişi ‘benim sadakaya ihtiyacım yok’ diyerek bunu geri çevirecektir.”*¹¹⁷

¹¹⁵ Buhârî, Eşribe, 5; Ebû Dâvûd, Libâs, 9.

¹¹⁶ Bkz. s. 25, 74 nolu dipnot.

¹¹⁷ Buhârî, Zekât, 8, Fiten, 23; Müslim, Zekât, 18.

Hadiste sözü edilen bu durumun Hz. İsa'nın nüzulünden sonra gerçekleşeceği iddia edilmiştir. Buna göre, onun nüzülü ile yer bütün bereketini sergileyecek, bir narla bir aile doyacaktır. Yeryüzünde kâfir kalmayacak ve inananlar, bolluk bereket içerisinde yaşayacaklardır.¹¹⁸

Kanaatimizce bu düşüncenin temel sebebi Hz. Peygamber'in "*Canım elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki Meryem'in oğlunun sizin aranızda âdil bir hakem olarak inip haçı parçalaması, domuzu öldürmesi, cizyeyi kaldırması, malın hiç kimsenin kabul etmeyeceği kadar bollaşması, bir secdenin dünya ve içindekilerden daha hayırlı olması yaklaştı.*"¹¹⁹ hadisidir. Hadiste malın çoğalması, Hz. İsa'nın nüzulünden sonra zikredilmekle birlikte bu durumun onun nüzulünden sonra gerçekleşeceği açıkça belirtilmemiştir. Bununla birlikte, Cibril hadisi diye bilinen meşhur hadiste yalın ayak, başı açık çobanların (fakir kimselerin) yüksek bina yapmakta yarışacaklarının belirtilmesinden¹²⁰ hareketle bunun genel bir ifade olduğunu söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber, bu hadisinde kendi dönemi ile gelecek dönemlerdeki ekonomik durumun aynı olmayacağına, her geçen gün insanların yaşam standardının yükseleceğine işaret etmiş olabilir. Zira, onun vefatından sonra kazanılan fetihlerle İslâm coğrafyası genişlemiş, vergi ve zekât gelirleri artmış, Müslümanların refah düzeyi yükselmiştir. Asr-ı saadetten günümüze zaman zaman kıtlık ve yoksulluk baş göstermekle birlikte Müslümanlar kitleler halinde yoksulluğa maruz kalmamışlardır. Günümüzde özellikle Arap ülkelerinin başta petrol vesilesiyle elde ettikleri gelirler malumdur. Aynı şekilde modern dünyanın en büyük problemlerinden biri olan tüketim çılgınlığı, israf boyutuna varan hesapsız harcama ve savurganlıklar, bugün insanlığın büyük bir çoğunluğunun ekonomik açıdan hangi noktalara geldiğinin göstergesidir.

İnsanların zenginleşmesiyle doğru orantılı olarak kazancın nereden geldiği konusunda da gevşeklik görülecek, helal-haram kazanç duyarlılığı zayıflayacaktır.¹²¹ Hadiste haber verilen bu durumu günümüzde insanlar arasındaki alım-satımlarda

¹¹⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 234. İbn Hacer, bu görüşü İbn Tin'e isnat etmiştir.

¹¹⁹ Buhârî, *Büyu'*, 102, *Enbiyâ*, 50, *Mezâlim*, 32; Müslim, *İmân*, 71; Tirmizî, *Fiten*, 54.

¹²⁰ Müslim, *İmân*, 1; Ebû Dâvûd, *Sünne*, 17.

¹²¹ Buhârî, *Büyu'*, 16, Ahmed b. Hanbel, II, 435.

cereyan eden ve bankaların uyguladığı faize indirgeyenler olmakla birlikte¹²² hadiste anlatılmak istenen sadece faizli kazanç değildir. İnsanların maddiyata düşkün hale gelmesi hatta esir olması, kaçınılmaz olarak kazancın kaynağını sorgulamada da bir takım zaafı berabesinde getirecektir. Gözünü dünyalık mal sevgisi bürüyen kişi “nereden gelirse gelsin” mantığı ile hareket edecek, ticaret ve kazancı da bu algı doğrultusunda şekillenecektir. Bugün toplumumuzda ve dünya toplumlarında görülen tefecilik, karaborsacılık, hırsızlık, gasp, işçi ve işveren hakkına tecavüz gibi olumsuzluklar, kazançtaki helal-haram duyarlılığının zayıfladığının göstergesidir.

1. 8. Türklerle ve Acem (Arap Olmayan) Bir Toplumla Savaşılması

Hız. Peygamber, Türklerle savaşılacağını haber verdiği bir hadisinde şöyle buyurmuşlardır:

*“Ayakkabıları kıldan yapılmış bir kavimle savaşmadıkça; gözleri küçük, yüzleri kırmızı, burunları basık, yüzleri kat kat deriden yapılmış kalkanları andıran Türklerle savaşmadıkça kıyâmet kopmayacaktır.”*¹²³

Hız. Peygamber’in ileriki zamana matuf bu haberi çok çabuk gerçekleşmiş, Müslümanlar daha sahabe döneminde Türklerle karşı karşıya gelmişlerdir. Emevi Devleti’nin ilk lideri ve sahabeden biri olan Muaviye b. Ebi Süfyan zamanında Müslümanların Türklerle savaştığı rivayet edilmektedir. Emevilerin Irak Valisi Haccâc b. Yûsuf (v. 95/714) zamanında Müslümanlarla Türkler arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Şöyle ki; İslâm ordusu İran’ı geçerek Türk sınırlarına dayanır. Bu arada Emevilere isyan eden İranlılar Türklerden yardım ister. Bunun üzerine Türklerle, Arap ordusu arasında çatışmalar meydana gelir.¹²⁴ Vali, durumu Muaviye’ye haber verir. Bu duruma öfkelenen Hız. Muaviye, “Resulullah, Türklerin Araplara üstünlük sağlayacağını, onları mağlup edeceklerini haber verdi. O yüzden

¹²² Vâbil, *Eşrâtü’s-Sâa*, s. 140.

¹²³ Buhârî, Cihâd, 94, Menâkıb, 22; Müslim, Fiten, 18; Ebû Dâvûd, Melâhim, 9; Nesâî, Cihâd, 42.

¹²⁴ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914), *İslam Tarihi*, Notlar ve Edisyon: Cem Zorlu, İkinci Baskı, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, I, 308.

Türklerle savaşılmasını hoş karşılamıyorum.” diyerek valiye yaptığı bu yanlıştan dönmesini emreder.¹²⁵

Muaviye’den rivayet edilen bu haber Allah Resulü’nün “...*Türkler, size dokunmadığı müddetçe siz de onlara dokunmayın.*”¹²⁶ hadisiyle bağdaşmaktadır.

İbn Hacer, Arapların Türklerle savaş serüvenini Emeviler döneminden itibaren anlatır. Gerçekleştirilen fetihlerle Arapların Türklerle karşı karşıya geldiklerini, Samanilerin, Sebüktekin’in, Selçukluların, Tatarların, Cengiz Han’ın Timur’un isimlerini zikreder. İslâm dünyasının Timur’dan büyük zarar gördüğünü söyler.¹²⁷

Nevevî de kendi döneminde Tatarlarla Müslümanların savaştığını, Tatarların fiziksel yapılarının Hz. Peygamberin hadisinde belirtilen özelliklerle birebir uyduğuna belirtir. Hatta, Müslümanlara bu mücadelelerinde yardımcı olması, zafer ihsan etmesi için Allah’a dua eder.¹²⁸

Araplar daha İslâm’ın ilk yıllarından itibaren Türklerle karşı karşıya gelmekle birlikte Hz. Peygamberin Türkleri övücü mahiyetteki hadisinin de etkisiyle olsa gerek Türklerle iyi geçinmenin gayretinde olmuşlar, hatta zorda kaldıklarında Türklerin yardımına başvurmuşlardır. Abbasiler, Çinlilerle giriştikleri Talas Savaşı’nda Türklerin desteğini görmüşler, bu vesileyle onları önemli görevlere getirmişlerdir.

İslâm ile müşerref oldukları andan itibaren Türkler, bu yüce dinin en önde gelen savunucuları haline gelmişlerdir. Haçlı ordularına karşı giriştikleri mücadeleler, onların Müslümanlar içerisinde nüfuz kazanmalarında etkili olmuştur. Türkler, 1071 Malazgirt Zaferiyle Anadolu’nun Müslümanlaşmasını sağlayan yeni bir süreci başlatmışlar, 1453’te Hz. Peygamberin övgüsüne mazhar olarak İstanbul’u fethetmişler, 1516-1517 yıllarında da halifeliği bu şehre getirmeyi başarmışlardır.

¹²⁵ Vâbil, *Eşrâtü’s-Sâa*, s. 120. Türklerin Araplara galip geleceğine dair haber, Müsned-i Ebi Ya’la, c. XIII, s. 301’de 7376. hadis olarak geçmektedir. Ancak bu eserin tahkikini yapan Hüseyin Selim Esed isimli muhakkik, haberin senedinde çok sayıda meçhul ravi bulunduğunu söylemiştir. Aynı zamanda bu haber Münavi’nin Feydu’l-Kadir isimli eserinin 1. cildinin 117. sayfasında da geçmektedir.

¹²⁶ Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 8; Nesâî, *Cihâd*, 42.

¹²⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII, 270-271.

¹²⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, XVIII, 38.

Hız. Peygamber, Türklerle savaşılabacağını bildirdiği gibi herhangi bir ırkı zikretmeksizin Arap olmayan bir topluluk ile savaşılabacağından da bahsetmiştir. Söz konusu hadis şu şekildedir:

*“Acemlerden kırmızı yüzlü, basık burunlu, küçük gözlü, yüzleri kat kat deriden yapılmış kalkanları andıran, ayakkabıları keçeden yapılmış Hûz ve Kirmânlılarla savaşmadığınız sürece kıyâmet kopmayacaktır.”*¹²⁹

Bu hadis, Kütüb-ü Sitte içerisinde yalnızca Buhârî’de geçmektedir. Hûz şehrinin, Ahvez ve Tüster şehirleri, Kirmân şehrinin de İran’ın güneydoğusunda Horosan ile Hint Denizi, Irak ile Sicistan arasında kalan geniş bir coğrafya olduğu söylenmektedir. Türklerle savaşılabacağına dair hadis ve bu hadis arasında bir tenakuz olmadığı, Hûz ve Kirmân ile Türklerin iki ayrı boyunun kastedilmiş olabileceği ya da bu iki kavmin Türkler haricinde iki topluluk olduğu söylenmiştir.¹³⁰

Mana ile nakledilen bu rivayetlerde topluluk isimlerinin farklı olması şüphe uyandırmıyor da değildir. Bu isimler Hız. Peygamber’e ait olabileceği gibi, ravilerin maksudu izah sadedinde yaptıkları açıklamalar da olabilir. Bu noktada şu soruları sormamız gerekmektedir: Hadiste tavsif edilen topluluklar hangi milletlerdir? Bu milletlerden isimleri verilen Kirmân ve Hûz Türk müdür? Bazı rivayetlerde geçen Türk ifadesi, tarihteki hangi Türk boylarına, hangi coğrafyadaki Türklere denk düşmektedir? Türkler hakkında bulunan birçok zayıf, uydurma rivayetler ile Hız. Ömer ve diğer sahabilerin bazı sözlerinin bilahere hadisleşmesi ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, yukarıdaki rivayetler nasıl değerlendirilecektir? Nuaym b. Hammad’ın (v. 228) *Fiten* adlı eseri bu kabil rivayetlerle doludur. Şayet rivayetin anlatımı bazı şarihlerin söylediği gibi geçmişte gerçekleşmişse, aradan asırlar geçmesine rağmen rivayetteki “kıyâmetin kopması” meselesi nasıl izah edilecektir?

İşte bu ve buna benzer birçok soru ve sorunu bünyesinde barındıran bu tür rivayetler üzerinde daha uzun soluklu çalışmalar yapılmalı, bilhassa bu rivayetlerin, gerçekten Hız. Peygamber’e mi ait, yoksa tarihin rivayetlere yansımaları mı olduğu tartışılmalıdır.¹³¹

¹²⁹ Buhârî, Menâkıb, 25.

¹³⁰ Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, XVI, 182-183.

¹³¹ Bünyamin Erul, *Hadislerin Dili*, Üçüncü Baskı, TDV, Ankara, 2009, ss. 262-265.

1. 9. Depremlerin Artması

Hız. Peygamber, depremler çoğalmadan kıyâmetin kopmayacağını haber vermiştir.¹³² Başka bir hadislerinde ise kıyametten önce toplu ölümlerin olacağını ve akabinde deprem yıllarının yaşanacağını belirtmiştir.¹³³

İbn Hacer, söz konusu rivayetle ilgili “dünyanın çeşitli şehirlerinde depremler meydana gelmiştir. Dolayısıyla depremlerin çoğalmasından kasıt, onun etkisinin genişlemesi ve devamlılık arz etmesidir.” ifadelerine yer vermiştir.¹³⁴

Abdullah b. Havâle el-Ezdî'nin şu rivayeti ise depremlerin çoğalması hususuna ışık tutacak mahiyettedir: “Resulullah elini başımın üstüne koydu ve: ‘Hilafetin, Arzı Mukaddes’e ulaştığını, depremlerin, (musibet) çığırkanlarının ve olağanüstü hallerin ortaya çıktığını gördüğünde (bil ki) kıyâmet insanlara elimini kafana yakınlığından daha yakındır’ buyurdu.”¹³⁵

Ebû Dâvûd şarihlerinden Azîmâbâdî, hilafeti, İslâm devletinin yöneticisi, Arz-ı Mukaddesi ise Şam olarak yorumlamıştır. Hadiste anlatılmak istenen durumun da Emeviler döneminde yaşanan karışıklıklar olduğunu ileri sürmüştür.¹³⁶

Bilindiği gibi deprem jeolojik bir olaydır ve yeryüzü şekilleriyle doğrudan bağlantılıdır. Kâinat yaratıldığı günden beri depremler hep var olagelmıştır. Hatta Kur’ân-ı Kerim’de helak edilen kavimlerin birçoğunun şiddetli sarsıntılar neticesinde yok olduğu haber verilir. Daha önce de değindiğimiz gibi Kur’ân’da kıyâmetin kopması esnasında dünyanın altının üstüne geleceği bildirilmektedir. Dolayısıyla, İbn Havâle’nin rivayetinden hareketle kıyâmetten önce depremlerin çoğalmasını jeolojik olarak anlamak yerine sıkıntı ve bunalımların, kavgaların artması, insan hakkı ihlallerinin fazlasıyla yaşanması ve bundan dolayı insanların çaresizlik, acizlik içine düşmesi şeklinde anlamak daha isabetli olacaktır. Zaten hadisin Buhârî’deki tariki de bu anlamı destekler mahiyettedir. Zira bu hadiste “depremlerin çoğalması” ilmin azalması, fitnelerin (öldürme vak’alarının) ortaya çıkması, zenginliğin yaygınlaşması gibi soyut durumlarla birlikte zikredilmiştir.

¹³² Buhârî, İstiskâ, 26; Ahmed b. Hanbel, II, 530.

¹³³ Ahmed b. Hanbel, IV, 104.

¹³⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 569.

¹³⁵ Ebû Dâvûd, Cihâd, 37; Ahmed b. Hanbel, V, 288.

¹³⁶ Azîmâbâdî, *Avnû'l Ma'bûd*, VII, 210.

1. 10. Yalancı Şahitlikte Bulunması ve Doğrunun Gizlenmesi

Hız. Peygamber, kıyâmetten önce yalancı şahitliğin görüleceğini, hakkın gizleneceğini belirtmiştir.¹³⁷ Yalancı şahitlik, birinin hakkını ilgilendiren bir olayda bilerek yalan söylemek, gerçeği olduğundan farklı göstermektir ve büyük günahlardan biridir. Tıpkı yalancı şahitlik gibi, gerçeği gizlemek, gördüğü şahit olduğu, kesin olarak bildiği bir şeyi gerektiğinde söylememek de bir vebaldir. Zira hem yalancı şahitlik hem de gerçeği gizlemek, doğrunun ortaya çıkmasına engel olmak anlamına gelir. Bu kötü hasletler, insanların haksızlığa uğramasına neden olur ve zulümdür. Bundan dolayıdır ki Yüce Allah, Kur'an-ı Kerim'de "*Şahitliği, bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlerse, bilsin ki onun kalbi günahkârdır.*"¹³⁸ buyurmaktadır.

Yalancı şahitlik, dinimizin üzerinde önemle durduğu ve en büyük günahlar arasında kabul ettiği kötü bir davranıştır. Allah Resulü, yalancı şahitliği Allah'a şirik koşmak ve anne-babaya kötü davranmakla birlikte zikretmiş ve bunu üç defa tekrarlamıştır.¹³⁹ Hız. Peygamber, kıyâmetten önce yalancı şahitliğin ve yalan konuşmanın¹⁴⁰ yaygınlaşacağını belirtmekle toplumda ortaya çıkacak ahlâkî bozulmalara işaret etmiştir.

Hadiste, kıyâmetten önce ticaretin yaygınlaşacağı, akrabalık bağlarının kopacağı, yalnız tanınan insanlara selam verileceği de haber verilmiştir. Bu durum, insanların manevî hasletleri terk ederek ilişkilerine maddiyata göre yön verecekleri, kazandıkça kazanmak isteyecekleri şeklinde yorumlanabilir. İnsanların maddiyata önem vermeleri, neticede yalancı şahitliği de maddiyata kurban etmelerine neden olabilecektir. Kalbinde imân zayıflığı bulunan ve Allah korkusundan uzak, maddi çıkarların esiri olmuş kişilerin gayeleri uğruna yalancı şahitlikte bulunmaları, gerçeği gizlemeleri yüksek bir olasılıktır.

¹³⁷ Bkz. Ahmed b. Hanbel, I, 407, 419. Hadis Hakim'in Müstedreki ile Buhari'nin Edebü'l Müfred isimli eserinde de yer almaktadır.

¹³⁸ Bakara, 2/283.

¹³⁹ Bkz. Buhârî, Şehâdât, 10; Edeb, 6; Müslim, İmân, 38.

¹⁴⁰ Bkz. Müslim, Mikaddime, 4.

Hadiste “kalemin zuhuru/kalemin ortaya çıkması” ifadesi yazının, ilmin çoğalması şeklinde yorumlanmıştır.¹⁴¹ XV. yüzyılda matbaanın icadı ile yazılı materyalde seri üretime geçildiği bilinmektedir. Teknoloji alanında yaşanan baş döndürücü gelişmelere paralel olarak günümüzde ortaya çıkan fotokopi makineleri ve ileri düzeydeki matbaalarda bir sayfalık yazı dakikada yüzlerce hatta binlerce sayfa miktarınca çoğaltılabilmektedir. Yine bilgisayarın icadı ve internet kullanımı ile birlikte ciltler dolusu kitaplara bir tuşla ulaşmak mümkün hale gelmiştir.

1. 11. Yolculukların Can Güvenliği İçinde Yapılması

Hız. Peygamber bir hadislerinde yolculukların güvenli hale gelmeden kıyâmetin kopmayacağını ifade etmiştir. Buna göre bir yolcu Mekke ile Irak arasında, yol kaybetme endişesi haricinde, güven içerisinde yolculuk edecektir.¹⁴²

Sahâbenin İslâm’ın muzaffer olması için dua etmesini istemeleri üzerine Allah Resulü, geçmişteki müminlerin inançları nedeniyle maruz kaldıkları işkencenin boyutunu haber verir ve şöyle buyurur: “...Allah bu işi mutlaka tamamlayacaktır (İslam’ı üstün kılacaktır). Hatta öyle ki bineği üzerinde yolculuk yapan bir kişi San’a’dan Hadramevt’e kadar Allah’tan ve koyunları hakkında kurttan başka bir şeyden korkmadan yolculuk edecektir. Ama siz, her şeyin bir an önce gerçekleşmesini istiyorsunuz.”¹⁴³

İkinci hadisin Kâbe’nin gölgesinde vârid olduğu bildirilmektedir. Sahâbenin İslâm’ın üstün gelmesini temenni etmeleri de hadisin Mekke döneminde İslâm’ın ilk yıllarındaki sıkıntılı süreçte varid olduğunun delilidir. Çünkü Medine’ye hicretten sonra Müslümanlar statü ve güç kazanmaya başlamışlardır. Ayrıca hicretten sonra Hız. Peygamber Mekke’ye güçlü bir şekilde dönmüş ve artık müşriklerin mağlubiyeti kesinleşmiştir. Dolayısıyla bu ikinci hadise bakıldığında ilk akla gelen İslâm düşmanlarının, özellikle müşriklerin mağlup olacağı ve Müslümanları rahatsız edecek kimsenin kalmayacağıdır. Ancak iki hadis birlikte değerlendirildiğinde yolculukların can güvenliği içinde yapılacağına haber verildiği anlaşılmaktadır.

¹⁴¹ Ahmed Muhammed Şâkir (v. 1958), *Şerhu’l Müsned*, Daru’l-Hadis, Kahire, 1995,IV, 65.

¹⁴² Bkz. Ahmed b. Hanbel, II, 370.

¹⁴³ Buhârî, Menâkıb, 22; Fedâilü’s Sahâbe, 58; İkrâh, 1.

Hadiste haber verilen olayın sahâbe döneminde gerçekleştiğini ancak Hz. İsa ve Mehdî dönemlerinde de gerçekleşeceğini söyleyenler olmuştur.¹⁴⁴ Fakat şu bir gerçektir ki; tarihi süreçte insanlık çok önemli devreler geçirerek insan hakları önemli mesafe kat etmiştir. Artık insanlar dünyanın büyük bir kesiminde uluslararası arenada rahat bir şekilde seyahat edebilmektedirler. Ayrıca günümüzde uçak, gemi, tren gibi konforlu ve güvenli ulaşım araçları ile dünyanın bir ucundan diğer ucuna gidip gelmek oldukça kolaydır.

1. 12. Hicaz'da Yangın Çıkması

Hz. Peygamber bir hadislerinde, *“Hicaz bölgesinde, Busrâ'daki develerin boyunlarını aydınlatacak bir yangın çıkmadığı sürece kıyâmet kopmayacaktır.”*¹⁴⁵ buyurmuşlardır.

Hicaz bölgesi, Arabistan Yarımadası'nda Mekke ve Medine'yi de içine alan geniş bir bölgedir. Busrâ ise Suriye sınırları içindedir. Hz. Peygamber'in Arabistan'da çıkacak bir yangının Busrâ'daki develerin boynunu ısıtacağı yönündeki haberinin mecazi bir anlatım olduğu kanaatindeyiz. Bununla da başta Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkacak ve bütün İslâm coğrafyasını etkisi altına alacak fitne ve kaosların, savaşların ve akacak kanın kastedildiğini düşünüyoruz. Aksi takdirde hadisi anlamak zorlaşacaktır. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in vefatından günümüze on dört asırlık bir süre geçmiştir. Bu uzun süre içerisinde onlarca yangın olayına rastlanmış olması muhtemeldir. Herkes kendi döneminde çıkan yangının büyüklüğünü dile getirmiş, çeşitli şekillerde tasvir etmiş olabilir. Ancak, hadiste kastedilen yangının bunlardan hangisi olduğunun tespiti oldukça güç bir durumdur.

Burada Hz. Peygamber'in, çıkacak olan yangının dehşetini dile getirmek üzere mübalağa yaptığı şeklinde bir itiraz dile getirilebilir. Nitekim hadisi zahiri anlamıyla anlayan bazı alimler hicri 654 yılında Medine yakınlarında şiddetli bir deprem meydana geldiğini ve akabinde büyük çapta bir yangın çıktığını zikrederek hadisin bu yangını haber verdiğini söylemişler ve ateşin Mekke ve Busrâ'dan da

¹⁴⁴ Vâbil, *Eşrâtü's-Sâa*, s. 117.

¹⁴⁵ Buhâri, Fiten, 23; Müslim, Fiten, 14; Tirmizî, Fiten, 42.

görüldüğü şekilde yangının büyüklüğünü bir hayli abartılı olarak tasvir etmişlerdir.¹⁴⁶ Bazı eserlerde ise olay volkanik bir patlama olarak anlatılmaktadır. Buna göre Medine yakınlarında yerden ateş (lav) çıkmış ve akmaya başlamış ve bu akıntı aylarca devam etmiştir. İnsanlar bu olayla ilgili şiirler, beyitler dile getirmişlerdir.¹⁴⁷

1. 13. Erdemli İnsanların Yok Olması, Seviyesiz İnsanların Saygınlık Kazanması

Hız. Peygamber'in ahlâkî yozlaşmaya dair hadislerinden biri de insanların ahlâkî yüceliğe göre değil, bir takım maddî-izâfî özelliklere göre değer kazanmalarına yöneliktir. Konuyla ilgili hadis şöyledir:

*“Allah Teâlâ, yeryüzünden hayır ehlini alıp iyiliği bilmeyen, kötülüğü yadırgamayan, kendilerinde hayırdan eser bulunmayan rezil insanları bırakmadıkça kıyâmet kopmayacaktır.”*¹⁴⁸

Allah Resulü, sahâbenin bu durumda nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair sorusu üzerine, dinde doğru olduğu düşünülen işlere sarılıp, hoş görülme yenlerin yapılmamasını, bilgili/kabul görmüş kişilerin örnek alınmasını, avam tabakanın yolundan gidilmemesini tavsiye etmiştir.¹⁴⁹

Hız. Peygamber'in konuyla ilgili başka bir hadisinde ise “aklı kıt, kınanmış birinin kendi gibi bir oğlunun dünyanın en mutlu insanı olacağı ve bu durum gerçekleşmeden kıyâmetin kopmayacağı” ifade edilmektedir.¹⁵⁰ Diğer bir hadiste de aldatici yılların geleceği, bu yıllarda yalancıların tasdik edileceği, doğru söyleyenlerin yalanlanacağı; hainlere güvenilip, güvenilir kimselerin hain kabul edileceği, sıradan insanların toplumun genelini ilgilendiren konularda söz sahibi olacağı haber verilmektedir.¹⁵¹ Bütün bunların bir sonucu olarak da toplumda çirkin

¹⁴⁶ Kurtubî, *et-Tezkira*, III, 1236; Nevevî, *el-Minhâc*, XVIII, 28.

¹⁴⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 555.

¹⁴⁸ Ahmed b. Hanbel, II, 210.

¹⁴⁹ Bkz. Ahmed b. Hanbel, II, 220.

¹⁵⁰ Bkz. Ahmed b. Hanbel, II, 326.

¹⁵¹ Bkz. İbn Mâce, *Fiten*, 23; Ahmed b. Hanbel, II, 291.

işlerin yaygınlaşacağı, akrabalık bağlarının koparılacağı, komşuluk ilişkilerinin zayıflayacağı hatta kötü komşuların çoğalacağı haber verilmektedir.¹⁵²

Toplum hayatındaki yozlaşmayla ilgili bir diğer hadis de “*Kötülük ve şer yaygınlaştığında bu ümmet içinde yere batırma ve başka varlıklara dönüştürme cezası ile zina iftirası yaygınlaşacaktır*” hadisidir.¹⁵³ Başka bir hadisinde ise Allah Resulü, bu olayların kadın şarkıcılar, çalgı aletleri ve içki içme yaygınlaştığında gerçekleşeceğini haber vermiştir.¹⁵⁴

Bilindiği gibi Yahudilerden Cumartesi günü azgınlık edenlere “*Aşağılık maymunlar olun*” denildiğini haber veren ayet¹⁵⁵ müfessirlerce farklı yorumlanmıştır. Müfessirlerin kimi bu insanların fiziksel anlamda maymuna dönüştürüldüğünü kabul ederken kimi de manevî anlamda maymuna dönüştürüldüğünü yani onların bütün değer yargılarını yitirdiklerini ve adeta maymunlaştıklarını kabul ederler. Hadisteki başka varlıklara dönüştürme cezasını da manevî yönde anlamak daha isabetli olacaktır. Buna göre günaha dalan ve Allah’a kulluğu unutanlar, nefislerinin her türlü isteğini helal-haram demeden mübah sayanlar ahlâkî değerlerden yoksun kalacaklardır. Diğer yandan bu olayı maddî anlamda kabul etmek mümkün görünmemektedir. Zira kadın şarkıcılar, çalgı aletleri, kötülük yaygınlaşalı asırlar olmuştur ancak böyle bir olayın vâkî olduğu bilinmemektedir. Yere batırma cezasının yaygınlaşmasını ise, kötü işlerin/günahın yaygınlaşması sonucu âhirette azabın, rezil rüsva duruma düşmenin daha da derinleşeceği şeklinde anlamak mümkündür. Zina iftirasının yaygınlaşması, zinanın veya insanların birbirlerine karşı kötü ifadeler kullanmasının yaygınlaşması şeklinde anlaşılabilir.

Bu başlık altındaki hadisler, daha önce incelediğimiz ilmin zayıflaması ve emanetin zâyi olması konularında zikredilen hadislerle uygunluk ve bütünlük arz etmektedir. Buna göre, insanlar manevî hasletlerden uzaklaşıp dünyevî arzulara müptelâ oldukça insanî ilişkilere maddiyat ve maddî çıkarlar yön verecektir. Maddî

¹⁵² Bkz. Ahmed b. Hanbel, II, 162.

¹⁵³ Tirmizî, Fiten, 21, 38; İbn Mâce, Fiten, 29; Ahmed b. Hanbel, II, 163.

¹⁵⁴ Bkz. Tirmizî, Fiten, 38.

¹⁵⁵ Bakara, 2/65.

anlamda en güçlü olan kişi, ahlâkî zafiyet içerisinde bulunsa bile bir takım endişeler sebebiyle insanlar nezdinde en saygın kişi olacaktır.

İnsanlar, maddî kaygılardan dolayı akrabalarını ve komşularını bir külfet olarak görecektir ve kendilerinden uzaklaşmaya çalışacaklardır. Nitekim bu gerçeği günümüzde hep birlikte müşahede etmekteyiz. Aynı şehirde aynı mahallede aynı binada yaşadığı halde aylarca birbirini görmeyen, birbirinin halini hatrını sormayan, selam dahi vermeyen nice insanlardan söz edilebilir. Teknolojinin sağladığı kolaylıklar bile insanları birbirine yaklaştırmakta yetersiz kalmaktadır. Çoğu kez özel zamanlarda dahi insanlar elinin altındaki telefonla eş dostunun gönlünü alma nezaketini göstermemektedir. Ya da böylesine değerli vakitler ne acıdır ki kalıplaşmış, yüzeysel bir iki kelimelik cümlelerle geçiştirilebilmektedir.

Bayağı insanların toplumda söz sahibi olması, siyasi otoritede ortaya çıkacak zafiyetler olarak da anlaşılmıştır. Buna göre; yönetici konumunda olanlar belirlenirken onun ahlâkî ve meslekî niteliklerine dikkat edilmeyecek, bir takım zahiri özellikleri belirleyici olacaktır.¹⁵⁶ Dört halife döneminden sonra ortaya çıkan ve bazı ülkelerde hala görülen zorbalıkla yönetici tayin etme, toplumun istememesine rağmen bir kişiye itaat ettirme gibi kabul edilemez durumları da bu yoruma eklemek mümkündür. Zira, söz konusu uygulamalar İslâm'ın önemle üzerinde durduğu istişare metodu ve Hz. Peygamber'in vali atamalarında dikkate aldığı kriterlerle asla bağdaşmamaktadır.

1. 14. Câmî Yapımı ve Süslemesi İle Övünülmesi

Hz. Peygamber, “İnsanların câmilerde (camileri ile) birbirlerine karşı övünmedikçe kıyâmetin kopmayacağını” haber vermiştir.¹⁵⁷

İnsanların câmilerde övünmesi, onların câmî yapımı ve süslemesi konusunda övünmeleri şeklinde açıklanmıştır. Hadisin bu şekilde anlaşılmasında Hz. Ömer'in Mescid-i Nebevi'nin tamir edilmesi esnasında gösterdiği titizlik etkili olmuştur. O vakte kadar mescidin üzeri hurma dallarıyla kapalıydı. Hz. Ömer artık mescidin elden geçirilerek yeniden inşa edilmesini emretmişti. Bununla birlikte bu işi yapacak

¹⁵⁶ Vâbil, *Eşrâtü's-Sâa*, s. 178.

¹⁵⁷ Bkz. Ebû Dâvûd, *Salât*, 12; Nesâî, *Mesâcid*, 2; İbn Mâce, *Mesâcid*, 2; Ahmed b. Hanbel, III, 134.

olanlara mescidin çatısının yağmuru önleyecek şekilde sade yapılması, ibadet esnasında insanların zihinlerinin meşgul edilmemesi ve huşuya engel olmamak için kırmızı ve sarı renkler kullanılmaması talimatını vermiştir. Bu durum, Hz. Ömer'in mescidin süslenmemesi gerektiği konusunda bir malumata sahip olduğunu da göstermektedir. Bu malumatın asıl kaynağı da Hz. Peygamber olsa gerektir. Konuyla ilgili İbn Abbas'ın "Yahudi ve Hıristiyanların mabetlerini süslediği gibi siz de câmilerinizi süsleyeceksiniz" sözü ile Enes (r.a)'in "İnsanlar câmi süsleme konusunda birbirlerine karşı övünecekler ama câmileri çok az ihyâ edecekler"¹⁵⁸ sözü de dikkat çekicidir.

Şüphesiz ki câmilerin ihyâ edilmesi, bu mabetlerin asıl fonksiyonuna önem verilmesidir. Bu fonksiyon da câmilerin hep birlikte Allah'a ibadet edilen birer mabet olarak hayatın merkezi haline gelmesi, birlik ve beraberliği pekiştirmesi, inanan gönüller arasındaki sevgi, saygı ve muhabbeti güçlendirmesidir. Ama ne hazindir ki Hz. Peygamber'in haber verdiği durum çok geçmeden gerçekleşmiş, Müslümanlar câmilerin fiziki yönden imarına ve süslenmesine öylesine önem verir hale gelmişlerdir ki adeta o mekanların maneviyatı göz ardı edilir olmuştur.

Câmilerin insana huzur veren, engelli-engelsiz, çocuk-yaşlı herkesin gelebileceği mekanlar olması elbette çok önemlidir ve bu yönde ihtiyacı giderecek oranda yapılacak her türlü masraf isrâf anlamına gelmeyecektir. Ancak günümüzde bazı câmilerin yapımı ve süslemesinde isrâf boyutuna varan harcamalara karşın bu mekanların cemaatle doldurulamaması yürekleri burkmaktadır.

Hadisin, "insanların câmilerde övünmesi" şeklindeki zahiri anlamından hareketle câmilerdeki ibadetle övünülmesi, ibadetlerin üstünlük yarışına alet edilmesi ve gösterişe dönüştürülmesi şeklinde anlaşılması da mümkündür.

1. 15. Ümmetin İçinde Şirkin Yayılması

Hz. Peygamber, bir hadislerinde "*Ümmetimden bazı kabileler müşriklere katılıp putlara tapmadığı sürece kıyâmet kopmayacaktır*" buyurmuştur.¹⁵⁹ Buhârî ve

¹⁵⁸ Buhârî, Mesâcid, 29.

¹⁵⁹ Ebû Dâvûd, Fiten, 1; İbn Mâce, Fiten, 9; Ahmed b. Hanbel, V,278.

Müslim’de geçen bir hadiste ise “*Devs Kabilesi’nin kadınları Zülhalâsâ etrafında dönmedikçe kıyâmet kopmayacaktır.*”¹⁶⁰ ifadesi yer almaktadır.

Hadiste geçen “zülhalâsâ” kelimesi Devs kabilesince yapılan ve cahiliye döneminde tapılan bir puttur.¹⁶¹ İslâm dini Arap Yarımadası’nda hakimiyetini sağladıktan sonra Hz. Peygamber, Cerir b. Abdillâh’ı yüz elli kişilik bir birlikle göndererek bu putu yıktırmıştır.¹⁶²

Şüphesiz Hz. Peygamber’in hadiste yalnızca zülhalâsâ adındaki putu zikretmesi bir temsildir. O, bu hadisiyle ileride puta tapıcılığın yeniden zuhur edeceğini ve dinden dönmelerin vukû bulacağını haber vermiştir. Zira onun vefatıyla birlikte dinden dönmeler meydana gelmiş, ilk halife Hz. Ebu Bekir, bir müddet irtidat olaylarıyla mücadele etmiş ve İslâm’ın hakimiyetini yeniden sağlamıştır.

Esasen hadisi yalnızca putlara, taşlara veya birtakım maddi cisimlere tapmanın ortaya çıkacağı şeklinde anlamak da doğru değildir. Bu anlamın yanında Hz. Peygamber’in ileride Müslümanlarda bazı imâni zafiyetlerin ortaya çıkacağına, değer yargılarının değişebileceğine işaret ettiğini düşünmek de mümkündür. Tarih bize göstermiştir ki makam, mevki, şöhrat, ya da maddî bir çıkar için her yolu mübah gören ve zaman zaman bunları dininin önüne geçiren nice Müslümanlar vardır.

Şirk, en büyük günahdır. Yüce Allah, dilediği kişilerin bütün günahlarını bağışlayacağını bildirdiği halde şirki bağışlamayacağını bildirmiştir. Zira müşrik, eşi ve benzeri olmayan Allah’a ortak koşarak iftira etmiş ve büyük bir günah işlemiştir.¹⁶³

1. 16. Zamanın Birbirine Yaklaşması/Daralması

Hz. Peygamber, “*Zaman bereketsizleşip seneler aylar kadar, aylar haftalar kadar, haftalar günler kadar, günler saatler kadar, saat de ateşte kuru otun yanması*

¹⁶⁰ Buhârî, Fiten, 22; Müslim, Fiten, 17.

¹⁶¹ Buhârî, aynı yer.

¹⁶² Vâbil, *Eşrâtü’s-Sâa*, s. 161.

¹⁶³ Nisa, 4/48.

kadar kısalmadıkça kıyâmet kopmayacaktır."¹⁶⁴ buyurmuşlardır. Zamanın yaklaşmasından neyin kastedildiği konusunda başlıca şu yorumlar yapılmıştır:

a) Zamanın bereketi azalacak ve insanlar zamanın nasıl geçtiğini idrak edemeyeceklerdir.

b) Bu hadis ile Hz. İsâ ve Mehdî dönemi kastedilmiştir. O dönemde aşırı bolluk yaşanması, adaletin hüküm sürmesi, emniyetin sağlanması gibi nedenlerden dolayı insanlar zamanın nasıl geçtiğini anlayamayacaklardır.

c) Dini hassasiyetlerin yitirildiği, iyiliği emredip kötülükten alıkoymanın yok olduğu, fiske ehlinin ortaya çıktığı, ilmin terk edilerek cehalete razı olduğu zamanda insanların durumu birbirine yakın olduğu/benzediği için bu ifade kullanılmıştır.¹⁶⁵

d) Süratli hava ve kara ulaşım araçları sayesinde uzak diyarlara çabucak seyahat edilebileceği kastedilmiştir.

e) Hadiste anlatılmak istenen, zamanın gerçek anlamda kısalması ve çabucak geçmesidir ki bu da âhir zamanda yaşanacaktır.¹⁶⁶

Hadis hakkında ileri sürülen görüşlerin doğruluk payı bulunmakla birlikte aslında günümüzde hadisin anlamının gayet açık olduğu görülmektedir. Modern dünyanın insanın istifadesine sunduğu teknolojik imkanlar bir taraftan ona yarar sağlarken diğer taraftan zarar verebilmektedir. Eskiden çok uzun bir zaman diliminde yapılan işler teknolojinin katkısıyla günümüzde çok kısa bir zamanda yapılabilmektedir. Örneğin eskiden yaya veya binekle 2-3 ayda katedilen bir mesafe zamanımızda uçakla birkaç saatte katedilebilmektedir. Eskiden günlerce, saatlerce arayıp tarayarak bulunabilen bir bilgiye şimdilerde CD ve internet sayesinde dakikalar hatta saniyeler içinde ulaşılabilir. Evvelce bir nüsha kitabın yazımı günler alırken şimdilerde bu iş birkaç saatte yapılabilmektedir.¹⁶⁷

¹⁶⁴ Tirmizî, Zühd, 24; Ahmed b. Hanbel II, 537; Ayrıca zamanın kısılacığına dair hadisler için bkz. Buhârî, Edeb, 39, Fiten, 5, 23; Müslim, İlim, 5; Ebû Dâvûd, Fiten, 1; İbn Mâce, Fiten, 26.

¹⁶⁵ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 452-455.

¹⁶⁶ Vabil, *Eşrâtü's-Sâa*, s. 157.

¹⁶⁷ Erul, *Hadislerin Dili*, s. 330.

Bununla birlikte son dönemde teknoloji alanında yaşanan baş döndürücü gelişmelerle birlikte televizyon, internet, cep telefonu vb. teknolojik aletler çoğu kişiyi etkilemiş ve adeta kendisine esir etmiştir. Pek çok insan televizyona, telefon veya internet ortamındaki oyunlara kendisini gereğinden fazla kaptırarak popüler kültürün kurbanı olabilmektedir. Bu da zamanı tahakkümü altına alması gereken insanın zamanın tahakkümüne girmesine neden olmaktadır. Neticede insan, dünyadaki sınırlı zamanını boş uğraşlar peşinde sorgusuzca tüketebilmekte ve vaktini heba edebilmektedir.

Hız. Peygamberin çarşıların alış-veriş merkezlerinin birbirine yakın olacağını haber verdiği hadisi de konuyla yakından ilgilidir.¹⁶⁸ Söz konusu hadis ise iletişim araçları sayesinde çarşılardaki fiyatların hemen öğrenilebilmesi, ulaşım araçları vasıtasıyla bir çarşıdan diğerine çok çabuk gidilebilmesi, fiyatların birbirine yakın olması şeklinde yorumlara tabi tutulmuştur.

Ticaretin yaygınlaşacağını haber veren hadislerle¹⁶⁹ paralel olan bu hadisin anlamı günümüzde daha belirgin hale gelmiştir. İnsanlar bugün bilgisayarları başında internet ortamında dünyanın öbür ucundaki tanımadığı kişilerle alış-veriş yapabilmektedirler. Ayrıca eski zamanlarda bir şehirde bir çarşı bulunurken nüfusun artması ve ekonomik imkanların genişlemesi sebebiyle günümüzde bir şehirde yüzlerce alış-veriş merkezi ve hatta yan yana birkaç farklı merkezi görmek mümkündür.

1. 17. Fırat Nehrinin Altın Bir Dağı Ortaya Çıkarması

Hız. Peygamber bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: “*Fırat nehri altın bir dağı ortaya çıkarıp, ‘belki kurtulan ben olurum’ diyerek bu dağı için savaşan her yüz kişiden doksan dokuzu ölünceye kadar kıyâmet kopmaz.*¹⁷⁰ *O ana yetişen kimse Fırat’tan bir şey almasın.*”¹⁷¹

Fırat, Türkiye topraklarından doğan, Suriye topraklarından Irak'a giren ve burada Dicle ile birleştikten sonra Basra Körfezi'ne ve Hint Okyanusu'na ulaşanuzun

¹⁶⁸ Bkz. Ahmed b. Hanbel, II, 519.

¹⁶⁹ Bkz. s. 42, 137 nolu dipnot.

¹⁷⁰ Müslim, Fiten, 8; İbn Mâce, Fiten, 25; Ahmed b. Hanbel, II, 261.

¹⁷¹ Buhârî, Fiten, 23.

bir akarsudur. Erzurum Ovası'nın kuzeyindeki Dumlu Dağı'nda bulunan Dumlu suyu Fırat nehrinin çıkış koludur. 971 km'si Türkiye topraklarında olmak üzere toplam yatak uzunluğu 2.800 km'dir. Hadisi doğru anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için Fırat nehrinin tarihteki önemini iyi bilmek gerekir.

Fırat nehri birçok şehrin kenarından geçer. Pek çok medeniyetin, uygarlığın merkezi olmuştur. Kenarında bulunan tarım alanlarının sulanmasında büyük önemi haizdir. Ancak tarihte taşımacılık alanında da önemli bir yere sahiptir. Günümüzde ise Fırat'ın sularından hem sulama, hem çevreyi taşkından koruma, hem de elektrik enerjisi üretme bakımından bir dizi kademeli barajlar sistemiyle (Keban, Karakaya, Atatürk barajları) faydalanılmaktadır.

Fırat nehrinin tarım alanlarının sulanmasında önemi tarih boyunca hiç eksilmemiştir. Ortaçağ ipek ticaretinde Fırat nehrinin önemli bir rolü vardı. Abbasiler döneminde milletlerarası ticaretin başlıca iki ana yolu, Dicle ve Fırat nehirlerini izlemekteydi. Ortaçağ'da Akdeniz'de ticaret yapan Yahudiler, Fırat nehrini kullanarak Bağdat'a, oradan Dicle yoluyla Basra körfezine ve Hint Okyanusu'na çıkarlardı. İngilizler Fırat yoluyla Hindistan'a ulaşmanın kolaylığını ispat etmek için 1840 yılında iki buharlı gemiyi Fırat'ta sefere koydular, fakat olumlu bir sonuç alamayınca bu teşebbüslerinden vazgeçtiler.¹⁷²

Hadisin varyantlarında “altın bir dağ”, “altın bir hazine/كَنْزٍ مِنْ ذَهَبٍ” ifadesi yer almaktadır. Dolayısıyla hadiste geçen bu ifadelerle maddî anlamda bir hazine mi yoksa manevî değeri çok fazla olan bir hazine mi kastedildiği belirsizdir. Hadisin şerhlerinde genellikle maddî bir hazine kastedildiği yönünde görüşler serdedilmiştir.¹⁷³ Hadiste kastedilenin petrol olduğu da iddia edilmiştir. Ancak Vâbil, buna itiraz eder ve kastedilenin petrol olmadığını söyler. Bununla birlikte herhangi bir yorumda da bulunmaz.¹⁷⁴

Biz, hadiste ne altın bir hazine ne de değerli bir maden kastedildiğini düşünüyoruz. Fırat nehrinin tarımsal alanda, elektrik üretiminde, içme suyu temini noktasında ne derece önemli olduğunu yukarıda belirttik. Özellikle son zamanlarda

¹⁷² Metin Tuncel, “Fırat”, *DİA*, XIII, 33.

¹⁷³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 557-559; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XVIII, 18-19.

¹⁷⁴ Vâbil, *Eşrâtü's-Sâa*, ss. 204-206.

dünya ikliminde meydana gelen değişiklikler neticesinde mevsimlerin de kendine has özelliklerini önemli ölçüde yitirdiğine şahit olmaktayız. Dünyanın ekolojik dengesinde meydana gelen bozulmalardan kutuplardaki buz kütlelerinin de nasibini aldığı ve erimeye başladığı kısa bir süre önce basın-yayın organlarında gündeme gelmiştir. İlerleyen zamanlarda yer altı sularında meydana gelecek azalma ve çekilmeler neticesinde suyun değer kazanacağı ve buna bağlı olarak su savaşları yaşanacağı yönünde iddialarda bulunmaktadır.

Bütün bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Hz. Peygamber'in, bu stratejik nehir üzerinde ileride ortaya çıkabilecek gerginlik ve çekişmelere, onun güzergahı üzerinde bulunan bütün ülkelerin ona sahip olmak isteyeceğine, dolayısıyla Fırat'ın önemine işaret etmiş olabileceği ifade edilebilir. Ayrıca, "*Arap toprakları, otlaklara ve nehirlere sahip olmadıkça kıyâmet kopmayacaktır.*"¹⁷⁵ anlamındaki hadisle Hz. Peygamber'in konuyla bağlantılı olarak Fırat nehri ve diğer akarsuların önemine ve ileride sebep olabilecekleri değişikliklere vurgu yaptığı ve bir ideal ortaya koyduğu söylenebilir.

1. 18. Çokça Yağmur Yağmasına Rağmen Ürünlerin Azalması

Hz. Peygamber, bir hadislerinde "*İnsanların üzerine bir yıl boyunca yağmur yağar fakat toprak herhangi bir ürün vermez.*"¹⁷⁶ buyurmuştur. Bu durumu insanların işlediği günahlara karşı Allah'ın bir cezası olarak açıklayanlar olsa da¹⁷⁷ biz bu yoruma katılmıyoruz. Bize göre böyle bir durumun ortaya çıkması Allah'ın kâinatta var ettiği mükemmel nizamın ve dengenin insanlar tarafından tahrip edilmesinin bir neticesidir. İnsanların tabiata karşı duyarsızlaşmaları, onu hor kullanmaları ne yazık ki itiraf edilmesi gereken acı bir gerçektir. Bu ise insanoğlunun tuttuğu dalı bizzat kendisinin kesmesi ve sonunu kendisinin hazırlaması demektir. Günümüzde hava kirliliğine neden olan, sağlığa ve çevreye büyük zarar veren egzoz gazları, filtresiz bacalardan yükselen zehirli dumanlar, fabrika atıkları, nükleer santrallerde meydana gelen sızıntılar vb. birçok menfi örnek sayılabilir. Ayrıca tarım

¹⁷⁵ Müslim, Zekât, 18; Ahmed, II, 370, 417.

¹⁷⁶ Ahmed b. Hanbel, II, 262; III, 140.

¹⁷⁷ Mahmud el-Mısırî, *Rihletü'n ile'd-Dâri'l-Âhira*, s. 286.

alanında kullanılan suni gübreler ve tohumların genlerine yapılan müdahaleler de hadisi açıklama noktasında zikredilebilir.

1. 19. İhtiyarların Saçlarını Boyaması

Hiz. Peygamber, konuyla ilgili olarak, “*Âhir zamanda güvercinin (boynundaki) gerdanı gibi, ağaran saç-sakallarını siyaha boyayan bir takım insanlar türeyecektir. Onlar cennetin kokusunu dahi alamayacaklardır.*”¹⁷⁸ buyurmuşlardır.

Muhaddisler, söz konusu hadisi farklı açılardan değerlendirmelere tabi tutmuşlardır. Ahmed Muhammed Şâkir, hadisin sahih olduğunu söyler ve hadisi Mevzûât adlı eserine alan ve Hiz. Peygamber’e ait olmadığını belirten İbnü’l-Cevzî (v. 597/1201)’yi eleştirir.¹⁷⁹ İbnü’l Cevzî, hadisin mevzu olmasının sebebinin senesinde bulunan Abdülkerim el-Basrî isimli râvinin metruk olmasına bağlar. Bununla birlikte sahâbeden Hiz. Hasan, Hiz. Hüseyin, Sad b. Ebi Vakkas gibi isimlerin saçını siyaha boyadıklarını, Tabiinden tıraş olanların sayısının çok fazla olduğunu belirterek âhir zamanda cennetin kokusunu alamayacak olanların saç boyamaktan değil, itikatlarındaki bozukluk ya da işledikleri fiillerden dolayı buna maruz kalacaklarını söyler.¹⁸⁰

Hiz. Peygamber döneminde yaşlı Yahudi ve Hıristiyanlar, saç ve sakallarını boyamazlardı. Bunun için de Hiz. Peygamber, “*Yahudi ve Hıristiyanlar (saç ve sakallarını) boyamazlar. Onlara muhalefet ediniz (de boyatınız)*” buyurmuştur.¹⁸¹ Kendisi Mekke’nin fethi günü Hiz. Ebû Bekir’in babası Ebû Kuhâfe’yi saç ve sakalları bembeyaz bir halde görünce “*Şu beyaz saç ve sakalları boyayıp değiştiriniz. Fakat siyaha boyamaktan kaçınınız.*” buyurmuştur.¹⁸²

Konuyla ilgili hadisleri değerlendiren İslâm alimleri saçın siyah dışındaki renklerle boyanmasını, kına ile boyanmasını caiz görürler. Üçüncü şahısların yanlış

¹⁷⁸ Ebû Dâvûd, Teraccül, 20; Nesâî, İmân, 15; Ahmed b. Hanbel, I, 273.

¹⁷⁹ Ahmed Muhammed Şâkir, *Şerhu’l Müsned*, III, 122.

¹⁸⁰ Ebül-Ferec İbnü’l-Cevzi, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bagdâdî, *Kitabu’l Mevzûât Mine’l Ehâdisi’l Merfûât*, Birinci Baskı, Mektebetü Edvâu’s-Selef, Riyad, 1997, III, 230.

¹⁸¹ Müslim, Libâs, 25.

¹⁸² Müslim, Libâs, 24.

anlamasına ve aldanmasına yol açacağı için siyahla boyanmasının cevazında müteredit davranmışlardır.¹⁸³

Hz. Peygamber'in ağarmış saç ve sakalı siyah dışında herhangi bir renge boyamaya izin verdiği halde siyaha boyamaya izin vermemesini, ihtiyarların gençlere benzemeye çalışmaları ve dünyaya meylederek ölümü göz ardı etmelerini önlemek ya da bunun hoş bir davranış olmadığını ortaya koymak gayreti olarak açıklamak mümkündür. Zira Hz. Peygamber'in engellemeye çalıştığı bu uygulamanın zımında Allah'ın kaderine teslimiyet değil, isyanın da bulunması söz konusu olabilir.

1. 20. Kölenin, Efendisini Doğurması

“Cibrîl hadisi” diye bilinen uzun bir hadiste geçtiği üzere Cebrâîl (a.s), sahâbenin tanımadığı bir insan suretinde Peygamberimize gelerek imân, İslâm, ihsân kavramları hakkında soru sorar. Hz. Peygamber bu sorulara cevap verdikten sonra Cebrâîl (a.s) “bana kıyâmet hakkında bilgi ver” der. Hz. Peygamber, “bu konuda soru sorulan sorandan daha bilgili değildir.” diyerek kıyâmetin kopacağı vakti bilmediğini imâ eder. Daha sonra “(kıyâmetin ne zaman kopacağını bilmem) fakat sana alâmetlerini söyleyeyim.” der ve bu alâmetlerden biri olarak “kadının efendisini doğurması” nı zikreder.¹⁸⁴

Hadiste geçen “cariyenin, efendisini doğurması” ifadesi farklı şekillerde yorumlanmıştır. Buna göre;

a) Alimlerin çoğunluğunun benimsediği görüşe göre kıyâmete yakın, anne-baba hakkına riayet edilmeyecek, evlatlar tarafından onlara saygısızca davranılacaktır. Evlat, anne-babasına aşağılama, sövme, dövme, onları hizmetkâr gibi görme vb. uygulamalarla efendinin kölesine muamele ettiği gibi muamele edecektir.

b) İslâm'ın yayılıp genişlemesi ve hakimiyetinin güçlenmesiyle birlikte esir alınarak köleleştirilen cariyeler, efendilerinden çocuk doğuracak, doğurdıkları bu

¹⁸³ Hayreddin Karaman ve diğerleri, *İlmihal*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, II, 81.

¹⁸⁴ Bkz. Buhârî, İmân, 36, Tefsir, 34; Müslim, İmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 17; Tirmizî, İmân, 4; Nesâî, İmân, 5; İbn Mâce, İmân, 9; Ahmed b. Hanbel, I, 27.

çocuklar, efendilerinin çocukları olduğu için cariyenin efendisi menziline olacaktır.¹⁸⁵

Nevevî ve onun ifadesiyle çoğu alimin kabul ettiği bu görüşe¹⁸⁶ İbn Hacer, “İslâm’ın ilk yıllarında da cariye edinme uygulaması vardı, İslâm’ın hakimiyeti söz konusuydu, zaferler kazanılır, esirler alınır ve bu cariyeler efendilerinden çocuk doğururdu. Ancak bu çocuklar onun efendisi kabul edilmezdi. Oysa hadisin siyakından anlaşıldığına göre burada o güne değin olmayan, kıyâmetin kopmasına yakın bir zamanda gerçekleşecek bir uygulamadan bahsedilmektedir.” diyerek itiraz eder.¹⁸⁷

c) Efendisinden çocuk doğuran cariye, efendisinin ölmesi durumunda o çocuk sebebiyle azat edilir ve böylece o çocuk o cariye için mecâzi anlamda efendi konumunda olur.

d) Cariyelerden krallar doğacaktır. Kralı doğuran cariye, halktan biri olacağı için çocuğu onun efendisi olacaktır.

e) Toplumsal düzenin bozulması ve şer’i hükümlerden uzaklaşılması neticesinde efendisinden çocuk doğuran anneler yasak olmasına rağmen satılacak, defalarca alınıp satılmasından dolayı çocuğu bilmeyerek annesini satın alacak ve kendisine cariye yapacaktır.

f) Arap olmayanlar Arapları doğuracaktır.¹⁸⁸

Bu yorumdan anladığımız kadarıyla Arap olmayan cariyeler Arap efendilerinden çocuk doğuracaklardır. Ancak bize göre bu yorum aşırı bir kavmiyet taassubu içerisinde yapılmıştır. Zira Araplar efendi, Arap olmayanlar ise köle kabul edilmiştir.

g) İbn Hacer’in en doğru görüş olarak yansıttığı diğer bir görüşe göre kıyâmete yakın zamanda toplumsal düzen tamamen bozulacak, siyasi ve sosyal

¹⁸⁵ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 222.

¹⁸⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, I, 158-159. İbn Hacer’in eserinde hadis hakkında dile getirilen görüşlerin hemen hemen tamamı Nevevî tarafından da dile getirilmiştir.

¹⁸⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, I, 221.

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, aynı yer.

düzen ters yüz olacak, ayak takımları baş, baş takımlar ayak olacaktır. Seviyesiz, liyakatsiz kişiler son derece önemli makamları işgal edecektir.¹⁸⁹

Bize göre bu son görüş ile birlikte anne-baba hakkına riayet edilmeyeceği, onlara kötü davranılacağı şeklindeki ilk görüş kabule şayandır. Diğer yorumların büyük kısmı, hadiste geçen “cariye” ifadesinin hakiki anlamına ıtlak edilmesiyle tamamen köle uygulaması üzerine dile getirilmiştir. Oysa köle uygulaması İslâm’ın tedrici olarak ortadan kaldırmak istediği bir uygulamadır. Zira İslâm, bunu gerçekleştirmek için çok sayıda suçun cezası olarak köle azat etmeyi ilk seçenek olarak sunmuştur. Dolayısıyla, günümüzde birçok İslâm ülkesinde köle uygulaması olmadığından söz konusu ifadeyi mecâzi anlamda değerlendirmek daha isabetli olacaktır.

Hz. Peygamber, bu hadisinde muhataplara/ümmetine “kendilerinin toplumsal kıyâmetleri” diyebileceğimiz uyarılarda bulunmuş ve adeta “siz büyük kıyâmetin ne zaman kopacağı konusunda bırakın, sizi ilgilendiren esas yakın kıyâmetinize yönelik hazırlıklar yapın da, uyardığım bu konularda dikkatli olun ve vebale girmeyin” demek istemiş olabilir.¹⁹⁰

Söz konusu ifade hakkında tasavvuf erbabının yorumu ise son derece dikkat çekicidir: “Hadis-i kutside yer alan ‘...*Ben onu sevince duyan kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı, düşünen akli ve konuşan dili olurum...*’¹⁹¹ ifadelerinde anlatıldığı gibi ilâhi hakikat, insan vücudunda zuhur eder ve tasarrufunu gösterir. Bu durumdaki kişinin kendi zâtı cariyeye, zâtında gizli olan hakikatin onda tezahür edip ortaya çıkması doğuma ve söz konusu kişinin haline hâkim olan Hakk’ın rabliğinin izleri ise cariyenin efendisine benzetilir.”¹⁹²

¹⁸⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, aynı yer.

¹⁹⁰ Talat Sakallı, “Sünnetin Güncel Yorumu: Kıyâmet Alâmetleri İle İlgili Hadislere Verilen Anlamlara Eleştirel Bir Bakış ve İlgili Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Farklı Bir Teklif”, *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu Tebliğ Metni*, Mayıs, 2008, Konya, s. 177.

¹⁹¹ Buhârî, *Rikâk*, 38.

¹⁹² Halil İbrahim Şimşek, “Kıyâmet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı, 19, 2007, ss. 130-131.

1. 21. Kâfirlerin Yolunda İlerlemek

Hiz. Peygamber, bir gün; “Ümmetim kendisinden önceki nesilleri karış karış, zira’ zira¹⁹³ takip etmediği sürece kıyâmet kopmayacak” buyurdu. Bunun üzerine ashâb-ı kirâm, “Ey Allah’ın Elçisi! İranlılar ve Bizanslılar gibi mi?” diye sordu. Allah Resulü, bu soruyu “Onlardan başka kim olabilir?” sorusu ile yanıtladı.¹⁹⁴

Hiz. Peygamber, ümmetinin geçmiş milletleri takip edeceğini başka bir hadisinde “Onlar bir kertenkele deliğine girse sizler de gireceksiniz” sözünüyle daha vurgulu bir şekilde ortaya koymuş ve önceki milletlerden kastının Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğunu belirtmiştir.¹⁹⁵

Sahâbenin birinci hadiste direkt İranlılar ve Bizanslıları sorması, bunların o dönemde bilinen en meşhur iki millet olduğunu göstermektedir.¹⁹⁶ Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanlara benzemesi ise tıpkı onlar gibi dinin emir ve yasaklarına duyarız kalmaları diye yorumlanmış, bu benzemenin küfür konusunda olmadığı söylenmiştir.¹⁹⁷

Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık üç semâvî dindir. Kur’ân-ı Kerim’de sıklıkla Yahudiler ve Hıristiyanlardan bahsedilir. Onların, kendilerine indirilen kitapları değiştirdikleri ve hatta peygamberlerini öldürdükleri anlatılır.

Rönesans hareketiyle Avrupa’da baş gösteren yenilik hareketi neticesinde Hıristiyanlık yeni bir döneme girmiş ve din sorgulanmaya başlamıştır. Bu dönemden itibaren insanların dinle arasındaki mesafe gittikçe açılmış hatta dinin aleyhine bir propoganda başlatılmış ve zamanla hayat içerisinde etkisi azaltılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de de haber verildiği gibi her iki din, zaman içerisinde değişiklik safhalardan geçmiş ve asli şekillerinden uzaklaşmıştır. Temel kaidelerini korumakla birlikte zamanla İslam dininin içerisine de bazı bidatlerin sokulduğu bir gerçektir. Ancak

¹⁹³ Zira’, kolun dirsekten orta parmak ucuna kadar olan kısmıdır ve bir ölçü birimidir. Bkz. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 293.

¹⁹⁴ Buhârî, *İ’tisâmü’l-Kitap ve’s-Sünne*, 14; Ahmed b. Hanbel, II, 336, 367.

¹⁹⁵ Buhârî, *İ’tisâm*, 14; Müslim, *İlim*, 3; İbn Mâce, *Fiten*, 19; Ahmed b. Hanbel, II, 327, 450, 511.

¹⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XVII, 211.

¹⁹⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 220.

*“Kur’ân’ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.”*¹⁹⁸ âyetinde bildirildiği üzere İslâmiyet kıyâmete kadar özünü ve asli suretini devam ettirecektir.

Buna göre hadiste kastedilen durum Yahudi ve Hıristiyanlar gibi dinin aslını değiştirmek, inkâr etmek olmasa gerektir. Onlar gibi günaha dalma, dinden uzaklaşma anlamı muhtemel olmakla birlikte kültürel anlamda onlara benzemenin kastedilmiş olduğu da muhtemeldir. Yani Müslümanlar zamanla kendi değerlerine yabancılaşacak, başka kültürlerin, başka milletlerin yaşantısına özenecek ve onları benimseyecektir. Nitekim hadisin haber verdiği bu durumu tarih ortaya çıkarmıştır. Müslümanlar, zaman zaman zararlı/faydalı olduğuna bakmaksızın Batı’nın değerlerine kucak açmış ve onları taklit etme hastalığına yakalanmıştır. Özellikle 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında İslâm dünyasının içine düştüğü buhran ve geri kalmışlık konusu derinlemesine tartışılmıştır. Bu tartışmalar esnasında, geri kalmışlıktan kurtulmanın tek çaresinin Avrupalı bir hayat yaşamak olduğunu söyleyenler bile olmuştur. Ancak, kimi düşünürler de haklı olarak, terakkinin tek çaresinin körü körüne Batı’yı taklit etmek değil, onların tekniğini anlayıp uygulamak olduğunu söylemişlerdir.

Bu tartışmalar esnasında iddia edildiği gibi İslâm, gelişmeye, ilerlemeye asla engel bir din değildir. Aksine Kur’ân-ı Kerim’in pek çok âyetinde ilmin, tekniğin, her zaman ve şartta donanımlı ve kuvvetli olmanın önemi vurgulanır. Hatta Kur’ân’ın ilk inen âyetinin “Oku” olması bile bu konuda çok manidardır ve İslâm’ı gericilik dini olarak göstermek isteyenlere en güzel cevaptır. Aslında bugün İslâm dünyasının geri kalmış olması, bu son ve mükemmel dinden değil, Müslümanların onun engin ruhunu tam anlamıyla kavrayıp hayatlarına yansıtamamalarından kaynaklanmaktadır.

1. 22. Rumlarla Müslümanların Savaşması

Hz. Peygamber’in, “Rumlarla barış anlaşması yapılacağını, ancak onların sözlerinde durmayarak Müslümanlara ihanet edeceklerini ve her bir sancağın altında

¹⁹⁸ Hicr, 15/9.

on iki bin askerin bulunduğu seksen sancaklı büyük bir ordu ile Müslümanların üzerine yürüyeceklerini” haber verdiğine daha önce değinmiştik.¹⁹⁹

Hız. Peygamber, bu hadisini Rumlara (Bizanslılara) karşı düzenlenen ancak bilfiil savaşın yaşanmadığı Tebuk Seferi esnasında söylemişti. Hadiste ilerleyen zamanlarda mutlaka Rumlarla karşılaşılacağı ve barış anlaşması imzalanacağı bildirilmekteydi. Bu barış anlaşmasını Rumların ihlal edeceği ve Müslümanlar üzerine saldıracaklarından hareketle, anlaşma öncesindeki karşılaşma/savaşta Rumların yenileceği ve anlaşmayı da intikam hissi ile bozacakları anlaşılmaktadır. Nitekim, Hız. Peygamber’in vefatından sonra gerçekleşen fetihler ve İslâm topraklarının genişlemesi Bizanslıları rahatsız etmiş ve çok geçmeden Müslümanlarla Rumlar arasında fiili savaşlar başlamıştır. Bunlardan ilki h. 12 yılında Hız. Ebu Bekir döneminde Halid b. Velid komutasında yapılan ve Müslümanların galibiyetiyle sonuçlanan Firaz Savaşıdır.²⁰⁰ İkincisi yine Hız. Ebu Bekir döneminde h. 13 yılında bir kez daha Müslümanların zaferiyle sonuçlanan Yermük Savaşı’dır.²⁰¹ Bu savaş Bizanslıların elinde bulunan Şam’ın fethinin yollarını açmış ve Şam, Hız. Ömer döneminde hicretin onüçüncü yılında fethedilmiştir. Kaynaklar, bu fetihden sonra Müslümanlar ile Bizanslılar arasında anlaşma yapıldığını zikreder.²⁰²

Bizanslılarla Müslümanlar arasında defalarca savaş yapıldığı malumdur. Hadiste haber verilen savaşın çok büyük bir ordu ile yapılacağını bildirilmesi ve İstanbul’un fethinden önce gerçekleşeceği gibi iddialardan²⁰³ hareketle Hız. Peygamber’in Haçlı Seferlerini kastetmiş olabileceğini değerlendirmekteyiz.

Bilindiği gibi Bizans’ın çağrısı ile Avrupalılar farklı milletlerden oluşan ordularla, XI. yüzyılın sonlarında "Kudüs’ü kurtarma" sloganı ile Türkleri Anadolu’dan atmak ve bütün Ortadoğu’yu ele geçirmek için Müslümanlara karşı siyasî amaçlı askerî harekât başlatmıştır. 1096 yılında başlayan Haçlı seferleri, 1291’de Latin Hıristiyanlarının doğuda son merkezi olan Akkâ’dan çıkarılmasına kadar süren yaklaşık iki yüzyıllık bir dönemi kapsar. Bu dönem içinde dokuz büyük

¹⁹⁹ Bkz. Sayfa 25.

²⁰⁰ İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dımaşkî (v. 774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Birinci Baskı, Dârü'l-Hicr, Riyad, 1998, IX, 535.

²⁰¹ İbn Kesir, a.g.e., s. 545.

²⁰² İbn Kesir, a.g.e., s. 585-587.

²⁰³ Vâbil, *Eşrâtü's-Sâa*, s. 212.

sefer yapılmış, bu seferler arasında bazı küçük girişimler de olmuştur. Daha sonra Türk-İslâm dünyasına karşı yapılan bütün savaşlar da Haçlı seferleri olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁴

Bazı alimler, Rumlarla savaşılacağına dair hadisle ilgi kurarak İstanbul'un fethedilmesini de kıyâmet alâmeti olarak değerlendirmektedir. Ancak İstanbul'un fethi, diğer küçük alâmetlerin birçoğu gibi bir kıyâmet alâmetinden ziyade, kıyâmetin kopuşundan önce mutlaka gerçekleşecek bir olay olarak düşünülmelidir. Vâbil, Sahih-i Müslim'de geçen ve İstanbul'un adının açıkça zikredilmediği, bir ucu denizde bir ucu karada olan, Rum Müslümanlar tarafından fethedilecek ancak Deccal'in çıktığının duyulmasıyla fetihten hemen sonra terk edilecek bir şehirden bahsedilen hadisi²⁰⁵ İstanbul'un fethine delil olarak gösterir. Vâbil'in, İstanbul'un Türkler tarafından fethinin büyük fetih için bir hazırlık olduğunu, ancak Türklerin İslâmî olmayan ve kâfirlerin kanunlarını benimseyen bir yönetime geçmeleriyle İstanbul'un da kafirlerin eline geçtiği, bir gün İslâmî fethin gerçekleşeceği yönündeki iddiaları dillendirmesi ve kabule meyletmesi²⁰⁶ ilginçtir ve tarihi gerçeklere aykırıdır. Vâbilin ve onun gibi düşünenlerin bu görüşlerini kolaylıkla çürütmek mümkündür. Şöyle ki;

a) Az önce zikredilen hadiste İstanbul'un kastedildiği açık değildir. Bir ucu karada bir ucu denizde olan onlarca şehir bulunmaktadır.

b) İstanbul, 29 Mayıs 1453 tarihinde Sultan Mehmet Han kumandasındaki İslâm ordusunca fethedilmiştir. O ordu Müslüman olduğuna göre fethi esnasında neden Deccâl çıkmamış ve Türkler oradan ayrılmak zorunda kalmamıştır? Neden altı yüz yılı aşkın bir süredir İstanbul Müslüman Türklerin elindedir?

c) İddia edildiği gibi İstanbul şu anda Kafirlerin değil, Müslüman Türklerin elindedir. İstanbul'un semalarında günde beş vakit ezanlar yankılanmakta, Allah'tan başka ilah olmadığı, Hz. Muhammed (s.a.s)'in son peygamber olduğu haykırılmaktadır. Peygamber Efendimiz'den müminlere miras kalan kutsal emanetler

²⁰⁴ Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, XIV, 525.

²⁰⁵ Bkz. Müslim, Fiten, 18.

²⁰⁶ Vâbil, *Eşrâtü's-Sâa*, ss. 217-218.

bugün İstanbul’da sergilenmekte ve bu eserlerin sergilendiği mekanda ziyaretçileri son ilahi kitap Kur’an-ı Kerim’in sesi karşılamaktadır.

d) Vâbil, Hz. Peygamber’in İstanbul’un fethini haber verdiği “*İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden komutan ne güzel komutan, onun ordusu ne güzel ordudur.*”²⁰⁷ anlamındaki hadise nedense hiç değinmemiş, İstanbul’un isminin açıkça geçmediği bir hadisi ele alarak kendilerince yorumlama gayretine düşmüştür.

1. 23. Kahtânlı Birinin Ortaya Çıkması

Hz. Peygamber, bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: “*Kahtân’dan bir adam çıkıp insanları asâsı ile yönlendirmeden kıyâmet kopmaz.*”²⁰⁸

Kahtân, bir Arap kabilesinin ismidir.²⁰⁹ Hadisin bu tarikinde adamın isminden bahsedilmez. Ancak diğer bir tarikinde ise o adamın isminin “Cahcâh” olduğu bildirilir.²¹⁰ Cahcâh’ın kelime anlamı ise “çığlık atan, bağırıp çağıran” olarak açıklanır.²¹¹ Asâsı ile insanları sürmesi, yönlendirmesi “siyâsî anlamda yönetmesi, insanlara nüfuzu” olarak yorumlanır. Hadiste sözü edilen bu adam, sâlih biridir. İnsanları Allah’a itaate yönlendirir, adaletle hükmeder. Ayrıca insanlar kendisini sevecek ve ona itaat edeceklerdir.²¹² Mehdi’den sonra ortaya çıkacağı, Hz. İsa’nın naibi olarak hükmedeceği, yirmi yıl hüküm süreceği gibi açıklamalar da yapılmakla birlikte²¹³ konuyla ilgili eserlerde Kahtânlı adam hakkında açık ve net bilgiler yer almamaktadır.

Kahtânlı adamla ilgili Buhari’de zikredilen şu olay ise son derece dikkat çekicidir: Abdullah b. Amr b. el-As, Kahtân’dan bir yönetici çıkacağını söyler. Bunu işiten Muaviye öfkelenir, ayağa kalkar, Allah’a hamd-ü senadan sonra şunları der: “Bazılarınızın Allah’ın kitabında olmayan, Resulullah’tan rivayet edilmeyen sözler naklettiğini işittim. Onlar sizin cahillerinizdir. Sahibini saptıran/yanlış yönlendiren sözlere dikkat edin/onlardan uzak durun. Zira ben Resulullah’ı şöyle derken işittim:

²⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, IV, 335.

²⁰⁸ Buhârî, Menâkıb, 8, Fiten, 22; Müslim, Fiten, 18; Ahmed b. Hanbel, II, 417.

²⁰⁹ Bkz. Buhârî, III, 1296.

²¹⁰ Bkz. Müslim, *aynı yer*; Tirmizî, Fiten, 50.

²¹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XVI, 552.

²¹² Mahmud el-Mısırî, *Rihletü’n ile’d-Dâri’l-Âhira*, s.291.

²¹³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, VIII, 172-173.

“Şüphesiz devlet başkanlığı Kureyş’e aittir. Onlar dîni vecibelerini îfâ ettikleri ve adaletle hükmettikleri müddetçe, onlara hiçbir kimse bu hususta üstünlük kuramayacaktır. Eğer onlar dinden, adaletten saparlarsa işte o zaman Allah Kureyş’i yüzüstü (sürçtürür), rezil eder”²¹⁴

Bu olay, zamanın siyâsî algısı ve yönetim anlayışını göstermesi bakımından son derece önem arz etmektedir. Ashâbın önde gelen simalarından, vahiy katipliği yapmış biri olan Muaviye (r.a), İbnü’l-As (r.a)’ın söylediği sözün bir hadis olduğunu bilse gerek. Ancak yöneticilerin kendi kabilesinden olacağını haber veren bir hadis için, İbnü’l As’ın hadis olduğunu belirttiği söze hiddetlenip onu yok sayma eğilimine girdiği de gözlerden kaçmamaktadır.

Hız. Peygamber, Kahtânlı bir adamın çıkıp yönetici olacağını bildirirken, muhtemelen Kureyş’in o dönemdeki nüfuzunu ve otoritesini ileride yitireceğini vurgulamıştır. Zira cahiliye dönemi de dahil Kureyş’in Arap kabileleri üzerinde büyük etkisi olduğu bilinmektedir. Hız. Peygamber’in vefatından sonra da İslâm devletinin yöneticileri bu kabile mensupları arasından seçilmiştir. Ancak az önce zikredilen Muaviye hadisesinde ve *“İmamlar Kureyş’tendir”²¹⁵* hadisinde belirtildiği üzere Kureyş’in bu önceliği, Allah’ın dinine sınımsız sarıldıkları ve adaletle hükmettikleri müddetçe devam edecektir. Onlar bu hasletlerini yitirince yöneticilik başka kabilelerin eline geçecektir. Böylece yıllardan beri devam eden üstünlüğünü kaybeden Kureyş, Araplar nezdinde itibarını da yitirecektir.

1. 24. Yahudilerle Savaşılması

Hız. Peygamber’in, gerçekleşmeden kıyâmetin kopmayacağını haber verdiği olağanüstü olaylardan biri de Müslümanların Yahudilerle savaşması ve onları mağlup etmesidir. Hız. Peygamber, bu olayı haber verdiği hadisinde şöyle buyurmuştur:

“Müslümanlarla Yahudiler savaşmadan kıyâmet kopmayacaktır. Bu savaşta Müslümanlar onlara galip gelecektir. Hatta Yahudiler kayaların ve ağaçların

²¹⁴ Buhârî, Menâkıb, 2.

²¹⁵ Ahmed b. Hanbel, III, 129, 183.

arkasına saklanacak fakat kaya ve ağaçlar: 'Ey Müslüman! Ey Allah'ın kulu! Bu Yahudi benim arkamda (saklanıyor), gel onu öldür.' diyecektir."²¹⁶

Müslim'de ilave olarak "*Gargad ağacı*²¹⁷ konuşmaz (Yahudileri ihbar etmez) çünkü o, Yahudilerin ağacıdır." cümlesi yer almaktadır.

Yahudiler, daha İslam'ın ilk yıllarından itibaren Müslümanlara karşı sürekli entrika içerisinde olmuşlar, kendi dinlerinden sonra gelen bu son dini bir türlü içlerine sindirememişlerdir. Nitekim daha Mekke döneminde müşrikleri Hz. Peygambere karşı kışkırtmaya başlamışlardır. Medine'ye hicretten sonra kendileriyle herkesin güven içerisinde yaşamaları ve şehri birlikte mamur etmeleri, savunmaları üzerine anlaşma imzalanmış ama onlar buna sadık kalmamışlardır. Bedir Savaşı'ndan sonra Müslümanların güçlenmesinden rahatsızlık duyan ve Müslümanlara besledikleri kin ve nefretleri daha da büyüyen Yahudiler anlaşmayı ihlal etmişler ve neticede hicretin üçüncü yılı Medine'den çıkarılan ilk Yahudi kolu Kaynukaoğulları olmuşur.²¹⁸ Ardından Hz. Peygambere suikast girişiminde bulunan fakat başarısız olan Nadiroğulları²¹⁹ ve nihayet Ahzâb Savaşı'nda müşriklerle işbirliği yapıp Müslümanlara ihanetleri dolayısıyla Kureyzoğulları²²⁰ Medine'den çıkarılmıştır. Hicretin altıncı yılında Yahudilerin elinde bulunan Hayber fethedilmiştir.²²¹ Bütün bunlar Yahudilerin İslâm dini ve Müslümanlar hakkında Hz. Peygamber döneminden itibaren süregelen menfi düşünce ve tavırlarının nedenini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Bununla birlikte hadiste haber verilen savaş kimilerine göre bunlardan hiçbiri değildir ve henüz gerçekleşmemiştir. Bu savaş, Deccâl çıktığında ve Hz. İsa indiğinde gerçekleşecektir. Zira söz konusu savaş, Deccâl'in çıkışı ve Hz. İsa'nın inişinin haber verildiği bir hadiste de zikredilmiştir.²²² Bir başka hadiste ise Hz. İsa

²¹⁶ Buhârî, Cihâd, 93, Menâkıb, 22; Müslim, Fiten, 18; Tirmizî, Fiten, 56; İbn Mâce, Fiten, 33; Ahmed, II, 67,121.

²¹⁷ Müslim şârihi Nevevî, gargad ağacının Beyt-i Makdis'in bulunduğu bölgede yetişen dikenli bir ağaç olduğunu söyler.

²¹⁸ Ali Himmet Berki, Osman Keskiöğlü, *Hazreti Muhammed ve Hayatı*, 18. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 269.

²¹⁹ Berki-Keskiöğlü, *a.g.e.*, ss. 295-298.

²²⁰ Berki-Keskiöğlü, *a.g.e.*, ss. 317-318.

²²¹ Berki-Keskiöğlü, *a.g.e.*, ss. 343-349.

²²² Bkz. Ahmed b. Hanbel, III, 367.

inince Deccâl'in Beyt-i Makdis'te yanında yetmiş bin Yahudi ile saklanacağı, Hz. İsa'nın onları bulacağı ve öldüreceği anlatılmaktadır.²²³

Ağaç ve taşların konuşması gerçek anlamda da mecazi anlamda da olabilir. Gerçek anlamda olması bu olayın kıyâmete yakın bir zamanda gerçekleşecek olağanüstü bir olay olmasından dolayı muhtemeldir. Mecazi anlamda olması ise ağaç ve taşların dahi İslâm'ın hükmünün kıyâmete kadar devamını, onun varlığını inkarın, ilan ettiği gerçeklerden kaçışın mümkün olmadığını lisân-i hâl ile haykırmalarıdır.²²⁴ Ağaç ve taşların gerçekten konuşacağını savunanlardan kimi “(deriler) her şeyi konuşuran Allah bizi de konuştu”²²⁵, “O’nu (Allah’ı) övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz onların tespihini anlamazsınız.”²²⁶ mealindeki âyetleri delil göstermektedirler.²²⁷ Ancak şu kadar var ki bu âyetlerden ilki âhirette insanın uzuvlarının kendi aleyhine şahitlik yapacağını bildirmekte, ikincisi ise bütün varlıkların lisân-ı hâl ile Allah’ı zikrettiğini haber vermektedir.

Bununla birlikte bu konuşmanın mecazi değil, gerçek anlamda olacağı daha kuvvetli bir ihtimaldir. Şöyleki; bu konuşma şayet mecazi anlamda bir konuşma olacaksa, gargad ağacı neden istisna tutuldu? Ayrıca Müslümanların Yahudilerle savaşağı haber verilirken neden Yahudilerin ağaç ve taşların arkasına saklanacağı ve bunların kendilerini ele vereceğinden bahsedildi? Zira Müslümanların, âhir zamanda Yahudiler dışında pek çok grupta savaşağı haber verilmekle birlikte böylesi olağanüstü bir durum sadece Yahudilerle savaşta dile getirildi.

1. 25. Müslümanların Sâdık Rüya Görmesi

Hz. Peygamber'in kıyâmetin yaklaştığında görüleceğini bildirdiği ve aslında müminler için bir müjde olarak da algılanabilecek sıra dışı olaylardan biri de Müslümanların rüyalarının gerçekleşeceğidir. Konuyla ilgili hadis şöyledir:

²²³ Bkz. İbn Mâce, Fiten, 33.

²²⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 272.

²²⁵ Fussilet, 41/21.

²²⁶ İsrâ, 17/44.

²²⁷ Vâbil, *Eşrâtü's-Sâa*, s. 223.

“Kıyâmet yaklaşınca Müslümanın neredeyse bütün rüyaları doğru çıkar. Rüyası en doğru çıkanınız en doğru sözlü olanınızdır. Müslümanın rüyası, peygamberliğin kırk beşte²²⁸ biridir.”²²⁹

Müslümanın rüyasının peygamberliğin kırk beşte biri olduğu ifadesi aslında onun her daim sadık rüya görebileceğini bildirmektedir. Yalnız Müslümanın rüyasının sadık (doğru) olması biraz da onun Allah’a tam bir teslimiyetle yönelmiş, dine sımsıkı sarılmış, samimi bir kişi olmasıyla ilintilidir. Aksi takdirde Müslümanların gördükleri bütün rüyaların gerçek hayatta karşılığını bulması, gerçekleşmesi gerekir ki bu muhaldir. Zira hepimiz hemen her gün rüya görmemize rağmen bunların gerçekleşmesi şöyle dursun çoğunu hatırlamayız.

Hadiste yer alan “âhir zaman” ifadesi hakkında çeşitli açıklamalar yapılmıştır:

a) Kıyâmet yaklaştığında fitneler ve savaşlar çoğalacak, bundan dolayı ilmin büyük çoğunluğu yok olacak, dini bilgilerin de yok olmasıyla dini yaşantı zayıflayacak ve Müslümanlar adeta fetret dönemine girecekler, dinlerini kendilerine açıklayacak, kendilerini uyaracak bir öğreticiye ihtiyaç duyacaklardır. Geçmiş ümmetler böyle durumda peygamber gönderilerek uyarılmış ve kendilerine doğru yol gösterilmiştir. Ancak peygamberlik halkası Hz. Muhammed (s.a.s) ile tamamlanmıştır. İşte bundan dolayı Allah Müslümanları sadık rüya ile destekleyecek ve onlara ikramda bulunacaktır. Müslümanın rüyasının peygamberliğin kırk beşte biri olmasının hikmeti de budur.

b) Müslümanların sayısı azalıp kafir, cahil ve fasıkların sayısı arttığında, Müslüman yalnızlık hisseder. Onu bu yalnızlığında Allah sadık rüya ile destekler ve teselli eder.

c) Bu durum Hz. İsa dönemine mahsustur.

İbn Hacer bu üç görüşü de zikrettikten sonra birinci görüşün daha makbul olduğunu söyler.²³⁰

²²⁸ Bazı rivayetlerde kırkta veya kırk altıda biri olarak zikredilmiştir.

²²⁹ Buhârî, Ta’bir, 26; Müslim, Rü’ya; Ebû Dâvûd, Edeb, 96; Tirmizî, Rü’ya, 1; İbn Mâce, Ta’bir, 9; Ahmed b. Hanbel, II, 507.

²³⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 366-367.

İkinci yorumun şu şekilde tenkid edilmesi mümkündür: Bu yoruma göre Müslümanların yalnız âhir zamanda değil, toplumda sayıca az duruma düştüklerinde ve kendilerini yalnız hissettikleri her zamanda sadık rüya görmeleri gerekir ki bu da muhaldir. Zira gerek geçmişte gerekse günümüzde Müslümanların sayıca az duruma düşmelerinin ötesinde baskı, zulüm ve her türlü işkenceye maruz kaldıklarına dair sayısız örnekler vardır. Dünya nüfusu göz önünde bulundurulduğunda diğer inanç mensuplarının Müslüman nüfustan fazla olduğu görülür. Oysa bugün Müslümanların tamamının sadık rüya gördüğü iddia edilemez.

Bu durumun Hz. İsa döneminde gerçekleşmesi onun dönemindeki ümmetin, İslâm'ın başlangıcındaki ümmetten sonra en hayırlı ümmet olacağı, dolayısıyla böyle bir ümmetin rüyasının yalanlanamayacağı, gerçek hayatta mutlaka yaşanacağı şeklinde izah edilmiştir.²³¹

Ancak görüldüğü gibi hadiste topyekun bir ümmet değil, Müslüman ifadesi kullanılmıştır. Müslüman denildiğinde tek tek fertler de, cins isim olarak bütün Müslümanlar da anlaşılabilir. Böyle bir ihtimal karşısında bunu ümmet/toplum olarak anlayıp Hz. İsa dönemindeki her Müslümanın sadık rüya göreceğini iddia etmek doğru bir çıkarım değildir.

Hz. Peygamber'in daha önce zikrettiğimiz²³² işaret parmağıyla orta parmağını birleştirerek “Benim gönderilmemle kıyâmet arasında şu kadar bir mesafe vardır.” anlamındaki hadisi kendisinin âhir zaman peygamberi olduğunu, kıyâmetin kopmasına aslında az bir zaman kaldığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Müslümanın rüyasının yalan çıkmayacağı şeklindeki hadisi, Allah Resulü döneminden bugüne ve kıyâmete kadar samimi bir inanç ve yaşantı içerisinde olan her Müslümanın sadık rüya görebileceği şeklinde anlamak daha doğru olacaktır.

1. 26. Medine'nin Kötü İnsanları Barındırmaması ve Harap Olması

Medine, hicret yurdudur. Müşriklerin dayatmasına boyun eğmeyen, inançları uğruna yerlerini yurtlarını terk eden Mekkeli Muhâcirlere kucak açan Ensâr'ın diyarıdır. Allah Resulü'nü bağrına basma bahtiyarlığına eren bu güzide şehrin onun

²³¹ Vâbil, *Eşrâtü's-Sâa*, s. 190.

²³² Bkz. s. 24, 72 nolu dipnot.

nezdinde her zaman ayrı bir yeri olmuştur. Hz. Peygamber ve Mekke'den gelip buraya yerleşen Müslümanlar, bu güzide şehri kendilerine yurt edinmişler ve Mekke'ye tercih etmişlerdir. Öyle ki Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber, doğup büyüdüğü ve Kur'an-ı Kerim'de şehirlerin anası²³³ olarak nitelenen Mekke'de kalmamış, Medine'ye geri dönmüş ve ona olan vefasını göstermiştir. Hz. Peygamber, pek çok hadisinde Medine'ye olan sevgi ve muhabbetini dile getirmiştir. Örneğin bir hadislerinde şöyle buyurarak İslâm'ın gelişip neşv-u nema bulduğu bu güzel şehri teşrif etmiştir:

*“Öyle bir zaman gelecek ki, kişi akrabasını/yakınını ‘haydi bolluğa, refaha’ diyerek Medine’den göç etmeye çağıracaktır. Oysa Medine’nin kendileri için daha hayırlı olduğunu keşke bilmiş olsalar. Nefsim kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, şayet biri beğenmeyerek Medine’den çıkarsa Allah onun yerine daha hayırlısını oraya yerleştirir. Medine, körüğün demir üzerindeki parçaları temizlemesi gibi kötü insanları kendisinden uzaklaştırıncaya kadar kıyâmet kopmaz.”*²³⁴

Medine'nin kötü insanları kendisinden uzaklaştırması farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bunun Hz. Peygamber döneminde olacağı, Deccâl döneminde olacağı gibi görüşler ileri sürülmüştür.²³⁵ Deccâl döneminde olacağını savunanlar şu hadisi delil olarak gösterirler:

*“Deccâl, Mekke ve Medine dışında ayak basmadık şehir bırakmayacak. Ancak Medine’nin bütün girişlerinde onu çepeçevre sarıp koruyacak olan melekler bulunacaktır. Sonra Medine’de üç deprem yaşanacak. Bu depremler yüzünden bütün kâfir ve münafıklar şehirden çıkıp Deccâl’in yanına gidecektir. Böylece Medine, pisliklerini temizlemiş olur. Tıpkıkörüğün, demirin pisliğini temizlemesi gibi. İşte o güne kurtuluş günü adı verilir.”*²³⁶

Ancak kanaatimize göre Allah Resulü bu sözüyle, güzellikler diyarı olan Medine'nin İslâm yayıldıkça daha da güzelleşeceğini, zamanla içindeki

²³³ En'âm, 6/92.

²³⁴ Müslim, Hac, 88; Ahmed b. Hanbel, III, 292.

²³⁵ Vâbil, Eşrâtü's-Sâa, s. 226.

²³⁶ Buhârî, Fedâilü'l-Medine, 9, Fiten, 24; Müslim, Fiten, 24; İbn Mâce, Fiten, 33.

münafıkların, bedevilerin yok olacağını ve Medine’de salih, erdemli insanların yaşayacağını vurgulamıştır. Ayrıca, Medine’nin kötülükleri temizlemesi havasının temiz olması, insan sağlığına zarar vermemesi, zihinleri ve bedenleri dinç tutması şeklinde de anlaşılabilir. Şu olay bunun göstergesidir: Bir bedevi, Hz. Peygambere gelerek İslâm hususunda biat eder/iman ettiğini açıklar. Ertesi gün, sıtmaya tutulur ve Hz. Peygamber’e “benim biatımı kaldır” der. Bu durum üç kez tekrarlanır ve Hz. Peygamber hiçbirinde bunu kabul etmez. Nihayetinde Resulullah şöyle söyler: *“Medine, körük gibidir. Kötüsünü atar, parlağını daha da parlattır (iyisini daha da iyileştirir.)”*²³⁷

Bütün bunların yanında Kutlu Nebi, ileriki zamanlarda insanların Medine’den ayrılacağını ve bu şehirde yalnızca yırtıcı hayvanların ve kuşların kalacağını şöyle haber vermiştir:

*“Siz öncesine göre daha iyi bir duruma geldiği halde Medine’yi terk edeceksiniz. Hatta Medine yırtıcı hayvanların ve kuşların başıboş dolaştığı ıssız bir yer haline gelecek. Buradan en son göçecek olan Müzeyne kabilesinden iki çoban olacaktır. Bunlar davarlarını sürüp Medine’ye getirecekler ancak Medine’yi ıpıssız bir halde bulacaklardır. Vedâ tepesine geldiklerinde yüzlerinin üzerine yere düşüp can vereceklerdir.”*²³⁸

Bu hadisten yola çıkarak Medine’nin Deccâl ve Hz. İsâ zamanında mamur kalacağı fakat Hz. İsâ vefat edip oraya defnedildikten sonra harap olacağı, ya da insanları sürececek bir ateşin çıktığı anda bunun gerçekleşeceği yönünde yorumlar yapılmıştır.²³⁹

1. 27. Kâbe’nin Saygınlığının Çiğnenmesi ve Yıkılması

Kâbe, alemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mabet) dir.²⁴⁰ Böylesine kutsal olan bu yapının inşası ile ilgili rivayetlere göre bu mabedin tarihi, insanlığın atası Hz. Adem devrine kadar uzanır. Hz. Adem ile Havva,

²³⁷ Buhârî, Fedâilü’l-Medine, 10, Ahkâm, 45; Müslim, Hac, 88; Tirmizî, Menâkıb, 68; Nesâî, Biât, 22; Ahmed b. Hanbel, III, 306, 365, 392.

²³⁸ Buhârî, Umre, 5; Müslim, Hac, 91.

²³⁹ Vâbil, Eşrâtü’s-Sâa, ss. 228-229.

²⁴⁰ Âl-i İmrân, 3/96.

cennetten çıkarıldıkları vakit yeryüzünde Arafat'ta buluşurlar. Beraberce batıya doğru yürürler ve Kâbe'nin bulunduğu yere gelirler. Bu esnada Hz. Adem, bu buluşmaya şükür amacıyla Rabbine ibadet etmek ister ve cennette iken etrafında tavaf ederek ibadet ettiği nurdan sütunun tekrar kendisine verilmesini diler. İşte o nurdan sütun orada tecelli eder ve Hz. Adem, onun etrafında tavaf ederek Allah'a ibadet eder. Bu sütun Hz. Şit zamanında kaybolur, yerinde siyah bir taş kalır. Bunun üzerine Hz. Şit, onun yerine taştan onun gibi dört köşe bir bina yapar ve o siyah taşı binanın bir tarafına yerleştirir. İşte günümüzde haccer-i esved diye bilinen siyah taş odur. Nuh tufanında bu bina kumlar altında uzunca bir süre gizli kalır. Hz. İbrahim, Allah'ın emriyle Kâbe'nin bulunduğu yere gider.²⁴¹ Oğlu İsmail'i annesiyle birlikte orada iskan eder. Sonra İsmail ile beraber Kâbe'nin bulunduğu yeri kazar.²⁴² Hz. Şit tarafından yapılan binanın temellerini bulur ve o temellerin üzerine bugünkü Kâbe'yi yapar.²⁴³

İnsanlık tarihiyle yaşıt Kâbe, her dönemde büyük öneme sahip olmuş, dinlerin kültürlerin merkezi olma özelliğini hep devam ettirmiştir. Cahiliye döneminde dahi Arap Yarımadasındaki kutsiyetini korumuş, insanlar hac için akın akın ona gitmiştir. Hicretin ikinci yılında Müslümanların Rahman'a kulluk esnasında kendisine yönelmekle emrolunmalarıyla ümmetin kıyâmete kadar kibleli olmuştur.²⁴⁴

Müminlerin ortak yönü, kiblegâhı olan ve kendisini seyretmekten zevk aldıkları Beytullah'a hürmet ve onun kutsiyeti elbette kıyâmete kadar sürecektir. Ancak Hz. Peygamber'in bildirdiğine göre bu kutsal yapı kıyâmetten hemen önce yıkılacak ve tekrar inşa edilmeyecektir. Konuyla ilgili hadisler şöyledir:

“... Kâbe'nin saygınlığına ancak Müslümanlar zarar verecek. Bundan sonra çok sayıda Arap helak olacak. Ardından Habeşistanlılar gelecek ve Kâbe'yi bir daha

²⁴¹ Hac, 22/26.

²⁴² Bakara, 2/127.

²⁴³ Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'ân-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yayınları, Ankara, 2000, s. 19.

²⁴⁴ Bakara, 2/144.

imar edilmeyecek şekilde harap edecekler. Kâbe'nin hazinesini de onlar çıkaracaklar."²⁴⁵

*"Cılız bacaklı Habeşli, Kâbe'yi harap edecektir; süslerini alacak ve örtüsünü çıkartacak. Adeta onu görür gibiyim: Başı kel ve çarpık bacaklı biri. Elindeki keser ve kazması ile Kâbe'yi yıkıyor."*²⁴⁶

Yüce Allah, Kâbe'yi insanlar için toplanma yeri ve güvenli bir yer kılmıştır.²⁴⁷ İşte bundan dolayıdır ki Kâbe'nin adı "Mescid-i Harâm" olmuştur. Dolayısıyla o kutsal mekan her türlü hürmet ve tazime layıktır. Ancak Hz. Peygamber'in hadisinde haber verildiği gibi ne yazık ki onun kutsiyeti Müslümanlarca hedef alınmış ve tarih içerisinde Kâbe'de savaşlar yaşanmıştır. Örneğin Emeviler döneminde Muaviye b. Yezid zamanında h. 64 yılında yaşanan olaylar bunlardan biridir. Yezid'e karşı ayaklanan Abdullah b. Zübeyr'i bastırmak için Mekke'nin işgal edildiği günlerde yaşanan bu olaylarda Kâbe'nin mancınıklarla taşlandığı, etrafında ateş yakıldığı ve bu ateşten onun bazı tahtaları ve örtüsünün yandığı rivayet edilmektedir.²⁴⁸ Daha sonra Kâbe, Abdullah b. Zübeyr tarafından yıkılarak tadilat yapılmıştır.²⁴⁹

İslâm tarihi içerisinde Kâbe'de yaşanan en acıklı olay h. 317 yılında Kûfeli Hamdan b. Karmat'a nispet edilen Karamita²⁵⁰ tarafından çıkarılmıştır. Karamita mensupları, tavaf yapan çok sayıda Müslümanı katletmiş, hacer-i esvedi yerinden sökerek kendi ülkelerine götürmüşlerdir. Uzun süre sonra tekrar yerine koymuşlardır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in "Kâbe'nin saygınlığının Müslümanlarca çiğneneceği" yönündeki haberi vuku bulmuş ve bu da onun nübüvvetinin delillerinden biri olmuştur.²⁵¹

²⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, II, 291, 328, 351;

²⁴⁶ Buhârî, Hac, 46; Müslim, Fiten, 18; Nesâî, Menâsikü'l-Hac, 125; Ahmed b. Hanbel, II, 220.

²⁴⁷ Bakara, 2/125.

²⁴⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI, 634-635.

²⁴⁹ İbn Kesir, *a.g.e.*, XI, 691.

²⁵⁰ Mahmud el-Mısırî, *Rihletü'n ile'd-Dâri'l-Âhira*, s. 293.

²⁵¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 518.

Ancak hadisten, bir gün Kâbe'nin tamamen yıkılacağı ve harap hale getirileceği anlaşılmaktadır. Bu durum ise âhir zamanda yeryüzünde “Allah” diyen kimse kalmadığı vakit gerçekleşecektir.²⁵²

Hadis kitaplarında ifade edilen ve alimlerce “küçük kıyâmet alâmeti” olarak kabul edilen olayları ele aldık. Görüldüğü üzere bunların birçoğu olağanüstü değil, toplumda zaman zaman tezahür edebilecek sıradan olaylardır. Nitekim bu olayların pek çoğunu gerek geçmişte gerekse günümüzde fazlasıyla görmek mümkündür. Küçük kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen olayların büyük kısmının toplumsal ahlâki yozlaşmaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bunları kıyâmetin birer alâmeti, habercisi olarak değerlendirmekten ziyade bu büyük sona giden yolda zamanla ortaya çıkacak gelişmeler ve değişimler olarak kabul etmek daha isabetli olacaktır.

Şimdi de hadislerde geçen ve alimlerce “büyük kıyâmet alâmeti” olarak isimlendirilen olaylara değinilecektir.

1. 28. Müminlerin Canını Alacak Hafif Bir Rüzgarın Esmesi

Bu başlık altında haber verilen durum artık kıyâmet vaktinin geldiğini, dünya hayatının sona erip ahiret hayatının başlayacağını açıkça ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Hz. Peygamber, müminlerin tatlı bir rüzgarla can vereceği ve dünya hayatının tamamen sona ereceği bu durumu şöyle haber vermiştir:

*“Allah Teala, Urve b. Mes'ûd'u andıran İsâ (a.s.)'yı gönderecektir. İsâ (a.s.), Deccâl'in peşine düşecek ve onu yok edecektir. Sonra insanlar hiçbir düşmanlık olmadan yedi yıl yaşayacaklardır. Ardından Allah, Şam tarafından soğuk bir rüzgar gönderecek, bu rüzgar kalbinde zerre kadar hayır veya iman bulunan herkesin canını alacaktır. Hatta biri dağın kovuğuna girse rüzgar onu bulacaktır...”*²⁵³

Uzunca olan bu hadisin devamında, rüzgarın iyi insanların tamamını yok edeceği, yeryüzünde sadece kötü ve kalbinde zerre kadar iman bulunmayan insanların kalacağı ve onların da her türlü ahlaksızlığı rahatça ve aleni olarak yapacağı, kıyâmetin bu kötü insanların üzerine kopacağı bildirilmektedir.

²⁵² Vâbil, *Eşrâtü's-Sâa*, s. 234.

²⁵³ Müslim, *Fiten*, 20, 23; İbn Mâce, *Fiten*, 33; Ahmed b. Hanbel, II, 166.

Konuyla ilgili bir başka rivayette ise rüzgarın Yemen tarafından eseceği haber verilmektedir. Bu durum, Şam ve Yemen tarafından iki ayrı rüzgarın eseceği ya da bu iki bölgenin birinde başlayıp diğeri üzerinden yayılacağı şeklinde yorumlanmıştır.²⁵⁴

Buraya kadar zikrettiğimiz küçük kıyâmet alâmetleri içerisinde en dikkat çekici olanı şüphesiz ki bu olaydır. Diğer alâmetlerin farklı şekilde anlaşılması mümkün olmakla birlikte bu olay için aynı durumdan bahsetmek zordur. Öyle anlaşılıyor ki rüzgar olayı kıyâmetin küçük alâmetleri içerisinde en son gerçekleşecek olaylardan biridir. Bu olay gerçekleştikten kısa bir süre sonra kıyâmet kopacaktır. Zira ilgili hadis bunu göstermektedir.

2. Büyük Kıyâmet Alâmetleri

Kıyâmetin büyük alâmetleri ile kıyâmet öncesinde ortaya çıkacak ve çıkışından kısa bir süre sonra dünyanın son bulacağı olağanüstü olaylar kastedilmektedir. Büyük kıyâmet alâmetleri, küçük alâmetlere göre daha derli toplu ve sayıca azdır. Ancak bu konular asırlardır bilginleri yoğun bir mesaiye sevk eden, hakkında en fazla yorum yapılan dini konular içerisinde yer alır. Her dönem gerek bilginler topluluğu gerekse halk nezdinde olağanüstü merak uyandırmıştır. Hakkında sayfalar dolusu eserler yazılmış, uzun uzadıya söz sarf edilmiştir.

Kıyâmet alâmetlerinin bu denli ilgi çekmesi ve merak uyandırmasının başta gelen sebebi şüphesiz bu olayların gelecek haberleri içerisinde yer alması ve gizemli olmasıdır. Bununla birlikte hadislerde ne “büyük kıyâmet alâmeti” ifadesi yer almaktadır ne de bu alâmetlerin kronolojik bir sıralaması yapılmaktadır. Bundan dolayıdır ki konuya özel ilgi gösteren her araştırmacı bu alâmetleri kendi istidlali doğrultusunda sıralamıştır. Ayrıca bu alâmetler bazı hadislerde on, bazılarında altı olarak zikredilmektedir. On ve altı alâmeti bir arada zikreden hadislerin yanında bu alâmetlerin ayrı ayrı zikredildiği çok sayıda hadis de mevcuttur. On alâmetin zikredildiği Huzeyfe b. Üseyd el-Ğıfâri rivayeti şu şekildedir:

“Biz kendi aramızda konuşurken Allah Resulü yanımıza geldi ve bize ‘*Neyi müzakere ediyorsunuz?*’ diye sordu. Ashâb, ‘Kıyâmetten bahsediyoruz.’ diye cevap

²⁵⁴ Vâbil, *Eşrâtü’s-Sâa*, s. 231.

verdi. Bunun üzerine Peygamber (s.a.s), ‘*On alâmeti görmeden önce kıyâmet kopmayacaktır.*’ dedi ve akabinde bu on alâmeti şöylece sıraladı: ‘*(Bu on alâmet) Duhân (duman), Deccâl, Dâbbetü’l-arz, güneşin batıdan doğması, İsa’nın inmesi, Ye’cûc ve Me’cûc, biri doğuda biri batıda biri de Arap Yarımadası’nda olmak üzere üç yere batırılma hadisesi, sonuncusu da Yemen’den çıkıp insanları mahşere doğru sürecektir.*’²⁵⁵

Huzeyfe hadisinin Müslim ve Ebû Dâvûd’daki sıralaması farklılık arz etmektedir. Müslim’de önce duman zikredilmekten sonra diğer eserlerde ilk sırada güneşin batıdan doğması yer almaktadır. Aynı sahâbeden nakledilen bu rivayetin Müslim’de farklı bir sıralamayla yer alması da ilginçtir. Buna göre hadiste atıf harfi olarak “vav” harfi kullanılması Hz. Peygamber’in bu alâmetleri vuku sırasına göre saymadığını gösterir. Zira Arap dilindeki kurala göre atıf harflerinden olan “vav” cümlede tertibi zorunlu kılmamaktadır. Özellikle hadis alimlerinin, söz konusu hadisi eserlerine farklı sıralamayla almaları alâmetlerin tertibine fazla önem vermediklerini göstermektedir.

Bu alâmetlerin ilkinin hangisi olacağına dair Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadisler de farklılık arz etmektedir. Örneğin bir hadiste “*Kıyâmet alametlerinin ilki güneşin batıdan doğmasıdır.*”²⁵⁶ denilirken başka bir hadiste “ilk olarak Deccâl’in çıkacağı”²⁵⁷ haber verilmektedir. Bu durum “dünyanın genelinde ortaya çıkacak yeryüzü değişikliklerinden sonra ilk olarak Deccâl görülecektir. Gökyüzündeki değişikliklerden sonra ilk olarak da güneşin batıdan doğması görülecektir.”²⁵⁸ şeklinde açıklanmaya çalışılmışsa da yeterince tatminkar görünmemektedir.

Kimilerine göre büyük kıyâmet alâmetleri, kıyâmetin yaklaşması ve meydana gelişine birer işaret olarak ikiye ayrılır. Deccâl, Hz. İsa’nın Nüzulü, Ye’cûc ve Me’cûc ile yere batırılma, kıyâmetin yaklaştığının habercisidir. Duman, güneşin batıdan doğması, Dâbbe ve ateşin çıkması da kıyâmetin kopuşunun habercisidir. Yani birinci grup alâmetler görüldüğünde kıyâmetin vakti artık çok yakındır. Allah’a

²⁵⁵ Müslim, Fiten, 13; Ebû Dâvûd, Melâhim, 12; İbn Hanbel, IV, 6-7.

²⁵⁶ Müslim, Fiten, 23; Ebû Dâvûd, Melâhim, 12; Fiten, 32; İbn Hanbel, II, 201.

²⁵⁷ Müslim, aynı yer.

²⁵⁸ Vâbil, *Eşrâtü’s-Sâa*, s. 242. (İbn Hacer’den naklen)

iman/tevbe etmeleri için insanlara bir uyarıdır. İkinci gruptakiler görüldüğünde ise kıyâmet nerdeyse kopacaktır. Artık insanlar mümin ve kâfir diye belirlenmiş, yani işiştten geçmiştir. Örneğin, ortalığı kaplayan dumandan dolayı müminler nezleye tutulur, kâfirlerin de karınları şişer. Güneş batıdan doğduğunda ne tevbe ne de iman fayda verir.²⁵⁹

Bu alâmetler arasında, açık bir bilgi bulunmamakla birlikte, uzun bir süre yoktur. Başka bir ifadeyle bütün büyük alâmetler çok kısa aralıklarla peş peşe görülecektir. Büyük alâmetlerin sıralamasında herhangi sarıh bir nas bulunmamakla birlikte şöyle bir sıralama yapılmıştır: Mehdî, Deccâl, İsa (a.s)’nın nüzulü, Ye’cûc ve Me’cûc, güneşin batıdan doğması, Dâbbetü’l-Arz, duman ve ateş.²⁶⁰

Şimdi büyük kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen olayların hadislerde nasıl tavsif edildiği incelenecektir. Konuyu fazla uzatmamak düşüncesiyle her bir alâmetin yalnızca hadislerdeki özelliklerine değinilecektir. Gerekli açıklamalara ve ileri sürülen görüşlere çalışmanın son bölümünde yer verilecektir.

2. 1. Mehdî

Sözlükte “doğru yolu bulmak; yol göstermek, rehberlik etmek” anlamındaki hüdâ (hedy, hidâyet) kökünden türemiş bir sıfat olup “hidâyete erdirilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş kişi” demektir. Terim olarak ise “dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp doğru inancı ve adaleti yeryüzüne hakim kılacağına inanılan kurtarıcı” anlamında kullanılmaktadır. İleride gelecek bir kurtarıcı inancı hemen hemen ana özellikleri aynı olmakla birlikte farklı kavramlarla da olsa büyük dinlerde olduğu gibi ilkel dinlerde de görülmekte, bu inanç bir bakıma tarihte ve günümüzde bazı dini-siyâsî hareketlerin güç kaynağını oluşturmaktadır.²⁶¹

Kur’an-ı Kerim’de “mehdî” kelimesi yer almamakta, hidâyet kavramı da genelde Allah’a, Kur’ân’a ve Hz. Peygamber’e nispet edilmektedir. Buhârî ve Müslim gibi titiz hadis alimleri “mehdî” kelimesinin geçtiği rivayetlere eserlerinde yer vermezken Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Hâkim ve Taberânî gibi muhaddisler bu rivayetleri nakletmişlerdir. Sünnî kaynaklarda mehdî

²⁵⁹ Vâbil, *Eşrâtü’s-Sâa*, s. 244.

²⁶⁰ Vâbil, a.g.e., aynı yer.

²⁶¹ Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mehdi”, *DİA*, XXVIII, 369.

rivayetlerinin sayısı kırktan fazla olarak tespit edilirken Şîh kaynaklarda bu sayı iki yüzden fazladır.²⁶²

Kütüb-i Sitte’de yer alan rivayetlerde Mehdî’nin özellikleri şöyle haber verilmektedir: İsmi Muhammed,²⁶³ babasının ismi Abdullah’tır. Ehli- Beyt’e mensuptur.Hz. Fatıma’nın çocuklarındanıdır. Allah onu bir gecede işlerine muvaffak kılar.²⁶⁴ İnananlar arasında ayrılıkların ve depremlerin yaşandığı bir dönemde gönderilecektir. Onun zamanında bolluk yaşanacak, mal artacak, herkes ondan razı olacaktır. Yedi/dokuz yıl hayat sürecek ve vefat edecektir. Onun ayrılışından sonra dünyada hayır kalmayacaktır.²⁶⁵ Yeryüzü o zamana kadar nasıl zulüm ve adaletsizlikle dolmuşsa Mehdî de tam aksine adaleti ve hakkaniyeti tekrar tesis edecektir. Açık alınlı, kıvrık burunludur.²⁶⁶

Buhârî ve Müslim’de Mehdî’ye dair açık bir rivayet bulunmamakla birlikte Hz. İsa’nın yeryüzüne indikten sonra müminlerin yöneticisi ile diyaloguna ve onun arkasında namaz kılacağına dair rivayetler de²⁶⁷ genellikle Mehdî’ye hamledilmiştir.

2. 2. Deccâl

Deccâl, sözlükte “bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak” anlamındaki “decl” kökünden türeyen bir sıfat olup klasik kaynaklarda “âhir zamanda ortaya çıkıp göstereceği hârikulade olaylar sayesinde bazı insanları dalâlete sürükleyeceğine inanılan kişi” diye tarif edilir. Deccâl kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de geçmemektedir. Hz. Peygamber’e nispet edilen rivayetlerde “muhatabını aldatmak gayesiyle güzel sözler söyleyen kişi, bir kaşı ve gözü bulunmayan kötü kimse” anlamındaki “Mesih” kelimesiyle birlikte “el-mesihu’d-deccâl” ve “mesihu’d-dalâle” şeklinde kullanılmıştır.²⁶⁸

Yahudiler Deccâl’i, kendilerini kurtaracağına inandıkları mesihin muhalifi olarak görmüşler ve literatürde onu “Armilus” adıyla zikretmişlerdir. Hıristiyanlıkta

²⁶² Yusuf Şevki Yavuz, “Mehdi”, *DİA*, XXVIII, 371.

²⁶³ Tirmizî, *Fiten*, 52; Ebû Dâvûd, *Mehdî*; Ahmed b. Hanbel, I, 376, 430, 448.

²⁶⁴ İbn Mâce, *Fiten*, 34; Ebû Dâvûd, *Mehdî*; Ahmed b. Hanbel, I, 84.

²⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, III, 37.

²⁶⁶ Ebû Dâvûd, *Mehdî*; Hadis No: 4285.

²⁶⁷ Buhârî, *Enbiyâ*, 50; Müslim, *İmân*, 71; İbn Hanbel, II, 336.

²⁶⁸ Kürşat Demirci, “Deccâl”, *DİA*, IX, 67.

Deccâl, “anti-christ” tabiriyle mesihin düşmanı olarak Kitab-ı Mukaddes’te, âhir zamanda zuhur edecek düşman şeklinde telakki edilen Deccâl Yeni Ahit’te birçok yerde geçer.²⁶⁹

Kütüb-ü Sitte ve Müsned’deki hadislerde Deccâl hakkında şu bilgiler verilmektedir: Deccâl, kırmızı tenli, heybetli, kıvırcık saçlıdır; onun sağ gözü kördür²⁷⁰ ve sönmüş üzüm tanesi gibidir.²⁷¹ Genç,²⁷² kısa boylu, eğri (çarpık) bacaklı, tek gözlüdür, gözü pörtlek de çukur da değildir.²⁷³ Alnı açık, göğsü geniş, beli kamburdur.²⁷⁴ Saçı gürdür, yanında cenneti ve cehennemi vardır. Ancak aslında cenneti cehennem; cehennemi de cennettir.²⁷⁵ Başka bir rivayette ise kendisinin beyaz suyu, kaynar suyu olmak üzere iki akıcı nehri bulunacaktır. Hz. Peygamber, kaynar su gibi görüne gidilip başın suya daldırılmasını ve sudan içilmesini tavsiye etmiştir. Zira aslında suyu beyaz gibi görünen nehir ateş, kaynar su gibi görünen ve Hz. Peygamber’in içilmesini tavsiye ettiği nehir ise soğuk sudur.²⁷⁶

Deccâl’in iki gözü arasında “kâfir” ya da “k-f-r” harfleri yazılıdır²⁷⁷ ve bu yazıyı okuma yazma bilen-bilmeyen her mümin başka bir rivayete göre “Deccâl’in işlerini hoş görmeyen/tasvip etmeyen herkes²⁷⁸ okuyabilecektir.²⁷⁹ Deccâl, Allah Teâlâ’nın kıyâmete değin yeryüzünde yarattığı en cüsseli insandır.²⁸⁰ Ancak, bu cüsseden kastedilenin fiziki bir cüsse değil, onun çıkaracağı kaos ve fitnenin, vereceği zararın büyüklüğü olduğu belirtilmiştir.²⁸¹ Nitekim başka bir rivayette

²⁶⁹ Demirci, *a.g.m.*, ss. 67-68.

²⁷⁰ Müslim’de geçen bir rivayette ise sol gözünün kör olduğu bildirilmektedir. Bkz. Müslim, Fiten, 20.

²⁷¹ Buhârî, Enbiyâ, 49, Ta’bir, 33, Fiten, 24; Müslim, İmân, 75, Ahmed b. Hanbel, II, 22, 39, 83, 122,

²⁷² Müslim, Fiten, 20.

²⁷³ Ebû Dâvûd, Melâhim, 14.

²⁷⁴ Ahmed b. Hanbel, II, 291.

²⁷⁵ Müslim, Fiten, 20, Ahmed b. Hanbel, V, 383. Bu durum, onun cazip görünen yolunun ve vaatlerinin aslında insanları aldatan birer tatlı zehir olduğu ve böylece helake sürükleyeceği şeklinde anlaşılabilir.

²⁷⁶ Müslim, Fiten, 20; Ahmed b. Hanbel, V, 386.

²⁷⁷ Buhârî, Enbiyâ, 11, Fiten, 24; Müslim, İmân, 74, Fiten, 19; Ebû Dâvûd, Melâhim, 14; Tirmizî, Fiten, 56; İbn Mâce, Fiten, 33; Ahmed b. Hanbel, III, 207.

²⁷⁸ Tirmizî, aynı yer.

²⁷⁹ Müslim, aynı yer; Ahmed b. Hanbel, aynı yer.

²⁸⁰ Müslim, Fiten, 25; Ahmed b. Hanbel, IV, 19, 20.

²⁸¹ Nevevî, *el-Minhâc*, XVIII, 87.

“Deccâl’den daha büyük bir durum olmayacaktır.”²⁸² ifadesi yer almaktadır. Onun bir diğer özelliği de kısır olmasıdır.²⁸³

Deccâl çıkmadan önce üç zor yıl yaşanacaktır. Bu süreçte insanlar açlık ve kıtlığa maruz kalacaklardır. Yeryüzünde yeşil namına hiçbir şey kalmayacaktır. Pek çok hayvan helak olacaktır. Öyle ki insanların gıdası kelime-i tevhid, hamd ve tekbir olacaktır.²⁸⁴ İstanbul’un fethinden sonra²⁸⁵ Şam ve Irak arasında çıkacak ve bozgunculuğa neden olacaktır. Son derece hızlı hareket edecektir. Bir topluluğa uğrayacak ve onları kendisine iman etmeye çağırarak onlar da iman edecek ve ona uyacaklardır. Gökyüzüne emredek, o yağmur yağdıracak. Yere emredek, o da bitki bitirecektir. Bu topluluğun develeri akşamleyin alabildiğine uzun hörgüçlü ve bol sütlü, böğürleri dolu olarak döneceklerdir. Sonra bir topluluğa gelerek onları da davet edecek, fakat onlar onun sözünü reddedecekler, o da kendilerinden savuşup gidecektir. Bunlar kıtlık içinde sabahlayacaklar, ellerinde mallarından bir şey kalmayacaktır. Yeryüzünde kırk gün yaşayacaktır.²⁸⁶

Kendisine yetmiş bin Yahudi tabi olacaktır.²⁸⁷ Medine yakınlarında bulunan Merkanat isimindeki çorak araziye gelecek ve kadınlar ona büyük ilgi gösterecektir. Öyle ki erkekler, eşlerini, annelerini, kardeşlerini onun yanına gitmesin diye bağlayacaklardır.²⁸⁸

Rab olduğu iddiasında bulunacak ve şeytanla işbirliği yapacaktır. Bu işbirliğine hadiste şu örnek verilmiştir: Deccâl, bir bedeviye “Senin ana-babanı diriltsem rabbin olduğuma inanır mısın?” diyecek, bedevi de bunu kabul edecektir. Bunun üzerine şeytan o bedevinin ölmüş anne-babasının kılığına girerek “Bizleri Deccâl diriltti, o senin rabbindir, ona uy!” diyecektir.²⁸⁹

Mekke ve Medine dışında ayak basmadık yer bırakmayacak fakat bu iki şehre giremeyecektir. Zira bu mukaddes iki şehir bizzat melekler tarafından korunacaktır.

²⁸² Müslim, Fiten, 25.

²⁸³ Müslim, Fiten, 19.

²⁸⁴ İbn Mâce, Fiten, 33.

²⁸⁵ Ebû Dâvûd, Melâhim, 3; Ahmed b. Hanbel, V, 232.

²⁸⁶ Müslim, Fiten, 20.

²⁸⁷ Müslim, Fiten, 25.

²⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, II, 67.

²⁸⁹ Tirmizî, Fiten, 33.

Medine’de üç deprem yaşanacak, bütün kâfir ve münafıklar şehirden çıkıp Deccâl’in yanına gideceklerdir.²⁹⁰ Böylece bu şehir bütün pisliklerinden temizlenecek ve o gün “kurtuluş günü” olarak isimlendirilecektir.²⁹¹ Medine yakınlarında onu devrin en hayırlı insanı karşılayacak ve onun Deccâl olduğunu anlayacak, bunu dillendirecektir, kendisini Medine’ye sokmayacaktır. Deccâl o insanı öldürecek ve diriltecektir.²⁹²

Müslim’de geçen uzunca bir hadiste Hz. Peygamber, Temîm ed-Dâri isminde Hıristiyan iken hicretin dokuzuncu yılında Müslüman olmuş bir adamdan bahsetmiştir. Buna göre Temîm, Hz. Peygamber’e bir deniz yolculuğu esnasında gemilerinin karaya sürüklendiğini ve orada bir manastırda çok iri cüsseli, sımsıkı bağlanmış bir insan gördüklerini ve aralarında uzunca bir konuşma geçtiğini söylemiştir. Bu konuşmada bağlı olan o insan, kendisinin Deccâl olduğunu, çıkmak için henüz izin verilmediğini zikretmiştir. Hz. Peygamber, Temîm’in ifadeleri ile kendisinin Deccâl hakkında ahabına haber verdiği bilgilerin uyuştüğunu söylemiştir.²⁹³

Deccâl konusunda alimleri en çok meşgul eden rivayetlerin başında İbn Sayyâd ile ilgili olanlar gelir. İsmi, inancı ve kökeni hakkında çok farklı rivayetler olan bu şahıs genel kanaate göre Medine Yahudilerindendir ve Hicret esnasında küçük bir çocuktur. Kâhinlik yapar, bazen tutturur, bazen de şaşırırdı. İnsanlar arasında onun bir Deccâl olduğu haberi yayıldı ve bu haber Hz. Peygamber’e ulaştı.²⁹⁴ Allah Resulü, onu sınamak ve halini gözler önüne sermek için ona bazı sorular sordu. “Benim Allah’ın resulü olduğuma şahitlik ediyor musun” sorusuna İbn Sayyâd “Sen ümmilerin resulüsün” cevabını verdi. Aynı soruyu İbn Sayyâd, Allah Resulü’ne sordu ve o da “Ben Allah’a ve Resullerine iman ettim.” diye cevapladı. Konuşma bir müddet daha sürdü ve sonunda Hz. Peygamber, İbn Sayyâd’a tepki

²⁹⁰ Buhârî, Fedâilü’l-Medine, 9, Fiten, 24; Müslim, Fiten, 24; Tirmizî, Fiten, 61.

²⁹¹ İbn Mâce, Fiten, 33.

²⁹² Buhârî, Fiten, 25; Müslim, Fiten, 21. Deccâl’in şeytanla işbirliği yapması normal olmakla birlikte, onun adamı öldürüp tekrar dirilmesi çeşitli yönlerden eleştiri konusu olabilir. Hatta başka bir rivayette Deccâl’in adamı testereyle ikiye böleceği ve o adamın bu halde bile ayağa kalkacağı ifadeleri yer almaktadır. Onun gökten yağmur yağdırmaya, yerden bitki çıkartmaya kadir olacağı şeklindeki rivayetleri de bu bağlamda değerlendirmek gerekir.

²⁹³ Müslim, Fiten, 24.

²⁹⁴ Vâbil, *Eşrâtü’s-Sâa*, ss. 284-286.

gösterdi. Hz. Ömer, “İzin ver Ey Allah’ın Resulü! Onun boynunu vurayım” demişse de Peygamber (a.s), “Bırak şayet o Deccâl ise ona bir şey yapamazsın. Deccâl değilse onu öldürmen senin için iyi bir şey değildir.” diyerek bu talebe izin vermemiştir.²⁹⁵

Hz. Peygamber’in İbn Sayyâd ile diyaloglarını içeren başka rivayetler de vardır.²⁹⁶ Alimler, İbn Sayyâd’ın kimliği konusunda farklı görüşler açıklamışlardır. Şevkânî, İbn Hacer, Kurtubî ve Nevevî İbn Sayyâd’ın Deccâl olduğu kanaatindedirler. İbn Teymiye, İbn Kesir ve Beyhakî gibi alimler ise onun Deccâl olmadığını ifade etmişlerdir.²⁹⁷

Ebû Saîd ile arasında geçen bir konuşmada ise İbn Sayyâd, “Hz. Peygamber’in Deccal’in kısır olduğunu, Mekke ve Medine’ye giremeyeceğini haber verdiği halde kendisinin çocuğu olduğunu, Medine’de dünyaya geldiğini ve Mekke’ye de girebildiğini” söylemiştir. İnsanların kendisini Deccâl diye nitelendirmesinden duyduğu rahatsızlığı ve bunu kabul etmediğini ifade etmiştir.²⁹⁸

İbn Sayyâd, Hz. Peygamber’in vefatından sonra bir süre daha yaşamıştır. Müslüman olduğunu iddia etmiş, ancak insanlar onun Müslümanlığına pek inanmamışlar ve bu konuda hep şüphe içerisinde olmuşlardır.²⁹⁹ Câbir (r.a), bir rivayette Hârâra Savaşı’nda İbn Sayyâd’ı kaybettiklerini belirtmektedir.³⁰⁰ Bu rivayetin de etkisiyle olsa gerek bazı kaynaklarda İbn Sayyâd’ın savaş sonrası ne ölümler ne de esirler arasında yer aldığı bir daha da kendisini kimsenin görmediği söylenmiştir.³⁰¹

Allah Resulü’nün dilinden onun Deccâl olduğuna dair açık bir ifade çıkmamış olmasına rağmen sonraki dönemlerde İbn Sayyâd, adeta Deccâl ilan edilmiştir. Câbir rivayetiyle ilintili olduğunu belirttiğimiz İbn Sayyâd’ı savaş

²⁹⁵ Buhârî, Cenâiz, 78, Cihâd, 174, Edeb, 97; Müslim, Fiten, 19; Ebû Dâvûd, Melâhim, 16; Tirmizî, Fiten, 63.

²⁹⁶ Bkz. Buhârî, Şehâdât, 3, Cihâd, 157, 174, Müslim, Fiten, 19.

²⁹⁷ Ebû Ammâr, *Rihletü'n ile'd-Dâri'l-Âhira*, s. 333.

²⁹⁸ Müslim, Fiten, 19.

²⁹⁹ Ebû Ammâr, *a.g.e.*, s. 335.

³⁰⁰ Ebû Dâvûd, Melâhim, 16.

³⁰¹ Ebû Ammâr, *a.g.e.*, aynı yer.

sonunda kimsenin görmediği şeklindeki iddiaların ise onun kimliğine gizem kazandırmaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür.

Hadis kaynaklarında Deccâl ile ilgili rivayetlerden bir kısmı da Hz. Peygamber'in onun şerrinden Allah'a sığınmaya ve ashâbını ona karşı uyarmaya yönelik olanlardır. O, bir gün Allah'a hamd-ü senada bulunduktan sonra ashâbına Deccâl'den bahseder ve şöyle söyler: *"Sizi ona karşı uyarıyorum. Bütün Peygamberler kavimlerini ona karşı uarmıştır. Ancak size hiçbir peygamberin kavmine söylemediği bir şeyi söylüyorum: Biliniz ki onun tek gözü kördür. Allah'ın ise tek gözü kör değildir."*³⁰²

Allah Resulü, "Deccâl fitnesinden Allah'a sığınırım." şeklinde dua etmiş,³⁰³ ashâbına da bu şekilde dua etmeleri tavsiyesinde bulunmuştur.³⁰⁴ Bir başka hadislerinde ise Kehf Suresi'nin ilk on ayetini ezberleyen kişinin Deccâl fitnesinden güvende olacağını bildirmiştir.³⁰⁵ Başka bir hadislerinde de *"Eğer ben sizin aranızda iken çıkarsa, sizin namınıza ona ben galebe çalarım. Ben aranızda yokken çıkarsa, herkes kendi nefsinin galibi olur (herkes başının çaresine baksın)."*³⁰⁶ buyurarak ashâbına konunun önemini vurgulamıştır.

2. 3. Hz. İsa'nın Nüzulü

Hz. İsa'nın ölümü ve kıyâmetin kopmasından önce kıyâmetin bir alâmeti olarak tekrar dünyaya gelişi genellikle "nüzü'l-i İsa" (nüzü'l-i Mesih) adı altında âlimler arasında tartışılmıştır. Kur-'ân-ı Kerim'de, Hz. İsa'nın kıyâmetin kopmasından önce yeryüzüne ineceğine dair açık bir beyan yoktur.³⁰⁷ Konu daha ziyade hadislerde ele alınmış ve alimlerce bu çerçevede değerlendirilmiştir. İlgili Kur'ân âyetleri de hadisler ışığında izah edilmeye çalışılmıştır. Gerek Hz. İsa'nın nüzulünü kabul edenler, gerekse etmeyenler, bu âyetleri kendi görüşleri doğrultusunda yorumlama

³⁰² Buhârî, Cihâd, 174, Enbiyâ, 5, Edeb, 97, Fiten, 24; Müslim, Fiten, 19; Tirmizî, Fiten, 56.

³⁰³ Buhârî, Fiten, 24, Müslim, Mesâcid, 25, Ebû Dâvûd, Salât, 184; Nesâî, Cenâiz, 115, İstiâze, 46, 56.

³⁰⁴ Müslim, Cennet, 17; Ebû Dâvûd, Sünnet, 27;

³⁰⁵ Ebû Dâvûd, Melâhim, 14. Tirmizî de "ilk üç âyeti" şeklinde geçmektedir. Bkz. Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 6.

³⁰⁶ Müslim, Fiten, 20.

³⁰⁷ İlyas Çelebi, "İsa", *DİA*, XXII, 472.

cihetine gitmişlerdir. Kütüb-i sitte ve Müsned'de Hz. İsa'nın nüzulü ile ilgili şu bilgiler yer almaktadır:

Hz. Peygamber, bir gün ashâbına Deccâl hakkında bilgi verdikten sonra sözü Hz. İsa'ya getirir ve şu bilgileri verir: Allah, Mesih b. Meryem'i gönderecektir. Mesih, Dimeşk (Şam)'in doğusundaki beyaz minareye iki boyalı elbise içinde, elini iki meleğin kanatları üzerine koymuş olarak inecek. Başını eğdiği zaman su damlayacak, kaldırdığı zaman ondan inci gibi gümüş taneleri yuvarlanacaktır. Onun nefesinin kokusunu alan her kâfir mutlaka ölecektir. Nefesi de gözünün gördüğü yere varacaktır. Mesih bu adamı (Deccâl'i) arayacak, nihayet Lü'd³⁰⁸ girişinde onu yakalayıp öldürecektir. Sonra Meryem oğlu İsa'ya bu adamın şerrinden kendilerini Allah'ın koruduğu bir topluluk gelecek. İsa onların yüzlerini silecek, onlarla cennetteki derecelerine göre konuşacaktır. O bu halde iken Allah İsa'ya: "Ben öyle bir takım kullarımı çıkardım ki, onları öldürmeye hiç bir kimsenin eli varmaz. Şimdi sen benim kullarımı Tûr'a götürerek koru!" diye vahiy indirecek ve Allah Ye'cûc'ü Me'cûc'ü gönderecektir. Bunlar her tepeden süratle aşağı ineceklerdir... Allah'ın Peygamberi İsa'ya ona tâbi olanlar muhasara edilecektir... Bunun üzerine İsa ile yanındakiler Allah'a niyaz edecekler, Allah da Ye'cûc-Me'cûc'ün üzerine, boyunlarına isabet edecek deve kurdu gönderecektir. Böylece onlar helak olacaklardır... Sonra Allah öyle bir yağmur gönderecek ki, ona ne kerpiç ev ne de çadır mani olabilecektir. Bu yağmur yeryüzünü yıkayacak, ayna gibi yapacaktır. Ardındanyeryüzüne "mahsulünü bitir, bereketini tekrar getir" denilecektir. Bunun üzerine her şey bereketlenecek, bolluk meydana gelecektir. Akabinde Allah güzel bir rüzgar gönderecek, bu rüzgar onları koltuklarının altlarından yakalayacak, her mü'minin ve her müslümanın ruhunu kabzedecektir. Yeryüzünde insanların kötülükleri kalacak ve onlar eşekler gibi alenen çiftleşeceklerdir. İşte kıyâmet bu kötü insanların üzerine kopacaktır.³⁰⁹

Hz. İsa'nın zamanında kin, buğz, haset gibi kötü huylar terk edilecektir.³¹⁰ O, insanlar arasında adil bir hakem olacaktır. Haçı parçalayacak, domuzu öldürecek,

³⁰⁸ Beyt-i Makdis'e yakın bir şehir olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, XVIII, 68.

³⁰⁹ Müslim, Fiten, 20; İbn Mâce, Fiten, 33; Ahmed b. Hanbel, IV, 181.

³¹⁰ Müslim, İmân, 71; Ahmed b. Hanbel, II, 493.

cizyeyi kaldıracaktır. Onun zamanında mal-mülk hiç kimsenin kabul etmeyeceği (ihtiyacının kalmayacağı) kadar bollaşacaktır. Öyle ki bir secde, dünya ve içindekilerden daha hayırlı olacaktır. Bütün bunlar yakın bir zamanda gerçekleşecektir.³¹¹ Buhârî'nin bir rivayetinde ve Müslim'de, râvi Ebû Hureyre'nin hadisi söyledikten sonra “İsterseniz şu âyeti okuyun” diyerek “*Ehl-i Kitap'tan her biri, ölümünden önce ona muhakkak imân edecektir. Kıyâmet gününde de o, onlara şahit olacaktır.*” anlamındaki Nisâ suresi 159. âyeti okuduğu belirtilmektedir. Bu fazlalık daha sonraları Hz. İsa'nın nüzulüne delil niteliğindeki argüman içerisinde kendisine yer bulmuştur.

Müslümanların yöneticisi Hz. İsa'ya “bize namaz kıldır” diyecek, o da “Hayır, siz birbirinize karşı yöneticisiniz. Bu, Allah'ın bu ümmete bir ikramıdır.” diye karşılık verecektir.³¹² Bu doğrultuda delil olarak ileri sürülen bir başka rivayet de “*Bir düşünün! Meryem'in oğlu İsa aranıza inmiş ve imamınız da sizden.*”³¹³ anlamındaki hadistir.

Hz. İsa, hac veya umre ya da her ikisini birlikte yapmak amacıyla Mekke ile Medine arasında bulunan Fecc-i Ravha denilen bir vadide ihrama girecektir.³¹⁴

“*...Ben Meryem oğlu İsa'ya herkesten daha yakınım. Çünkü onunla benim aramda başka bir peygamber yok. Sonra o, gökten inecek, onu gördüğünüz zaman tanıyacaksınız.*” buyuran Allah Resulü onun tanınacak özelliklerini de sıralamıştır. Buna göre Hz. İsa, kısa boylu, kumral, düz saçlıdır.³¹⁵ Allah, onun zamanında Müslümanlar dışındaki bütün milletleri yok edecektir. Yeryüzünde tam bir güven ortamı oluşacaktır. Öyle ki deve ile aslan, sığır ile kaplan, koyun ile kurt bir arada yaşayacak, çocuklar yılanlarla oynayacak fakat bunlar birbirine zarar vermeyecektir.

³¹¹ Buhârî, Buyû', 102, Mezâlim, 32, Enbiyâ, 50; Müslim, İmân, 71; Tirmizî, Fiten 54; İbn Mâce, Fiten, 33; Ahmed b. Hanbel, II, 411, 437, 482, 493.

³¹² Müslim, İmân, 71; Ahmed b. Hanbel, III, 345, 384.

³¹³ Buhârî, Enbiyâ, 50; Müslim, İmân, 71; İbn Hanbel, II, 336.

³¹⁴ Müslim, Hac, 34; Ahmed b. Hanbel, II, 240, 272, 513.

³¹⁵ Müsned'deki Ebû Hureyre rivayetinde Hz. İsa düz saçlı olarak tasvir edilirken Buhârî'deki İbn Ömer ve Müsned'deki İbn Abbâs rivayetlerinde ise kıvrıcık olarak nitelenmiştir. Bkz. Buhârî, Enbiyâ, 49; Ahmed b. Hanbel, I, 296. Bazı alimler bu çelişkili durumu kıvrıcık kelimesini bedeninin kıvrımlı olduğu şeklinde açıklamaya çalışmışlardır. Bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 78.

Allah'ın dilediği kadar hayatta kalacak,³¹⁶ ardından vefat edecek, Müslümanlar cenaze namazını kılarak onu defnedeceklerdir.³¹⁷

2. 4. Ye'cûc ve Me'cûc

Hadislerde belirtildiğine göre Ye'cûc ve Me'cûc Hz. Âdem'in soyundan gelen insanlardır. Müminlerden bir kişiye karşın onlardan bin kişi cehenneme gidecektir.³¹⁸ Onlar, geniş yüzlü, küçük gözlü, basık burunlu, kumral saçlıdır. Her bir tepeden aşağı akın ederler.³¹⁹ Allah Resulü, bir gün başparmağı ile işaret parmağını birleştirip halka yapmış ve “Yaklaşmış olan bir şerden dolayı vay Arapların haline! Bugün Ye'cûc ve Me'cûc seddinden şunun gibi bir delik açıldı.” buyurmuştur.³²⁰ Onlar, Hz. İsa'nın nüzulünden sonra zuhur edecekler onu ve arkadaşlarını muhasara altına alacaklardır. Ancak Allah, İsa (a.s) ve müminlerin duasıyla onların üzerine deve kurdu gönderecek ve böylece hepsi helak olacaktır.³²¹

Onlar her gün seddi kazmaktadırlar. Tam çıkmak üzereyken liderleri “haydi dönün, yarın kazarsınız” der. Onlar gidince Allah, seddi ilk haline döndürür, sanki kazmamış gibi olurlar. Allah, onları ortaya çıkarmayı dilediğinde liderleri, “haydi dönün, inşallah yarın kazarsınız” der ve ertesi gün geldiklerinde seddi bir önceki gün bıraktıkları gibi bulurlar. Seddi açarlar ve insanların üzerine akın ederler. Bütün suları içip tüketirler. İnsanlar onlardan kaçır. Ye'cûc ve Me'cûc, oklarını gökyüzüne doğru atarlar, fakat oklar kana boyanmış olarak geri döner. Bunu görünce, “Biz yeryüzündekileri perişan ettik, gökyüzündekilere de üstün geldik.” derler. Bunun

³¹⁶ Müsneddeki bu rivayette herhangi bir süre belirtilmemektedir. Ancak müsneddeki başka bir rivayette (VI, 75,) Hz. İsa'nın yeryüzünde kırk yıl, Müslim'deki bir rivayette (Fiten, 23) ise yedi yıl kalacağı bildirilmiştir. Bu farklılık da, onun göğe yükseltildiğinde otuz üç yaşında olduğu, dolayısıyla yedi yıl da nüzulünden sonra yaşayacağı, bu durumda toplam kırk yıl olacağı, yedi ve kırk rivayetlerinin ikisinin de sahih olduğu şeklinde izah edilmiştir. (Bkz. Vâbil, *Eşrâtü's-Sâa*, s. 364.)

³¹⁷ Ahmed b. Hanbel, II, 437.

³¹⁸ Buhârî, Enbiyâ, 10, Rikâk, 46; Müslim, İmân, 96.

³¹⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 271. Yalnızca Müsned'de geçen bu rivayetin senedi Şuayb Arnavut tarafından zayıf olarak kabul edilmiştir. Sıhhati kesin olmayan bu rivayetin etkisiyle olsa gerek İbn Kesir, Ye'cûc ve Me'cûc'ün Türkler'den olduğunu söylemiştir. (Bkz. İbn Kesir, *en-Nihâye fi'l-Fiten ve'l-Melâhim*, I, 169.) Onun bu görüşü delilden ve bilimsel gerçeklerden uzaktır. Zira yeryüzünde hadiste sayılan bu vasıflara uygun daha nice millet vardır. Örneğin Meksika, Arjantin, Brezilya gibi Güney Amerika ülkelerinin halkları da bu vasıflara uymaktadır.

³²⁰ Buhârî, Enbiyâ, 10, Menâkıb, 22, Fiten, 4; Müslim, Fiten, 1; Tirmizî, Fiten, 23; İbn Mâce, Fiten, 9.

³²¹ Müslim, Fiten, 20; İbn Mâce, Fiten, 33; Ahmed b. Hanbel, IV. 181.

üzerine Allah, enselerinden saracak olan kurtlar gönderir ve onları helak eder. Yeryüzünde bulunan hayvanlar, onların etleriyle beslenir ve semizleşir.³²²

2. 5. Yere Batırma

Hız. Peygamber'in büyük kıyâmet alâmetlerini haber verdiği hadiste belirttiği üç defa yere batırma olayı hakkında çok fazla görüş serdedilmemiştir. Ancak bununla birlikte Berzencî, bu olayın gerçekleştiğini iddia ederken³²³ Vâbil, dünyanın çeşitli yerlerinde lokal bazda yere batırma olaylarının gerçekleştiğini kabul etmekle birlikte bunların küçük kıyâmet alâmeti olduğunu söyler. Büyük kıyâmet alâmeti olan yere batırma hadisesinin henüz vukû bulmadığını, bunun kıyâmetten önce onun bir alâmeti olarak gerçekleşeceğini savunur.³²⁴

Hakkında açık bir nas bulunmadığından dolayı bu olayın kıyâmetin kesin bir alâmeti olduğunu iddia etmek doğru olmaz. Zira Allah Resulü, bununla dünyanın çeşitli yerlerinde meydana gelecek etkisi ve zararı büyük deprem, erozyon, volkanik patlama, tsunami gibi yer hareketlerine değinmiş olabilir.

2. 6. Duhân

Duhân Sûresinde geçen “*Şimdi sen, göğün insanları bürüyecek açık bir duman çıkaracağı günü gözetle. Bu elem verici bir azaptır.*” meâlindeki âyet hakkında başlıca iki yorum yapılmıştır. Birinci yoruma göre bu duman kıtlık ve kuraklıktır. Hız. Peygamber, kendilerini İslâm'a davet ettiklerinde onu reddetmeleri üzerine Kureyş'e isabet eden açlık ve kıtlıktan dolayı onlar gökyüzünü dumanlı olarak görmüşlerdir. Bu görüş sahabeden İbn Mes'ûd ve bir gruba aittir. İkinci yoruma göre ise âyette sözü edilen duman kıyâmet alâmetlerinden olan ve göğü kaplayacak dumandır. Bu görüş de İbn Abbâs ile sahâbe ve tabiinden bir gruba aittir.³²⁵

Bazı alimler de bu iki görüşü birleştirme yoluna gitmişlerdir. Buna göre ilk duman Kureyşliler'e görünen dumandır. İkincisi ise kıyâmetin kopmasından önce

³²² Tirmizî, Tefsir, 19. Benzer bir rivayet de İbn Mâce, Fiten, 33'te geçmektedir.

³²³ Berzencî, *el-İşâa*, s. 49.

³²⁴ Vâbil, *Eşrâtü's-Sâa*, s. 382.

³²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI, 14-21. Taberî, İbn Mes'ûd'un görüşünün daha evlâ olduğunu söyler. İbn Kesîr ise İbn Abbâs'ın görüşünü benimser. (Bkz. *el-Fiten ve'l-Melâhim*, I, 189.)

gerçekleşecektir. Bu duman kâfirlerin nefesini kesecek, müminlerin ise nezleye tutulmasına neden olacaktır.³²⁶

Hadislerde bu duman çıkmadan önce kıyâmetin kopmayacağı haber verilmiştir.³²⁷ Hz. Peygamber, başka bir hadislerinde ise “*Altı şey gelmeden önce salih amel işlemek için acele edin!*” buyurmuş ve bunlardan birinin de duman olduğunu söylemiştir.³²⁸ Bu iki hadis dışında muteber hadis kaynaklarında söz konusu dumanla ilgili başka bir bilgi bulunmamaktadır.

Kur’ân-ı Kerim’de de konuyla ilgili açık bir beyan yer almaz. Aksine söz konusu âyetin siyak ve sibakından onun Hz. Peygamber döneminde yaşanan bir olay olduğu anlaşılmaktadır.³²⁹ İlgili âyet ve hadislerin açık olmaması nedeniyle duman olayını kesin bir kıyâmet alâmeti olarak değerlendirmek yerine onu kıyâmetin kopması esnasında ortaya çıkacak kozmik değişikliklere bir işaret olarak düşünmekteyiz. Konuyla ilgili çalışma yapanların da duman olayına eserlerinde fazla yer ayırmadıkları görülmektedir.³³⁰

2. 7. Güneşin Batıdan Doğması

Hz. Peygamber, gelmeden önce salih amel işlemekte acele edilmesini tavsiye ettiği altı şeyden biri olarak güneşin batıdan doğuşunu saymıştır. Hadislerde haber verildiğine göre kıyâmet alâmetlerinin ilki güneşin batıdan doğmasıdır.³³¹ Güneş batıdan doğmadıkça kıyâmet kopmayacaktır. Bu olay gerçekleştiğinde insanlar bunun farkına varır ve hemen iman ederler. Ancak o vakit hiç kimseye imanı fayda vermez. İmanı olana da işlediği salih amelinin faydası olmaz. Hz. Peygamber, bu bilgileri verdikten sonra “*Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz.*” meâlindeki En’âm 158. âyeti okumuştur.³³²

³²⁶ Nevevî, *el-Minhâc*, XVIII, 27.

³²⁷ Bkz. On alâmetin zikredildiği rivayet; s. 74, 255 nolu dipnot.

³²⁸ Müslim, *İmân*, 51, Fiten, 25; İbn Mâce, Fiten, 29; Ahmed b. Hanle, II, 324.

³²⁹ Çelebi, “Kıyâmet”, *Kelam El Kitabı*, Editör: Şaban Ali Düzgün, 2. Baskı, Grafik Yayınları, Ankara, 2012, s. 491.

³³⁰ İbn Kesîr, *el-Fiten ve'l-Melâhim*, I, 187-189; Vâbil, *a.g.e.*, III, 383-389.

³³¹ Müslim, Fiten, 23; Ebû Dâvûd, *Melâhim*, 12; İbn Mâce, Fiten, 32; Ahmed b. Hanbel, II, 201. Fakat bu konuda bir kesinlik bulunmamaktadır.

³³² Buhârî, *Tefsir*, 123, *Rikâk*, 40, Fiten, 23; Müslim, *İmân*, 72, *Tirmizî*, *Tefsir*, 7; İbn Mâce, Fiten, 32.

Tövbe kapısı, güneş batıdan doğana değin açıktır ve samimiyetle yapılan her tövbe kabul edilir. Güneş batıdan doğduğunda ise her kalbe mühür vurulur ve insanların amelleri kabul edilmez.³³³ Bu doğrultudaki rivayetlerden biri de şöyledir: *“Allah Teâlâ, gündüz günah işleyenin tövbe etmesi için gece elini açar (Günahkâr kişinin tövbe etmesini ve bu tövbeyi kabul etmeyi ister). Gece günah işleyenin de gündüz tövbe etmesi için elini açar. Bu durum güneş batıdan doğuncaya kadar devam eder.”*³³⁴

Güneşin batıdan doğuşunun bir kereye mi mahsus olacağı yoksa kıyâmet kopana dek her gün mü olacağı konusu belirsizdir. Bu olay gerçekleştikten itibaren ne kadar süre sonra kıyâmetin kopacağı da belli değildir. Dolayısıyla bu ve kıyâmet alâmetlerinin tertibindeki belirsizlikler gibi nedenlerden dolayı bu olay da kıyâmetin vukuu esnasında meydana gelecek olağanüstü değişiklikler kapsamında değerlendirilebilir.

2. 8. Dâbbetü'l-Arz

Dâbbetü'l-arz'ın tanımı daha önce yapılmıştı.³³⁵ Yahudi ve Hıristiyan teolojisinde İslâm'ın “Dâbbetü'l-arz” telakkisine benzeyen bir yaratıktan beast, dragon, leviathan ve rahabi gibi farklı adlarla söz edilmektedir. Hatta bu yaratık ejderha şeklinde bir canavar olarak tasvir edilmektedir.³³⁶ Hadislerde kavram hakkında verilen bilgiler ise şöyledir:

Ortaya çıktığında imanın ve salih amelin fayda vermeyeceği üç şeyden biri de Dâbbetü'l-arzdır.³³⁷ Güneşin batıdan doğması ve Dâbbe, ilk gerçekleşecek olan kıyâmet alâmetleridir. Bunlardan hangisi önce gerçekleşirse diğeri de hemen onun ardından vukû bulur.³³⁸ Dâbbe, insanlardan pek çoğunun burnunu damgalayacaktır.³³⁹ Bu damgalama işi kâfirlere yönelik olacaktır. Bu yaratık, müminlerin yüzünü parlatacaktır. Öyle ki bir insanın mümin ya da kâfir olduğu

³³³ Tirmizî, Deavât, 99; Ahmed b. Hanbel, I, 192.

³³⁴ Müslim, Tevbe, 5.

³³⁵ Bkz. s. 13.

³³⁶ Zeki Sarıtoprak, “Dâbbetü'l-arz”, *DİA*, VIII, 393.

³³⁷ Müslim, İmân, 72.

³³⁸ Müslim, Fiten, 23.

³³⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 268. Bu rivayet yalnız Ahmed b. Hanbel'de geçmektedir.

yüzünden anlaşılacaktır. Damgalama işini yanındaki Süleyman'ın mührü ile, parlatma işini ise Musâ'nın asâsı ile yapacaktır.³⁴⁰

2. 9. İnsanları Mahşer Yerine Sürecek Olan Ateşin Çıkması

Kıyâmet alâmetlerinin sonuncusu olarak Yemen tarafından çıkacak ve insanları mahşer yerine sürecek olan ateş kabul edilir. Bir rivayete göre ise bu ateş kıyâmet alâmetlerinin ilkidir.³⁴¹ Bu ateş, insanları üç grup halinde mahşere sevk edecektir. Bunlardan birinci grup arzulu ve kendi isteğiyle, binek üzerinde gider. İkinci grup korkarak ve bir binek üzerinde iki, üç, dört ve on kişi olarak gider. Üçüncü grup ise tamamen ateşin sevk etmesiyle (zoraki) gider.³⁴²

Hadislerde açık bir ifade yer almamasına rağmen bu ateşin süreceği mahşer yeri Şam olarak kabul edilmiştir. Bu iddia Hz. İsâ'nın Şam'a nüzul edeceğine dair rivayetle desteklenmiştir. Burada sözü edilen haşrin (toplanmanın) dünyada mı yoksa âhirette mi olacağı da tartışılmıştır. Bir kısım alimler bunun dünyada olacağını söylerken bir kısmı da âhiretteki haşr olduğunu iddia eder.

Hakkında açık bir delil bulunmaması dolayısıyla bu durumu da kıyâmetin kopuşu esnasında meydana gelecek olağanüstü bir olay olarak değerlendirmek mümkündür. Hatta bu durum, kıyâmetin dehşeti karşısında insanların can derdine düşmesi, iyilerin Rablerine kavuşacakları için sevinçli ve huzurlu olmaları, kötülerin ise âkıbetlerini düşünerek iç yangınına tutulmalarını tasvir eden mecâzî bir anlatım şeklinde açıklanabilir.

Birinci ve ikinci bölümlerde kıyâmet alâmetlerinin kitap ve sünnet kapsamında nasıl ele alındığı, bunlar hakkındaki rivayetlerin neler olduğu ortaya konuldu. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise bu alâmetlerin aklî temelleri üzerinde durulacaktır. Başka bir ifade ile ilk dönemden günümüze kıyâmet alâmeti olarak haber verilen olayların İslâm bilginlerince nasıl değerlendirildiği incelenecektir. Bu inceleme esnasında bazı alâmetlere, önemine binâen, diğerlerine oranla daha fazla yer verilecektir.

³⁴⁰ Tirmizî, Tefsir, 28; İbn Mâce, Fiten, 30; Ahmed b. Hanbel, II, 295.

³⁴¹ Buhârî, Fiten, 23.

³⁴² Buhârî, Rikâk, 45; Müslim, Cennet, 14.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIYÂMET ALÂMETLERİ HAKKINDA KELÂM MEZHEPLERİNİN GÖRÜŞLERİ

1. Ehl-i Sünnet

İlk dönem Ehl-i Sünnet kelâm eserlerinde kıyâmet alâmetleri üzerinde tartışmaya girilmemiştir. Bu eserlerin büyük çoğunluğunda kıyâmet alâmetleriyle ilgili “Sahih haberlerde bildirildiği şekliyle iman ederiz” gibi kısa ve kuşatıcı bir ifade kullanılmıştır. Bu durum Ehl-i Sünnet’in dini mevzulardaki hassasiyetini ve hadis ilmine bakışını ortaya koyması açısından son derece mühimdir.

Zira, sahâbe, tâbiûn ve onların mezhebini benimseyip onlar gibi düşünen İslâm alimlerini kapsayan Selefîyye’nin özelliği iman esaslarıyla ilgili konularda âyet ve hadislerde bildirilenler ile yetinip -müteşâbihler de dahil- bunları aynen kabul edip, teşbih ve teçsime düşmemektir. Selef, ortaya çıkan ve hakkında Kur’ân ile sünnette hüküm bulunmayan meselelerde kendi görüşlerine göre hüküm verir ancak itikâdî konularda akıl ve re’ye asla müracaat etmez, Kur’ân ve sünnette bildirilen hususları aynen kabul ederlerdi.³⁴³

İşte bu düşünce ilk dönem kelâm eserlerine yansımış ve kıyâmet alâmetleri üzerinde yoruma gidilmemiş, bunlar aynen kabul edilmiştir. Örneğin elimize ulaşan en eski akâid risalelerinden biri olan *el-Fıkhu’l-Ekber*’de İmâm-ı A’zam (v. 150/767), “Deccâl, Ye’cûc ve Me’cûc, güneşin batıdan doğması, Hz. İsa’nın gökten inmesi ve sahih haberlerde bildirilen şekliyle diğer kıyâmet alâmetleri haktır, gerçekleşecektir.” der.³⁴⁴

Bu eseri İmâm-ı A’zam’dan yaklaşık sekiz asır sonra yaşamış olan Aliyyü’l-Kâri (v.1014/1605) şerh etmiş ve kıyâmet alâmetlerine dair bazı âyet ve hadisleri zikretmiştir. Örneğin Ye’cûc ve Me’cûc ile ilgili EnbiyâSûresi 96. âyeti; güneşin batıdan doğmasıyla ilgili En’âm suresi 158. âyeti; Hz. İsa’nın nüzulü ile ilgili Zuhrûf 61, Nisâ 159. âyetleridelil olarak göstermiştir. El-Kâri, öncelikle Mekke Medine

³⁴³ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelâm, Tarih-Ekoller-Problemler*, Beşinci Baskı, Tekin Kitapevi, Konya, 2001, s. 50.

³⁴⁴ Ali b. Sultan Muhammed el-Kâri, *Minehu Ravdı’l-Ezher Fi Şerhi’l-Fıkht’l-Ekber*, Dâru’l-Beşâiril’l-İslâmiyye, Beyrut, 1998, ss. 323-327.

bölgesinde Mehdî'nin zuhur edeceğini ve daha sonra Beyt-i Makdis'e geleceğini söyler. Daha sonra oraya Deccâl gelecek ve onu muhasara altına alacaktır. Sonra Hz. İsa Şam'daki beyaz minareye nüzul edecek ardından Deccâl'in yanına gelerek bir vuruşta onu öldürecektir. Hatta Deccâl, Hz. İsa'nın nüzülü sırasında tuzun suda eridiği gibi eriyecektir. İsa (a.s), Mehdî ile buluşacak, yeryüzünde kırk ya da yedi yıl kaldıktan sonra vefat edecek ve Müslümanlar tarafından namazı kılınarak Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir, ya da Ebû Bekir ile Ömer arasına defnedilecektir. Daha sonra Ye'cûc ve Me'cûc çıkacak, güneş batıdan doğacak ve Kur'ân semaya kaldırılacaktır. Aliyyü'l-Kâri'nin bu bilgilerin çoğunu kaynak göstermeden nakletmesi ise ilginçtir.³⁴⁵

İlk dönem kelamcılarında bir diğeri Tahâvî (v. 321/933), "Deccâl'in çıkışı, İsa (a.s)'ın gökten nüzülü, güneşin batıdan doğması, Dâbbetü'l-arzın yerinden çıkması gibi kıyâmet alâmetlerine iman ederiz." diyerek Ebû Hanife'nin eserindeki alâmetlere ilave olarak Dâbbetü'l-arza yer vermiştir. Tahâvî'nin kıyâmet alâmetleri için gösterdiği deliller de kaynaklarıyla birlikte sunulmuştur. Eserin şârihi İbnü'l-Ebi'l-Iz'e (v. 792/1390) göre ise, yeryüzünde meydana gelecek ilk alâmet Dâbbetü'l-arz, gökyüzündeki ilk alâmet (değişiklik) de güneşin batıdan doğmasıdır.³⁴⁶

Ehl-i Sünnet'in iki itikât mezhebinin kurucularının/imamlarının akâide dair eserleri incelendiğinde itikâdî konuları uzun uzadıya ele aldıkları, muarızlarının görüşlerini çürütmek için sayfalar dolusu söz sarf ettikleri halde kıyâmet alâmetlerine hemen hemen hiç değinmedikleri görülür.

Bu iki imamın kronolojik olarak önde geleni Eş'ârî (v. 324/936), *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* adlı eserinde ecel, cehennemden çıkış, şfaat, havuz, kabir azabı gibi geleceğe dair durumlardan söz ettiği halde kıyâmet ve onun alâmetlerinden hiç söz etmemiştir.³⁴⁷ Mu'tezile, Havâric, Mürcie, Cehmiyye gibi dönemindeki mezheplerin hemen hemen bütün görüşlerini irdelediği iki ciltlik *Makâlâtü'l-İslâmiyyin* adlı

³⁴⁵ Aliyyü'l-Kâri, *a.g.e.*, aynı yer.

³⁴⁶ Kâdî Ali b. Ali Muhammed b. Ebi'l-Iz, *Şerhu'l-Akideti't-Tahâviyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2009, ss. 472-475.

³⁴⁷ Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ârî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, Dâru İbn Zeydün, Beyrut, Tsz., ss. 58-71.

eserinde bazı uhrevî konulardaki görüşleri aktarmasına rağmen kıyâmet alâmetlerine değinmemiştir.³⁴⁸

Ehl-i Sünnet itikadının diğer imamı Mâturîdî'nin (v. 333/944) akâide dair eserleri incelendiğinde genellikle kabir azabı, şefaet, mizan, cennet-cehennem gibi konulara yer verildiği halde kıyâmet alâmetlerinden bahsedilmediği görülür. Örneğin o, önemli bir eseri olan *Kitâbu't-Tevhid'de* büyük günah işleyeninin durumu, şefaet, kaza kader vb. konulardan genişçe bahsetmesine rağmen kıyâmet alâmetlerine hiç değinmemiştir.³⁴⁹ İmam'a izafe edilen fakat bir mezhep müntesibi tarafından kaleme alındığı iddia edilen akâid risalesinde konuyla ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir.³⁵⁰ Mâturîdî, kıyâmet alâmetlerine dair görüşlerini daha ziyade *Te'vilâtü'l-Kur'ân* veya *Te'vilâtü Ehli's-Sünne* ismiyle bilinen tefsirinde serdetmiştir.

Mâturîdî'nin Hz. İsa'nın ref'i ve nüzulü bağlamındaki âyetler üzerindeki değerlendirmelerine göre Hz. İsa'nın Allah tarafından önce vefat ettirildiği daha sonra da ruhen Allah'a yükseltildiği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. O, nüzûl-i İsa konusunu bir kıyâmet alâmeti şeklinde ele almamıştır. Sadece kıyâmet alâmetlerine işaret eden âyetlerin açıklamasında aktarılan rivayetler içerisinde konuya yer vermiştir. Zira Mâturîdî, Hz. İsa konusunu Mücessimeve Müşebbihe'ye benzettiği Hıristiyanlara karşı onun bir beşer ve Peygamber olmasıetrafında işlemiştir. Hz. İsa'nın nüzulü konusunda açık bir beyanı ya da tespiti bulunmamaktadır.³⁵¹

Mâturîdî, Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili "...fakat Rabbimin vaadi gelince..." meâlindeki Kehf Sûresi 99. âyeti açıklarken burada kastedilen vaadin Ye'cûc ve Me'cûc'ün çıkışı olduğunu söyler.³⁵² Dâbbetü'l-arzın zuhurunu kabul etmekle birlikte onun özelliklerinden bahsetmez. Sadece "tükellimühüm" kelimesinin bir

³⁴⁸ Bkz. Eş'ârî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfü'l-Müsallîn*, Mektebetü'n-Nehda'l-Mısriyye, Kahire, 1950.

³⁴⁹ Bkz. Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî, *Kitâbu't-Tevhid*, Dâru's-Sadr, Beyrut/İrşad, İstanbul, Tsz.

³⁵⁰ Bkz. M. Saim Yeprem, *Mâturîdî'nin Akide Risâlesi ve Şerhi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2000.

³⁵¹ Mehmet Malkoç, *Klasik Dönem Mâturîdiyye'de Kıyâmet ve Âhiret*, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 44.

³⁵² Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne (Tevilâtü'l-Kur'ân)*, Nşr. Bekir Topaloğlu-Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul, 2005, III, 252.

kıraate göre “haber vermek” bir kıraate göre ise “yaralamak” anlamına geldiğini belirtir.³⁵³

Mâturîdî, duhân’ın bir kıyâmet alâmeti olma ihtimalini zayıf bulmakta, olaya mecâzî bakarak gerçekleşmiş bir hâdise olduğu şeklindeki yorumu benimsemektedir.³⁵⁴ O, kıyâmet alâmetlerinden bahseden âyetleri açıklarken Deccâl hakkında bir yorum getirmeksizin ona Hz. Peygamber’den aktardığı rivâyetler içerisinde değinmektedir.³⁵⁵

Mâturîdî, “*Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz.*”³⁵⁶ meâlindeki âyeti izah ederken imanın kabul edilmeme sebeplerini açıklar. Ona göre insanları imana zorlayan Deccâl ve Dâbbetü’l-arz’ın yanında güneşin batıdan doğması da vardır ve böyle iman konusunda zafiyeti bulunanlar bu âyetleri gördüğünde zoraki inanırlar. Ancak hür iradelerine ve tamamen gönülden gelen bir tasvibe dayanmadığı için bu zoraki iman onları kurtarmayacaktır.³⁵⁷

Kıyâmet alâmetlerine işaret eden âyetler *Te’vîlat*’ta birlikte düşünüldüğünde Mâturîdî, Ebû Hanîfe’nin *el-Fıkhu’ul-Ekber* adlı eserinde Deccâl, Ye’cûc ve Me’cûc, güneşin batıdan doğması ve nüzûl-i Îsâ diye saydığı bu dört kıyâmet alâmetine ilaveolarak Dabbetü’l-arz ve duhânı da sayarak âyet ve hadislerde bildirilen alâmetlerinsayısını altıya çıkarmıştır. Mâturîdî’nin, *Te’vîlat*’ta yaptığı açıklamalardikkate alınarak kıyâmet alâmetlerini gerçekleşmiş olan ve gerçekleşecek olanlar şeklinde satır aralarında bir tasnif yaptığı söylenebilir. Buna göre gerçekleşen kıyâmet alâmetleri; Hz. Peygamberin son peygamberolarak gönderilmesi, duhân ile inşikâku’l-kamer gibi Hz. Peygamberin hissî mucizeleridir. Gerçekleşecek olan kıyâmet alâmetlerini Ye’cûc ve Me’cûc’ün çıkışı, Dabbetü’l-arz’ın zuhûru, Deccâl, nüzûl-i Îsâ ve güneşin batıdan doğması şeklindedirler.³⁵⁸

³⁵³ Mâturîdî, *a.g.e.*, III, 576.

³⁵⁴ Mâturîdî, *a.g.e.*, IV, 456-457.

³⁵⁵ Mâturîdî, *a.g.e.*, III, 355.

³⁵⁶ En’âm, 6/158.

³⁵⁷ Mâturîdî, *a.g.e.*, II, 199.

³⁵⁸ Malkoç, *Klasik Dönem Mâturîdiyye’de Kıyâmet ve Âhîret*, ss. 20-22.

Tespitlerimize göre ilk dönem kelim eserleri içerisinde konuya en uzun yer veren isim Hâlimî (v. 403/1012)'dir. O, “Deccâl, nüzul-ü İsa, Ye'cûc-Me'cûc, Dâbbe, ve güneşin batıdan doğması hakır.” dedikten sonra bunlarla ilgili hadisleri zikreder. Ancak onun da kıyâmet alâmetleriyle ilgili şahsî görüş açıklamaması dikkatlerden kaçmamaktadır.³⁵⁹

Mâturîdî kelamcı Ebu'l Muîn en-Neseî (v. 508/114), *Tabsîratü'l Edille Fî Usûli'd-Dîn*³⁶⁰ adlı eserinde âhirete müteallik bazı konulara yer vermekle birlikte kıyâmet alâmetlerinden bahsetmemiştir. O, *Bahru'l-Kelâm*³⁶¹ ve *et-Temhîd*³⁶² adlı eserlerinde de konuya değinmemiştir.

Neseî'nin muasırı ve ekolün bir diğerk seçkin şahsiyeti Ömer en-Neseî (v. 537/1142) de meşhur akaid metninde Ebû Hanîfe ve Tahâvî'nin ifadelerine benzer bir şekilde kısaca kıyâmet alâmetlerini şöyle zikreder: “Hz. Muhammed (s.a.s)'in kıyâmet alâmetlerinden olarak; Deccâl'in, Dâbbetü'l-arzın, Ye'cûc ve Me'cûcün çıkması; İsa (a.s)'nın gökten inmesi ve güneşin batıdan doğması hakkında verdiği haberler hakır.”³⁶³ Neseî metnini şerh eden Taftâzânî (v.793/1390), bu olayların mümkünattan olduğunu, haklarında pek çok sahih hadis bulunduğunu söyler. Alâmetlerin delili olarak da “on alâmet” hadisi olarak bilinen Huzeife hadisine yer verir.³⁶⁴

Naklî delilleri aklın yardımı ile izah etmede mahir isimlerden biri de hiç şüphesiz Fahreddin er-Râzî (543/1149)'dir. Pek çok ilim dalında eseri bulunan Râzî, kelam ilminde ön plana çıkan alimler arasındadır. Kendisi, bu ilim dalına ait eserlerinden biri olan *el-Erbâin*'de rü'yet, şefaât gibi konulara yer verdiği halde kıyâmete ve alâmetlerine yer vermemiştir. Râzî, eserde özellikle rü'yet konusuna

³⁵⁹ Ebû Abdullah Hüseyin el-Hâlimî, *Kitâbü'l-Minhâc fî Şuabi'l-İmân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979, ss. 422-430

³⁶⁰ Bkz. Ebu'l-Muîn en-Neseî, *Tabsîratü'l Edille Fî Usûli'd-Dîn*, Hazırlayan: Hüseyin Atay, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1993.

³⁶¹ Bkz. Neseî, *Bahru'l-Kelâm fî'l-Akâid*, Çeviren: Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010.

³⁶² Bkz. Neseî, *Et-Temhîd li Kavâidi'd-Tevhîd*, Kahire, 1986, ss. 351-377

³⁶³ M. Seyyid Ahsen, *İslâm İnançının Temelleri Akâid Ömer Neseî*, On Altıncı Baskı, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1994, s. 35.

³⁶⁴ Bkz. Sa'duddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, Tsz, ss. 193-194.

kırk iki sayfa (I, 266-308) gibi oldukça hacimli bir bölüm ayırmıştır.³⁶⁵ Kelâm alanındaki diğer eserleri olan *Esâsü't-Takdîs*³⁶⁶ ve *el-Muhassal*'da³⁶⁷ konuyla ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şüphesiz, onun konumuz hakkındaki görüşlerini bulabileceğimiz en önemli eseri, tefsiridir.

Râzî, “*Rabbînin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz.*”³⁶⁸ âyetindeki alâmetlerden muradın kıyâmet alâmetleri olduğu hususunda alimlerin görüş birliği ettiğini söyler. Ardından Bera b. Âzîb'ten on alâmetin zikredildiği hadisi rivayet eder.³⁶⁹ Nisâ Sûresinde geçen “kable mevtihi” ifadesindeki zamirin Ehl-i Kitaba da Hz. İsa'ya da râci olabileceği şeklindeki görüşlere değinir. Zamirin Ehl-i Kitaba raci olduğu yönünde Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'den bir rivayet nakleder ve İbn Abbas'ın da ayeti bu şekilde tefsir ettiğinin belirtildiğini söyler. Ancak Razi'ye göre Hz. İsa canlı olarak göğe yükseltilmiştir. Âhir zamanda nüzul edecek, o anda hayatta olan Ehl-i Kitap mensupları ölümünden önce Hz. İsa'ya mutlaka inanacaklar, Hz. İsa da Hz. Peygamber'in hükümleri ile amel edecektir.³⁷⁰

Râzî'ye göre Ye'cûc ve Me'cûc, insanlardan oluşan iki kabiledir. Enbiyâ Suresinde geçen “*onlar her tepeden akın ettiği zaman*” ifadesindeki “onlar” zamiri ile kastedilen, Râzî'ye göre Ye'cûc ve Me'cûc'dür. Buna göre onlar, çoğaldıkları zaman seddi aşacaklar ve her tepeden insanlara görüneceklerdir.³⁷¹ Dolayısıyla Razi'nin Ye'cûc ve Me'cûc'ü kötülüğün simgesi olarak değil, ileride yaşayacak bir topluluk olarak anladığı görülmektedir.

Râzî, Dâbbetü'l-arzın fiziki özelliklerini, çıkış vaktini, çıkacağı yeri uzun uzadıya anlatan rivayetleri zikrettikten sonra “bu anlatılanlarla ilgili kitapta

³⁶⁵ Bkz. Râzî, Fahrüddin Muhammed İbn Ziyâuddin Ömer ibn el-Hüseyn el-Kureşî, *el-Erbâin fî Usûli'd-Dîn*, Dâru't-Tedâmün, Kâhire, 1986.

³⁶⁶ Bkz. Râzî, *Esâsü't-Takdîs fî İlmi'l-Kelâm*, Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, Kâhire, 1986.

³⁶⁷ Bkz. Râzî, *Muhassalu Efkâri'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn*, Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, Kâhire, Tsz.

³⁶⁸ En'am, 6/158.

³⁶⁹ Râzî, *Tefsiru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb)*, Birinci Baskı, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1981, XIV, 8. Razi'nin burada hadisin kaynağını belirtmemesi bir eksikliklerdir. Ayrıca bu hadisi Bera b. Azîb değil, Huzeyfe el-Gıfari rivayet etmiştir.

³⁷⁰ Râzî, *a.g.e.*, XI, 105-106.

³⁷¹ Râzî, *a.g.e.*, XXII, 222.

(Kur'an'da) bir delâlet yoktur. Allah Resulü'nden konuyla ilgili gelen haberler de sahih ise kabul edilir, değilse reddedilir” der ancak bu haberlerin sıhhati konusunda herhangi bir beyanda bulunmaz. Ancak ilgili ayette geçen “o söz başlarına geldiği zaman” ifadesinde kastedilenin kıyâmet vakti ve kıyâmetin alâmetlerinin zuhuru olduğunu söyler.³⁷²

Râzî'nin konuyla ilgili âyetlere yaklaşımı incelendiğinde onun da Ehl-i Sünnet çizgisinden ayrılmadığı, kıyâmet alâmetlerini genel olarak kabul ettiği ve çok fazla yoruma girmedeği görülmektedir. Onun konuyla ilgili rivayetler hakkında “bunlar sahihse kabul edilir, değilse reddedilir.” sözü son derece ucu açık bir ifadedir ve esasında konuya bakışını özetlemektedir. Buna göre, o kıyâmet alâmetlerini kabul etmekle birlikte zihnini kurcalayan bazı problemleri dillendirmekten kaçınmış gibi bir algıya neden olmaktadır.

Görüldüğü üzere kıyâmet alâmetleri Ehl-i Sünnet'e ait klasik kelâm literatüründeki eserlerde kısmen yer bulmuş ve fazlaca irdelemeye tabi tutulmamıştır. Özellikle Ehl-i Sünnet'in haber-i âhâd ile ilgililitutumları da bunda etkili olmuştur. Âhâd haberin hem amelî hem de itikadî açıdan hükümde kabul edilişi kıyâmet alâmetleri ile ilgili gelen çok sayıda hadisin aynenkabulüne sebep teşkil etmiştir.³⁷³ Bununla birlikte Ehl-i Sünnet alimlerinin bu tavrını bir eleştiri mahiyetinde zikretmekle birlikte konuyla ilgili rivayet edilen hadislerin tamamının sahih olmadığını ya da âhâd hadislerin tamamının şüpheli olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Zira âhâd hadis, zayıf hadis değil, tevâtür derecesine ulaşamamış hadistir ve hadis mecmuasının büyük çoğunluğu âhâd hadislerden oluşur. Tevâtür derecesine ulaşmış hadis kesin bilgi ifade ederken âhâd hadisin hükmü tartışmalıdır.

İslâm âlimlerinin çoğuna göre âhâd haberler zarurî ilim değil, zannî ilim ifade eder. Hanefiler, Şâfiler ve Mâlikilerin bir kısmı bu görüştedirler. Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik ve muhaddislerin büyük çoğunluğu, âhâd haberlerin zarurî ilim ifade edebilmesi için sıhhatinin sabit olması şartını ileri sürmüşlerdir. Hâricîler

³⁷² Râzî, *a.g.e.*, XXIV, 218.

³⁷³ Sümeyra Özkan, *Müslüman Kelâmında Kıyâmet Alâmetleri*, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2010, s. 8.

veMûtezile'ye göre ise âhâd, ister sıhhati sabit olsun, ister olmasın, zarurî ilim ifadeetmez.³⁷⁴

Güvenilir bir yolla rivayet edilen haber-i vâhidin ilm-i yakîn ifade ettiği, dolayısıyla dinde delil olduğu ve onunla amel edilmesi gerektiği konusunda İslâm âlimlerinin çoğu ve özellikle hadisçilerin ittifak ettiğini söyleyenler de vardır. Bu kanaatte olanlara göre hadis külliyyatının hemen tamamını meydana getiren haber-i vâhidlerin dinî konularda, bilhassa itikadî meselelerde delil olamayacağını söylemek tarihî gerçeklere aykırı düşmektedir. Zira Hz. Peygamber'in sünneti İslâm ümmeti tarafından dinin ikinci kaynağı olarak kabul edildiğinden ona ait her söz ve davranış titizlikle kaydedilmiştir. İslâm âlimleri ve özellikle muhaddisler, Resûl-i Ekrem hakkındaki en küçük ayrıntıları bile tespit ve muhafaza etmeye çalışmışlardır. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminde kısmen başlayan hıfz ve kitâbet safhalarından sonra tedvin ve tasnif devirlerinde büyük bir hadis koleksiyonu meydana getirilmiş, bu derleme ve tasnif sürecinde hadislerin sened ve metinleri inceden inceye tetkik edilerek sahih ve zayıf hadisleri birbirinden ayırmak için büyük gayret gösterilmiştir. Bununla beraber tasnif edilen eserlerdeki hadislerin tamamının sahih ve makbul olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim bazı musannifler zayıf kabul ettikleri hadisleri de eserlerine almışlar ve bunlardaki zayıflığın sebebini kaydetmişlerdir.³⁷⁵

Ehl-i Sünnet'in bu uygulamasında en çok üzerinde durulması ve tenkide tabi tutulması gereken nokta, ilgili hadisleri-aralarında çelişki de olsa-herhangi bir süzgece tabi tutmamaları ve hakkında yorum yapmaktan kaçınmalarıdır. Örneğin Deccâl ile ilgili rivayetlerde bir hayli tutarsızlık bulunmaktadır. Ancak her nedense eserlerini incelediğimiz ilk dönem alimleri, bunlara hiç değinmeden "hadislerde bildirildiği şekliyle iman ederiz" demişlerdir. Bu ilk dönem eserlerine daha sonraları şerh yazarlar da hadislerin pek çoğunu zikretmekle birlikte ne çelişkiden bahsetmişler ne de hadislerin sıhhati hususunda hüküm bildirmişlerdir.

Oysa kıyâmetin büyük alâmetlerine dair hadisleri sıhhat açısından tek bir sözle ifade etmek mümkün değildir. Bunların sıhhat dereceleri farklıdır. Konuyla ilgili hadisler üzerinde çeşitli araştırmalar yapılmış ve hadisler değerlendirmeye tabi

³⁷⁴ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV Yayınları, Ankara, 1992, ss. 7-8.

³⁷⁵ Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *DİA*, XIV, 351.

tutulmuştur. Buna göre on alâmetin bir arada sayıldığı rivayetler genel olarak sahih kabul edilmiştir.³⁷⁶ Hz. İsa ile Deccâl'in beraber zikredildikleri rivayetlerle Hz. İsa'nın nüzulüne dair olan rivayetlerin genel yapısının sahih olduğu ifade edilmiştir. Mehdi ve Dâbbe'ye ilişkin rivayetler ile mekân bildiren rivayetlerin ise genel olarak zayıf rivayetler olduğu belirtilmiştir.³⁷⁷ Dolayısıyla delâleti zannî olan bu hadislerde haber verilen büyük kıyâmet alâmetlerinin özellikle Deccâl, Dabbetü'l-arz, Ye'cûc ve Me'cûc ile Mehdi gibi tartışmalı olanlarını Ehl-i Sünnet'in tartışmasız ve yorumsuz kabul etmesi nasıl olağan ise bunları farklı anlayan ve yorumlayanlar da bir o kadar olağan görülmelidir.

2. Mu'tezile

İtikâdî konuları yorumlarken akla ve iradeye öncelik veren Mu'zile'nin ulaşabildiğimiz ilk dönem eserlerinde kıyâmet alâmetlerine genel olarak yer verilmediği görülmektedir. Bu durumun, mezhebin ortaya çıkışına zemin hazırlayan ve fikirlerin yoğunlaştığı konuların kıyâmet alâmetleriyle ilintili olmayışı şeklinde açıklanması mümkündür. Zira Mu'tezilî fikirlerin ortaya çıkışında mürtekb-i kebîre, Allah'ın sıfatları, iradî fiiller, Kur'an'ın mahlûk oluşu vb. tartışmalar üzerinde içteki siyasî ve fikrî ihtilâflar ile varlığın mahiyeti, cevher, ârâz, hareket, sükûn gibi konular üzerindeki dış etkenler önemli faktörlerdir.³⁷⁸ Doğal olarak ilk Mu'tezililer bu konular üzerinde yoğunlaşmış, daha sonra gelenler de ilk dönem eserlerine şerhler yazmakla meşgul olmuşlardır.

Mu'tezile mensupları, naklin yanında akla da büyük önem vermişlerdir. Hatta zamanla akli öne alarak onunla çelişir gördükleri nakilleri, aklın ışığında te'vile yönelmişlerdir. Nitekim onların bu yönü, her şeyi nakil ile çözmeye çalışan ve nassa teslimiyeti esas alan, hele itikâdî konularda aklın söz sahibi olmasını asla tecviz etmeyen selef alimleri tarafından şiddetle tenkit edilmiştir. Ayrıca tarihe "Mihne" dönemi olarak geçen yaklaşık 30 yıl (813-842) boyunca kendi görüşlerini devlet otoritesinden aldıkları destekle zorla kabul ettirmeye kalkışmaları onların bir bakıma

³⁷⁶ Süleyman Altuntaş, *Kıyâmet Alâmetleri, On Alâmeti Bir Arada Zikreden Rivayetlerin Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 103.

³⁷⁷ Enes Çalık, *Kıyâmetin Büyük Âlâmetleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011, s. 130.

³⁷⁸ İlyas Çelebi, "Mu'tezile", *DİA*, XXXI, 392.

sonunu hazırlamıştır. Zamanla mezhebin kurumsallığı ortadan kalkmış ve onların görüşleri büyük oranda Şia mezhebi tarafından sürdürülür olmuştur.³⁷⁹

Mu'tezile denildiğinde ilk akla gelen ve mezhebin görüşlerini sistematik olarak derleyen şüphesiz Kâdî Abdülcebbâr (v. 415/1025)'dir. Onun *el-Muğnî* adındaki geniş hacimli eserinde itikât, amel ve fıkıh usulüne dair pek çok konuya yer verdiği görülmektedir. Özellikle o, kelmâ konularında uzunca söz serdettiği halde kıyâmet alâmetlerine yer vermemiştir. Konumuzla ilgili olarak Mehdi hakkındaki görüşleri ve Şia'yı eleştirisi kayda değerdir. O, Şia'nın imamet ve mehdi'l-muntazar anlayışını eleştirir. "Doğumu ve yaşadığı yer bilinmeyen birisinin nasıl olur da imameti iddia edilir?" diyerek bu anlayışa karşı çıkar.³⁸⁰

Kâdî Abdülcebbâr, kendisine ait olan *Usûlu'l-Hamse* adlı eserin şerhinde el-menzilu beyne'l-menzileteyn prensibini açıklarken "kıyâmet halleri" adında bir bölüm açmış ve burada mizân, hesap, amel defteri, uzuvların konuşması, sırât gibi âhirete ilişkin konulardan bahsetmiştir. "Kıyâmet halleri ve yeniden diriliş konuları oldukça uzundur. Ancak biz bu kadarını anlatmakla yetiniyoruz. Allah'tan azabından kurtulmayı ve mükâfatına nail olmayı diliyoruz. Allah'ı isteyen kişiye korku yoktur. O, kullarına yakındır, işitendir, duaları kabul edendir." diyerek sözlerini bitirir. Kıyâmet alâmetlerinden bahsetmez.³⁸¹ Abdülcebbâr'ın *Tesbitü Delâilü'n-Nübüvve*³⁸² adlı eserinde de konuyla ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Mu'tezile'nin doğuşu, kolları ve bazı görüşlerini ele aldığı *el-Münye*³⁸³ adlı eserinde de kıyâmet alâmetlerinden bahsedilmez.

Kâdî Abdülcebbâr'dan önce yaşayan ve daha ziyade Mu'tezile'yi savunma görevini üstlenen Hayyât (v. 300/913)'in *el-İntisâr*³⁸⁴ adlı eserinde yapılan incelemede de konuyla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

³⁷⁹ Bkz. Gölcük-Toprak, *Kelâm, Tarih-Ekoller-Problemler*, ss. 43-47.

³⁸⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Muğnî fî Ebvâbi't-Tevhîd ve'l-Adl*, Dâru'l-Mısriyye, Kâhire, 1962-1965, XX/2, 176-183.

³⁸¹ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu Usûli'l-Hamse*, Mektebetü Vehbe, Üçüncü Baskı, Kahire, 1996, ss. 734-738.

³⁸² Kâdî Abdülcebbâr, *Tesbitü Delâilü'n-Nübüvve*, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut, Tsz.

³⁸³ Kâdî Abdülcebbâr, *el-Münye ve'l-Emel*, Darü'l-Marife, Beyrut, 1985.

³⁸⁴ El-Hayyât, Ebü'l-Hüseyn Abdürrahîmb. Muhammed, *Kitâbü'l-İntisâr*, Dâru'l-Arabiyye, Beyrut, 1993. Kitap, Mu'tezile mezhebinin üstünlüğünü belirtmek ve bu mezhebe yöneltilen eleştirilere cevap vermek amacıyla Câhiz (v. 255/869) tarafından kaleme alınan *Faziletü'l-Mu'tezile* adlı

Mu'tezile'nin konumuzla ilgili görüşlerini öğrenebileceğimiz eser, Zemahşerî (v. 538/1143)'ye ait ve dirayet metodu denildiğinde ilk akla gelen tefsirlerden biri olan el-Keşşâf isimli tefsirdir. Zemahşerî, konumuzla ilgili En'âm Sûresi 158. âyetin tefsirinde “meleklerin gelmesi” ifadesindeki meleklerin ölüm ya da azap melekleri olduğunu söyler.”Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesi” ifadesini ise kıyâmet alâmetleri ve toplu helak olarak açıklar. Kıyâmet alâmetleriyle ilgili tıpkı Râzî gibi on alâmeti bir arada zikreden Berâ b. Âzib rivayetini esas alır. Buna göre âyeti, kıyâmet alâmetleri görüldüğünde artık sorumluluğun sona ereceği, bu anda iman etmenin geçerli olmayacağı, ya da daha önce iman etmiş olmasına rağmen bir takım zafiyeti olanlara salih amelin fayda sağlamayacağı şeklinde tefsir eder.³⁸⁵

Zemahşerî, “*seni vefat ettireceğim*”³⁸⁶ ifadesini “seni o kâfirlerin öldürmesinden kurtaracağım ve ecelini erteleyeceğim, sen tabii ecelinle öleceksin” şeklinde açıklamaktadır. “*Seni kendime yükselteceğim*” ifadesinin de “semama, meleklerin katına yükselteceğim” diye anlamıştır. Keşşâf sahibinin, Hz. İsa'nın semaya yükselişi hususunda görüşü açık olmakla birlikte onun, bu yükselişin bedenen mi ruhen mi olduğu noktasında net bir beyanı yoktur. “Onun uykuda vefat ettirileceği, nüzulünden sonra vefat ettirileceği söylenmiştir.”³⁸⁷ şeklinde meçhul nakillerde bulunması ve bunlar hakkında kendi görüşünü belirtmemesi, konu hakkında onun zihninin de berrak olmadığını göstermektedir.

Zemahşerî'nin aynı tutumu, Nisâ Sûresinin konuyla ilgili 158. âyetinde de görülür. “Şöyle dendi” diyerek Yahudilerin Hz. İsa'yı öldürme teşebbüsünü uzunca anlatır. Ancak bunları kaynak göstermeden meçhul bir ağza isnad etmesi, dirâyet tefsirlerinin zirvesi olarak kabul edilen Keşşâf'ın dahî tefsirlerin genelinde olduğu gibi İsrâîlî rivayetlerden kendisini kurtaramadığını göstermektedir. Zemahşerî, “onlara öyle gösterildi” ifadesinin de “öldürülen adam onlara İsa gibi gösterildi”

esere İbnü'r-Râvendî (v. 301/913)'nin yazdığı *Fadîhatü'l-Mu'tezile* isimli reddiyeye cevap mahiyetinde telif edilmiştir. (Bkz.Şerafettin Gölcük, “Hayyât”, *DİA*, XVII, 104.

³⁸⁵ Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, Riyâd, 1998, II, 415-416.

³⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/55.

³⁸⁷ Zemahşerî, *a.g.e.*, I, 562.

veya “onu öldürmedikleri halde onlara öldürdüler gibi gösterildi” şeklinde anlaşılmasının mümkün olduğunu söyler.³⁸⁸

Bir sonraki âyette geçen “*Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir.*” ifadesinde Zemahşerî'nin Hz. İsa'nın nüzulü konusundaki görüşü net bir şekilde ortaya çıkar ve Ehl-i Sünnet'ten ayrıldığı görülür. Daha önce açık bir beyanda bulunmadığı göğe yükseltilmenin mahiyeti hakkında da dolaylı olarak kanaatinin hangi yönde olduğu anlaşılır. Yahudi ve Hıristiyan olan herkesin, imtihanın sona erdiği, imanın artık kabul edilmediği ölüm anı geldiğinde ruhu bedeninden çıkmadan/ölmeden önce İsa'nın Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna inanacağını söyleyen Zemahşerî, böylece nüzul-ü İsa'yı da reddetmiş olur. Dolayısıyla o, ref konusunda “Allah'ın İsa'yı Yahudilerden koruduğu, eceli gelince vefat ettirdiği ve ruhunu semadaki yerine kaldırdığı” görüşünü benimsemektedir. Zemahşerî, görüşlerini Muhammed b. Hanefiyye'den bir rivayetle destekler ve İbn Abbas'ın da bu görüşü benimsediğini söyler. “Kable mevtilim/ölümlerinden önce” şeklinde bir rivayetin de bunun bir delili olduğunu belirtir. Ehl-i Kitabın, ölmeden önce Hz. İsa'ya inanacak olmalarını da “vaîd” prensibi ile açıklar.³⁸⁹

Konuyla ilgili Zuhrûf suresi 61. âyetindeki “*O, kıyametin ne zaman kopacağına bilgisidir.*” ifadesinde “o” zamirinin Hz. İsa'ya ve Kur'an-ı Kerim'e raci olduğu şeklindeki görüşleri zikreder. İbn Abbas'ın bir görüşünü aktardıktan sonra Hz. İsa'nın nüzulü ile ilgili hadislerde verilen bilgileri aktarır. Ancak Hz. İsa'nın göğe yükselişi, vefatı, nüzulü, kıyamet alameti olup olmadığı hususlarında kendi kanaatini yine belli etmez.³⁹⁰

Görüldüğü gibi iki ayrı ekolün önde gelen temsilcilerinden ve dirayet metodunu ustalıkla kullanan Zemahşerî ile Fahreddin Râzî'nin nüzul-i İsa konusundaki argümanları hemen hemen aynı olmakla birlikte görüşleri farklılık arz etmektedir. Her ikisi de konuyla ilgili görüşlerin büyük kısmını zikreder, nakillere değinir. Ancak Râzî, Ehl-i Sünnet'in görüşünü benimser, kanaatini açık bir şekilde beyan eder. Diğer müfessir ise konuya farklı bir pencereden bakar ve bunu yaparken

³⁸⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 175.

³⁸⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 176-177.

³⁹⁰ Zemahşerî, *a.g.e.*, V, 453-454.

biraz da kaçamak bir üslup kullanır. Hz. İsa'nın göğe yükseltildiğini benimsemekle birlikte onun olayın mahiyeti ve nüzul-i İsâ konusundaki görüşü net değildir. Ancak ilgili âyetlere yaklaşımdan, onun göğe yükseltme olayının manen gerçekleştiği ve âhir zamanda da fiziksel bir nüzulün olmayacağı kanaatini taşıdığını söylemek mümkündür.

Zemahşerî, Ye'cûc ve Me'cûc ile ilgili âyetlerden biri olan “*Onlar her tepeden akın ederler*” anlamındaki Enbiyâ Sûresi 96. âyetinde mahşer yerine sevk edilen bütün mahlukatın kastedildiğini söyler. İbn Abbâs'ın “hadab/حذب” kelimesini kabir anlamına gelen “cedes/جذث” şeklinde okumasını buna delil olarak gösterir. Ancak burada Ye'cûc ve Me'cûc'ün, seddi aşacaklarını söyleyenlerin de olduğunu ifade eden Zemahşerî'nin bu iki grubun kökenleriyle ilgili olarak Râzi gibi düşünmekte ve onların normal insanlar olduğunu söylemektedir. Onların kıyâmet alâmeti olup olmadığı hususunda ise görüşü açık değildir.³⁹¹

Dâbbetü'l-arzın çıkışı, özellikleri, yapacağı işler gibi Râzi'nin tefsirindeki anlatımları Keşşâf'ta da aynen görmek mümkündür. “*O söz başlarına geldiği zaman*”³⁹² ifadesinde kastedilenin kıyâmet vakti ve kıyâmetin alâmetlerinin zuhuru olduğunu söyler. Dolayısıyla Dâbbe'yi bir kıyâmet alâmeti olarak kabul eder.³⁹³ Duman konusunda iki görüşün bulunduğunu, Hz. Ali'nin bunu kıyâmetten önce çıkacak duman, İbn Mes'ud'un ise Kureyş'e musallat olan kıtlık ve açlık neticesinde etrafı dumanlı olarak görmeleri şeklinde anladığını söyler.³⁹⁴

Zemahşerî ve Râzi'nin tefsirlerinde kıyâmet alâmetleri olarak değerlendirilen olayların ele alındığı âyetlerin yorumları incelendiğinde ortaya çıkan sonuç şudur: Her iki tefsirde ilgili âyetlere yaklaşım nerdeyse birbirinin aynısıdır. İlgili hadisler, özellikle sahâbeden gelen rivayetler olmak üzere daha önce ileri sürülen görüşler sıralanmıştır. Bununla birlikte, bilhassa Zemahşerî, şahsi görüşlerini açıklamaktan çekinmişlerdir. Aklî çıkarımlara yoğun olarak yer verilen dirâyet tefsirlerinin önde gelen örnekleri arasında zikredilen bu iki tefsirin de aslında geleceğe dair haberlerde büyük oranda rivâyete dayandığı, çok fazla yorum içermediği görülür. Bu büyük iki

³⁹¹ Zemahşerî, *a.g.e.*, III, 616; IV, 165.

³⁹² Neml, 27/82.

³⁹³ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 473-474.

³⁹⁴ Zemahşerî, *a.g.e.*, V, 466-467.

alimin bile bu şekilde hareket etmesi, konunun hassasiyetini ve gelecek haberleri konusunda temkinli hareket etmenin gereğini ortaya koymaktadır.

3. Şia

Şiî inancında âhirete iman önemli bir yer tutmakla birlikte nedense kıyâmet alâmetleri üzerinde fazla durulmadığı görülmektedir. Şiî alimler, eserlerinde kıyâmet alâmetleri başlığı altındaki bölümlerde daha ziyade Kur'ân-ı Kerim'de kıyâmet esnasında meydana geleceği haber verilen kozmik değişiklikler üzerinde durmuşlardır. Bunda belki de mezhebin rivayetleri kabulünde Ehli- Beyt mensubiyeti şartını arıyor olması büyük etken olmuştur. Bu anlayış, doğal olarak Şia'nın Ehli-Sünnet tariki ile gelen pek çok hadisi reddetmesine ve kabul ettikleri nasların sınırlandırılmasına sebep olmuştur. Şia, Ehl-i sünnet inancına göre bir kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen Mehdî konusunu siyâsi ve itikadî anlamda değerlendirdiğinden, doğal olarak da bu konu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bununla birlikte onların, Mehdi konusunu bir kıyâmet alâmeti olarak algıladığını söylemek zordur.

Mehdî inancı, Şiî akâidinin kilit taşlarından biri durumundadır. Hemen hemen bütün dinlerin ve insanlığın malzemesi olan Mehdi inancının, karşılaşılan zulümler, adaletsizlikler, siyasi ve ictimai karışıklıklar neticesinde bunalan halk kitlelerinin "kurtarıcı ümidi" olarak zuhur ettiği yolundaki kanaat Şiî fırkaları için daha da geçerlidir. Çünkü Hz. Ali ve Ehl-i Beyt adına yola çıkan bu fırkalar, İslâm cemiyetinde vukû bulan siyasi çekişmelerden en fazla etkilenen kitlelerdi. Nitekim önce Hz. Ali'nin, sonra da Hz. Hüseyin'in şehit edilişleri, Hz. Peygamber'i ve onun Ehl-i Beytine mensup olanları ümitsizliğe sevk etmişti. Böylece daha baştan itibaren Emevilere karşı olan zümreler, Hz. Ali ile soyuna karşı girişilen şiddet hareketlerini bahane ederek geniş halk kitlelerinin Ehl-i Beyt sevgisini istismar etmek suretiyle Mehdilik inancını kendi siyasi emel ve çıkarları için dini bir kalkan gibi kullanmışlardır. Nitekim hemen hemen bütün Şiî fırkalarda bu durumu tespit etmek mümkündür. Çünkü varlıklarının devamı, bu inancın mütemadiyencanlı tutulmasına bağlı idi. Ancak Mehdilik inancı her Şiî fırkasında farklı tezahürler göstermektedir. Zeydilik dışında, diğer Şiî fırkalarında Mehdilik, gizli imamların değişmez vasfı gibidir. Gizlilikleri bir gün mutlaka son bulacak ve onlar ilâhî inayete ortaya

çıkacaklardır. Onların zuhuru yalnızca dünyayı zulüm ve haksızlıklardan kurtarmakla kalmayacak, aynı zamanda hükümdarların ezdiği âl-i beyti zafere taşıyacaktır. Mehdi'nin vasıfları ve zuhuru da her Şîî fırkasında farklılık arz eder. Bu farklılıkların başında onun şahsiyeti gelir. Buna göre her Şîî fırkasının Mehdisi ayrı şahıslardır. Ama vasıflarındaki cüzî farklılığa rağmen hepsi de "ismet" sıfatını haiz, "hususî bir ilim" ile mücehhez "seçilmiş" varlıklardır. Zeydiyye ve müfrit bir Şîî fırkası olan İsmailiyye'de Mehdi belirli bir şahıs olarak kabul edilmez.³⁹⁵ Buna karşı İmamiyye Şiasına göre bu mehdi, 843'te vefat eden on birinci imam Hasan el-Askerî'nin oğlu on ikinci imam Muhammed b. Hasan'dır. O, ölmemiştir ve kıyâmet kopmadan önce gelerek, zulümle dolu dünyayı adalet ve doğruluğa kavuşturacaktır. Bu mehdi ortaya çıktığı zaman Hz. İsa yeryüzüne inecek ve onun arkasında namaz kılacaktır.³⁹⁶

Nüzul-i İsâ meselesi erken devirlerden itibaren Sünnî kaynaklarda olduğu gibi Şîî kaynaklarında kısaca yer almış, son dönemlerde ise bu konudaki tartışmalar çoğalmıştır. Konuyla ilgili Şia'nın genel akidesi Hz. İsa'nın düşmanları tarafından öldürülmek istenince ruhlu-bedenli olarak ilahî huzura yükseltildiği, kıyâmetin vukuundan önce dünyaya ineceği, son peygamberin getirdiği vahiylerle tâbî olacağı ve Deccâl'i öldürüp yeryüzünde adaleti hâkim kılacağı yönündedir. İbn Haldun, Şia'da İsâ (a.s)'nın nüzülü yerine Mehdî inancının geçtiğini söylemişse de Şia kaynaklarında Mehdî'nin ortaya çıkacağı inancı yanında nüzul-i İsa inancının da benimsendiğine dair bilgiler vardır.³⁹⁷

Şia mezhebinin önde gelen müfessirlerinden Tabatabâî (1904-1981), konuyla ilgili görüşlerini şöyle dile getirir: “Yahudiler, İsâ'yı öldürdüklerini iddia ediyorlardı. Hıristiyanlar da onların İsâ'yı çarmıha gerdiğine ancak ölümünden sonra Yüce

³⁹⁵ Ethem Ruhi Fıçlalı, “Mesîh ve Mehdî İnancı Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt, 25, Ankara, ss. 203-204.

³⁹⁶ Cemil Hakyemez, “Mehdi Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt, III, Sayı, 5, Çorum, 2004, s. 136. İmamiyye, on birinci imam olarak kabul ettikleri Hasan el-Askerî'nin halef bırakacağı bir oğlu olmadan vefat etmesi sebebiyle oluşan ihtilaflar sonucu ortaya çıkan fırkalardan biridir. Onun bir oğlu olmadığı bilinmektedir. Ancak, Şîîlerin bu kolu, imamet anlayışlarının devamını sağlamak uğruna Hasan el-Askerî'nin kendi sulbünden birini yerine halef bıraktığını ve bu halefin, dönüp kendi durumunu ilan ve izhar edinceye kadar imametinin devam edeceğini ileri sürdüler. Bunu makul hale getirebilmek için de bu gaib imamın, düşmanlarından korktuğu için gizlenmiş ve Allah'ın örtüsüyle kapatılmış olduğu gibi gayr-i makul bir tez iddiasında bulundular. Onlara göre, kendilerine emir verilinceye kadar imamın ismini anmaları, durumunu araştırmaları veya açığa vurmaları ve yerini sormaları yasaktır. (Bkz. *a.g.m.* ss. 136-137.)

³⁹⁷ İlyas Çelebi, “İsa”, *DİA*, XXII, 472-473.

Allah'ın onu kabrinden kaldırıp göğe yükselttiğine inanıyorlardı. Görüldüğü gibi âyetler, onun öldürüldüğü ve çarpmıha gerildiği iddialarını yalanlamaktadır. Âyetin zahiri, onun Allah katında diri olduğunu ve ehl-i kitap, kendisine inanmadıkça ölmeyeceğini göstermektedir. Buna göre onun “vefat ettirilişi” ile aslında Yahudiler arasından çıkarılışı kastedilmektedir. Zira “teveffâ” kelimesi Kur’ân’da “ölmek” anlamında değil, “çekip çıkarmak” anlamında kullanılmaktadır.³⁹⁸ Ayrıca Hz. İsa, göğe bedenen ve ruhen yükseltilmiştir. Önce canının alınması ardından ruhunun ref edilmesi söz konusu değildir.³⁹⁹

Mezhebin diğer bir müfessiri Tûsî (v. 460/1067) ise konu hakkında önceki görüşleri rivayet etmekle yetinir ve fazla teferruata girmez. Buna göre Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesiyle ilgili üç görüş vardır. İbn Cüreyc'e ait olan birinci görüşe göre vefat ettirilmeden göğe yükseltilmiştir. İbn Abbâs ve Vehb b. Münebbih'e ait olan ikinci görüşe göre ise Hz. İsa uykusunda vefat ettirilmiştir. Ferrâ'ya ait üçüncü görüşe göre ise âyette takdim-tehir vardır. Yani âyet, “seni önce yücelteceğim, sonra vefat ettireceğim” anlamını içerir.⁴⁰⁰

Tabatabâî, En'âm Suresi'ndeki “*Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesi*” ifadesini, dünya hayatının bir daha geri dönülmeyecek şekilde değişmesi ve seçme hakkının kişilerin elinden alınması şeklinde anlar. Onun ikinci bir anlayışı ise Yüce Allah tarafından kaçınılmaz bir azabın gelmesidir. O, ilgili âyeti kıyâmet alâmetleri çerçevesinde yorumlamaz. Güneşin batıdan doğması, duman, Dâbbe, hadislerini Ehl-i Sünnet ve Şia kaynaklarından aktarır ancak bu hadislerde çokça çelişki bulunduğunu söyler. Dolayısıyla bu âyetler gazaba işarettir. Çağdaş bilimsel teoriler, yeryüzünün şimdiki hareket tarzının değişmesini büsbütün imkansız görmektedir.⁴⁰¹

Görüldüğü gibi Tabatabâî, nüzul-i İsa haricindeki olayları kıyâmet alâmeti olarak benimsememe eğilimindedir. Ayrıca o, âyeti bilimsel verilerden hareketle yorumlama çabasındadır. Ancak, Kur’ân-ı Kerim'in pek çok âyetinde kıyâmet sahneleri tüm dehşetiyle tasvir edilmesine ve evrenin bütün yapısının alt üst olup

³⁹⁸ Muhammed Hüseyin Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Müessesetu'l-Âlemî, Beyrut, 1997, III, 238-240.

³⁹⁹ Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, V, 134.

⁴⁰⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kurân*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Tsz, II, 478.

⁴⁰¹ Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, VII, 400-405.

değişeceği haber verilmesine rağmen onun, “çağdaş bilimsel teoriler, yerin hareketlerinde bir değişiklik olacağını imkansız görmektedir.” şeklindeki kabulü de son derece ilginçtir.

Tûsî ise bu konuda Ehl-i Sünnet ile paralel düşünmektedir. Ona göre âyetteki “*meleklerin gelmesi*” ölüm meleğinin insanların ruhlarını kabzetmek üzere gelmesidir. “*Rabbin gelmesinden*” kasıt kıyâmet gününün gelmesidir. “*Rabbin âyetlerinin gelmesi*” ise güneşin batıdan doğması gibi âyetlerin gelmesidir. Tûsî, bu açıklamaların ardından konuyla ilgili bazı hadisleri zikreder.⁴⁰²

Şia mezhebinin zuhuru, gelişmesi ve varlığını sürdürebilmesinin en başta gelen sebebi şüphesiz imâmet anlayışıdır. Onlar, bu oluşumun devamı adına “gaib imam” gibi aklın kabul etmesi son derece güç olan bir meseleyi inanç konusu haline getirebilmişlerdir. Mezhebin sistemi ve ayırıcı noktası imâmet anlayışıdır. Ortaya çıktığı andan günümüze değin mezhep müntesipleri, görüşlerini ve mesailerini bu anlayışı savunmak ve geliştirmek üzere yoğunlaştırmıştır. Bu durum, onların kıyâmet alâmetlerine yaklaşımını da doğal olarak etkilemiş ve bu alâmetlerden mehdi inancı üzerinde fazlaca durmuşlardır. Zira Mehdi inancı, imâmet anlayışının bir uzantısıdır ve gaib imam, aynı zamanda ileride zuhur edecek olan mehdidir.

Şia, diğer kıyâmet alâmetlerini de genel olarak kabul etmekle birlikte mehdi ve nüzul-i İsâ, bu alâmetler içerisinde ön plana çıkan iki konudur. Onlar, kıyâmet alâmetleri konusunu yorumlarken zaman zaman aşırı görüşler ileri sürebilmişlerdir. Örneğin Şii muhaddis Câbir el-Cûfi'nin, “Dâbbe'nin Hz. Ali olduğu” yönündeki görüşü buna örnek olarak gösterilebilir.⁴⁰³

4. Kıyâmet Alâmetleri Hakkında Son Devir Alimlerinin Görüşleri

“Son devir” tabiri ile 19. asrın sonlarından başlayarak günümüze değin devam eden dönem kastedilmektedir. Bu zamana kadar yazılmış olan kelim kitaplarında konu edilen bazı görüş ve fikirler bugün geçerliliğini yitirmiş, böylece eski kelim kitapları kifayetsiz hale gelmiştir. İlm-i kelâmın bugünkü zihniyete göre yeni bir şekil alması gerektiğini fark eden İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946), *Yeni*

⁴⁰² Tûsî, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kurân*, IV, 326-327.

⁴⁰³ Sarıtoprak, “Dâbbetü'l-Arz”, *DİA*, VIII, 394.

İlm-i Kelam adlı eserini yazmıştır. İslam dünyasının muhtelif bölgelerinde de benzer çalışmalar yapan alimler ortaya çıkmıştır. Mısır'da *Risaletü't-Tevhid* sahibi Muhammed Abduh (v. 1905) bu hareketin öncülüğünü yaparken, Hindistan'da yeni ilm-i kelam hareketi Seyyid Ahmed Han (1817-1898) ile başlamıştır.⁴⁰⁴

Bugünün ilm-i kelamında Allah'ın varlığı ve birliği problemi en önemli konulardan birini teşkil eder. Çünkü Allah'ı inkar etme şeklinde gelişen akım bütün dünyada tesirini göstermektedir. Çeşitli isimler altında çoğalan ilhad cereyanları günümüz İslam dünyasında da varlığını hissettirmektedir. O halde yeni ilm-i kelam bütün şekilleriyle Materyalizmi ve felsefi bir görüş olarak Pozitivizmi reddetmek, dine karşı yapılan biyolojik (Darvinizm) ve psikolojik izahları ve tenkitleri cevaplandırmak, yeni felsefi cereyanları eleştirdikten sonra müspet ilimlerden de istifade ederek Allah'ın varlığını ispat etmek, İslam'ın akâid konularını ispat ve izah ederek mukaddesatı savunmak mecburiyetinde olan bir ilimdir.⁴⁰⁵

Bununla birlikte, İslam'ı savunmak için ortaya çıkan bu dönemin bazı alimleri, fikir adamları bizzat Müslümanlar tarafından “reformist” damgası vurularak yoğun eleştirilere tabi tutulmuşlardır. Cemâlüddin Efgâni (1838-1897), talebesi Muhammed Abduh, onun öğrencisi Reşit Rıza (1865/1935), Ferit Vecdi (1878-1954), Mustafa el-Merâgi (1881-1945) gibi isimler bu eleştirilere maruz kalanlardan sadece birkaçıdır. Bu isimlere “yenilikçi, Batıcı” gibi sıfatlar izafe edilmesi ve bazı zihinlerde olumsuz bir çağrışım uyandırmasının sebebi onların, meseleleri farklı bakış açılarıyla ele almalarıdır. İşlevsel ve etkin bir İslam düşünce sistemi kurabilmek için Batı düşüncesi ile yakın ilişki içerisinde olmak da bu grubun savunduğu görüşler arasında yer almaktadır.

Onların, dini konulara farklı yaklaşımı itikâdi konularda da kendini göstermiştir. Konumuz olan kıyâmet alâmetlerine bakış açılarında bu farklılığı açık bir şekilde görmek mümkündür. Biz bu isimler arasında Reşid Rıza ve hocası Muhammed Abduh'un görüşleri üzerinde duracağız. Zira bu isimleri birbirinden ayırmak neredeyse mümkün değildir.

⁴⁰⁴ Gölcük-Toprak, *Kelâm, Tarih-Ekoller-Problemler*, s. 74.

⁴⁰⁵ Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, aynı yer.

Reşid Rıza, büyük oranda hocası Abduh'un görüşlerini aktardığı *el-Menâr* isimli tefsirinde “*Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesi*” anlamındaki En’âm suresi 158. âyetinin yorumu sadedinde şunları söyler: “Âyette sözü edilen durum, ölüm anında görülecek gerçeklerdir. Zira, kıyâmetin kopuşunu bütün milletler görmeyecektir. Alimlerin bu âyette kıyâmet alâmetlerinden bahsedildiğini söylemeleri doğru bir çıkarım değildir. Özellikle bu alâmetlere güneşin batıdan doğacak olmasını örnek göstermeleri makul değildir. Çünkü günümüz astronomi alimlerinden hiçbiri yerin mevcut hareketlerinde değişiklik olabileceği, batının doğu, doğunun da batıya geçeceği yönünde görüş beyan etmemektedirler. Evet, Buhâri’de üç şey ortaya çıkmadan kıyâmetin kopmayacağı ve bu üç şeyden birinin de güneşin batıdan doğması şeklinde bir rivayet vardır. Bununla birlikte kıyâmet alâmetleriyle ilgili hadislerde çok fazla çelişki bulunmaktadır. Hatta rivayetlerde, kıyâmet alâmeti olarak zikredilen olayların tertibinde de farklılıklar söz konusudur. Bu çelişkilerin sayısı oldukça fazladır. Bu durumun en büyük sebebi hadislerin mâna yoluyla rivayet edilmiş olmasıdır. Dolayısıyla her râvi, hadisten kastedilen muradı kendi seviyesine göre dillendirmiş, ibare onun anlayış seviyesine göre şekillenmiştir. Bizler, kat’i delillerle çelişen rivayetleri İsrâiliyyât içerisinde değerlendiririz. İsrâilî rivayetlerin en başta gelen râvileri Kâbu’l-Ahbâr ile Vehb b. Münebbih’tir.⁴⁰⁶

Reşid Rıza, İsa’nın âkıbetiyle ilgili Âl-i İmrân Suresi 55. âyeti hakkında ise şöyle demektedir: “Âyette Hz. İsa’nın gerçekten vefat ettirileceği ve vefatından sonra Allah’ın onu kendi katında (manevi) yüce bir makama yükselteceği ifade edilmektedir. “Teveffâ” kelimesi “*Deki; ölüm meleği canınızı alacak*”⁴⁰⁷, “*Allah, vakti geldiğinde canları alır...*”⁴⁰⁸ âyetlerinde “gerçekten öldürmek” anlamında kullanılmıştır. Katında yüce bir makama yükseltileceğinin delili ise İdris Peygamber hakkındaki “*Onu üstün bir makama yücelttik.*”⁴⁰⁹ âyetidir.

Allah’ın, Hz. İsa’yı kâfirlerden temizlemesi onu, kötülüğünü isteyenlerin elinden kurtarmasıdır. Âyetin zahiri böyledir. Fakat müfessirler, onun bedeniyle

⁴⁰⁶ Reşid Rızâ, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Hakîm (el-Menâr)*, Üçüncü Baskı, Dâru’l-Menâr, Mısır, 1367/1948, VIII, 209-212.

⁴⁰⁷ Secde, 32/11.

⁴⁰⁸ Zümer, 39/42.

⁴⁰⁹ Meryem, 19/57.

gökyüzüne yükseltildiği iddiaları uğruna âyeti zahirinden başka şekilde yorumlarlar.”⁴¹⁰

Reşîd Rızâ, daha sonra üstadı Abduh’un görüşlerini zikreder. Buna göre Abduh şöyle demektedir: “İlgili ayeti Hz. İsa’nın önce öldürüldüğünü, daha sonra ise ruhunun göğe yükseltildiğini haber verdiği şekilde anlamak daha doğrudur. Zira, konuyla ilgili hadisler mütevâtir değil, âhâddır. Ayrıca bu, geleceğe dair itikadi bir konudur. Dolayısıyla hakkında kesin bir şey söyleyebilmek için yakînî bilgiye ihtiyaç vardır. Âhâd haber kesinlik ifade etmez. Bu durumda hadislerde Hz. İsa’nın nüzulü ve yeryüzünde hüküm süreceğine dair bilgiler aslında onun ruhunun ve risalet sırrının hakim olması, insanlar arasında onun öğretileri olan rahmet, muhabbet, barış ve sevgi gibi güzel hasletlerin yayılmasıdır. İnsanların, dinin zahiri/şeklî boyutu ile değil, özülle ilgilenmeleridir. Hz. İsa, Yahudilere yeni bir şariat getirmemiştir. O, Hz. Musâ’nın getirdiği hükümlerin zahirinde takılıp kalmış olan Yahudileri bu donukluktan kurtarmak için gayret sarf etmiştir. Bu son ümmet de zahire takılıp donuklaştığında Hz. İsa’nın fonksiyonu yeniden canlanacaktır.”⁴¹¹

Abduh’a göre bu konuyla ilgili hadisler, pek çok hadiste olduğu gibi mana yoluyla rivayet edilmiştir. Böyle bir rivayette, doğal olarak kişi ne anladiysa onu nakleder. Bu arada deccâl, dinin özüne inmenin önünde engel olan kötülük ve şerrin sembolüdür. Dinin hikmetlerine götürecek olan en büyük hidayet kaynağı Kur’an ve Hz. Peygamberin sünnetidir. İslah için başka bir beşere ihtiyaç yoktur.⁴¹²

Reşîd Rızâ, Hz. İsa’nın âkıbeti ve nüzulü konusunda Kur’ân’da açık bir ifade yer almamasına rağmen, bazı araştırmacıların kendi görüşlerini reddettiğini söylemekte ve bir bakıma sitemini dile getirmektedir. O, Hz. İsa’nın gerçek anlamda öldürüldüğüne dair İbn Abbâs’tan; göğe yükseltilmesinin de bedenen değil ruhen olduğuna dair İbn Cüreyc’ten nakillerde bulunmaktadır. Reşîd Rızâ’ya göre “*Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir.*”⁴¹³ âyetinden murat Hz. İsa’nın ölümü değil, kişinin kendi ölümüdür. Ölüm anında kişinin gözündeki perde kalkar ve hak ona zahir olur. İsa peygambere tam bir imanla iman

⁴¹⁰ Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, III, 316-318.

⁴¹¹ Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, aynı yer.

⁴¹² Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, aynı yer.

⁴¹³ Nisâ, 4/159.

eder. Yahudi, onun bir yalancı değil, Allah'ın sâdık resulü olduğunu anlar. Hıristiyan da onun bir ilâh veya Allah'ın oğlu değil, bilakis Allah'ın kulu ve resulü olduğunu anlar. Bu zümreler, işin aslını öğrendikten sonra iman ederler.⁴¹⁴

Görüldüğü gibi Muhammed Abduh ve öğrencisi Reşîd Rızâ, konuya daha ziyade ilgili hadisler üzerinden yaklaşmaktadırlar. Hadislerin mana yoluyla rivayet edildiğini, bu şekildeki hadislere râvinin yorumu veya yanlış anlamasının etki edebileceğini iddia etmektedirler. Ancak onlar, bu iddialarıyla aslında büyük gayretler neticesinde oluşan hadis külliyyatını da töhmet altında bırakmaktadırlar. Onların bu iddiaları hadislerin tamamına şüphe ile bakmayı gerektirir ki bu kabul edilebilecek bir durum değildir. Zira, hadis külliyyatının oluşumunda gösterilen titizlik ve iyi niyeti görmezden gelmek insafsızlık olacaktır.

Daha hicrî üçüncü asır tamamlanmadan ana kaynak konumundaki hadis kitapları büyük bir titizlikle tedvin edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde yaşayan alimlerce de senedleri tek tek incelenerek hadislerin sahih, zayıf ve uydurma olanları belirlenmiştir. Ayrıca, hadisleri ilk kaynağından alan sahâbenin, bunları sonraki nesillere aktarırken, Allah Resulü'nün kendi adına yalan uydurana cehennemle uyarmasını göz önünde tutarak son derece hassas davrandıkları da unutulmamalıdır.

Abduh ve Reşîd Rızâ, bir taraftan bunları söylerken diğer taraftan görüşlerine delil olarak, İbn Abbâs ve İbn Cüreyc'ten nakillerde bulunmakta, bunun mana yoluyla yapılıp yapılmadığından söz etmemektedirler. Ayrıca, hidayetin en büyük kaynağının Kur'ân ve Hz. Peygamberin sünneti olduğunu söylerken de âhâd değil, mütevatir; mana yoluyla değil, lafzen rivayet edilmiş hadisler gibi bir kayıt düşmemektedirler. Onların, kıyâmet alâmetlerinin de içinde bulunduğu gaybî konular başta olmak üzere bazı görüşlerinin eleştirilmesi ve “yenici, modernist” gibi aslında olumsuz bazı sıfatlarla nitelenmelerinin belki de en önemli sebebi hadislere olan bu yaklaşımlarıdır.

Yakın geçmişin önemli alimlerinden biri olan Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942), En'âm suresindeki “*Rabbinin bazı âyetlerinin gelmesi*” âyetinden muradın ölüm anı olduğunu söyleyen Zemahşerî, Abduh, Reşîd Rızâ gibi alimlerin aksine bu

⁴¹⁴ Reşîd Rızâ, *el-Menâr*, VI, 20-22.

âyetlerin olağanüstü olaylar olduğunu söyler. Ona göre aslında burada bir mecazî anlatım vardır. Âyet, Mekke müşrikleriyle ilgilidir ve âyette aslında onların batıl inançlarında ne denli inatçı oldukları, delil olarak ne getirilirse getirilsin Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a inanmayacakları, bu inatlarından ancak kıyâmet gibi bir olayı gördüklerinde vazgeçecekleri anlatılmak istenmiştir.⁴¹⁵

Elmalılı'nın bu yaklaşımı bize göre de son derece makuldür. Zira, âyette zaten meleklerin gelmesinden bahsedildiğine göre buradan gerek azap melekleri gerekse ölüm meleğinin gelmesi anlaşılabilir. Dolayısıyla bazı âyetlerin gelmesi ifadesini de ölüm anının gelmesi şeklinde yorumlamak tutarsız gelmektedir. “*Rabbinin bazı âyetleri geldiği gün*” ifadesinden kastedilenin mecazi bir anlatım olması ihtimali bulunmakla birlikte Hz. Peygamberin, güneşin batıdan doğmasını zikrettikten sonra bu âyeti okumuş olması nedeniyle,⁴¹⁶ burada asıl kastedilenin kıyâmet alâmetleri olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

Elmalılı, Hz. İsa'nın ref'i konusunda Ehl-i Sünnet akidesini benimser ve bu yükseltmenin cismen ve ruhen olduğunu söyler. Ancak nüzul-i İsa konusunda Elmalılı'nın görüşü biraz farklılık arz etmektedir. O, bu nüzülü cismani olarak değil, te'vil ederek ruhani olarak kabul eder.

O'na göre İsa'nın Allah'a yükseltilen cismi, semaya yükseltilen de henüz öldürülmemiş olan ruhudur. Ve bu sema, dünya seması olan maddî sema değil, ruhani dördüncü semadır ki Mirac gecesinde Resulullah İsa'yı orada, Hârûn'u beşinci, Mûsâ'yı altıncı, İbrahim'i yedinci semada görmüştü. Şu halde İsa'nın semaya yükselmesi ve kıyâmetten önce inmesini anlatan haberler ve hadisleri, Allah'a yükseltilen İsa'nın cismine sarf etmemek gerekir. İsa'nın ruhu, böyle bir geçici bekâ ile bâkî olduğu gibi diğer peygamberler de böyledir. Kabirlerindeki peygamberler diridirler. Muhammed (a.s)'in gönderilmesiyle hepsi ona ait ruhun emrine geçmiştir. Bundan sonra İsa da bütün peygamberlerle beraber Hz. Muhammed'in emrindedir. Birgün gelecek Muhammed ümmetinin daraldığı bir

⁴¹⁵ Reşid Rızâ, *a.g.e.*, III, 556-557.

⁴¹⁶ Bkz. s. 86, (Güneşin batıdan doğması başlığı)

devirde Allah'ın bir garip kelimesi olan İsâ'nın ruhu ortaya çıkacak, Muhammed'e ait ruhun emrinde hizmet edecek, fakat kıyâmetten önce vefât edecektir.”⁴¹⁷

Elmalılı, Hz. İsâ'nın nüzulünü tamamen reddetmek yerine böylesine anlaşılması zor bir te'ville konuyu kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Ancak, Hz. İsâ'nın ruhunun Hz. Peygamber'in ruhunun emrinde ümmete nasıl hizmet edeceği konusunda doyurucu bir açıklama yapmamıştır. Elmalılı'nın, Hz. İsâ'nın âhir zamanda ruhunun hakim olacağını söyleyen Abduh ve Reşîd Rızâ'dan farkı ise Hz. İsâ'nın göğe yükselişini inkar etmemesi, onun henüz ölmediğini ancak kıyâmetten önce mutlaka öleceğini söylemesidir.

Elmalılı, “*Ehl-i kitaptan her biri, ölümünden önce ona muhakkak iman edecektir.*”⁴¹⁸ âyetini yorumlarken nüzülü İsâ'ya değinmemiş ve aynen Abduh, Reşîd Rızâ gibi anlayarak ehl-i kitabın ölümünden önce Hz. İsa'ya inanmaları şeklinde açıklamıştır. Bu âyette bu tutumu sergileyen Elmalılı diğer taraftan “*o, kıyâmetin bilgisidir.*”⁴¹⁹ âyetinin tefsirinde kısa ama net bir açıklamayla Hz. İsâ'nın nüzulünü ve bunun bir kıyâmet alâmeti olduğunu kabul eder ve şöyle der: “O, kıyâmetin geleceğini, ölümlerin dirilip ayağa kalkacağını bildiren bir delil, bir alâmettir. Çünkü İsâ, gerek ortaya çıkışı gerek ölümleri diriltme mucizesi ve gerekse ölümlerin ayağa kalkmasını haber vermesi itibariyle kıyâmetin meydana geleceğine bir delil olduğu gibi, onun hadiste haber verildiğine göre inmesi de kıyâmetin alametlerindedir.”⁴²⁰

“Göğün, insanları bürüyecek açık bir duman getireceği günü gözetle” ayetindeki dumanla ilgili Elmalılı, Kureyş'i saran duman olduğuna dair İbn Mes'ûd rivayeti ile kıyâmetten önce çıkacak duman olduğu yönündeki Hz. Ali rivayetlerini zikreder. Sözün akışının birinci görüşe daha uygun olduğunu, zira âyetin bu olayın Hz. Peygamber zamanında yaşandığını üstü kapalı olarak hissettirdiğini söyler.⁴²¹

Dâbbetü'l-arz ile ilgili de Elmalılı son derece ilginç yorumlar yapmıştır. “Burada kıyâmet alametlerinden olan bir Dâbbetü'l-arz haber veriliyor.” diye söze başlayan Elmalılı ardından şöyle devam eder: “Âyette “dâbbe” kelimesinin nekre

⁴¹⁷ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 372-373.

⁴¹⁸ Nisâ, 4/159.

⁴¹⁹ Zuhruf, 43/61.

⁴²⁰ Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 58.

⁴²¹ Elmalılı, *a.g.e.*, VII, 70.

(belirsiz) olarak gelmesi bunun bildiğimiz hayvanlardan bambaşka bir hayvan olduğunu akla getirmektedir. ‘Onlara konuşur’ ifadesi de bunun konuşan bir hayvan yani insan olduğunu gösterir. Tefsirler de bu iki nokta etrafında dolaşmaktadır. Râgıb, Müfredât’ında ‘dâbbe, bildiğimizden farklı bir hayvandır ki çıkması kıyâmet vaktine mahsustur.’ demiştir.

Dâbbetü’l-arzın Mûsâ’nın asâsı, Süleyman’ın mührü ile çıkacağına dair hadis, onun maddi ve manevi normalin üzerinde bir kuvvet ve saltanat ile ortaya çıkıp büyük bir İslam devleti kuracak lider olduğuna işaret etmektedir. Şüphe yok ki Mûsâ’nın asâsına, Süleyman’ın mührüne sahip olan kişi büyük bir şahsiyet olacaktır. Hem de kötü değil, iyi ve hayırlı bir kişi olacaktır. Bütün müminlerin yüzünü güldürecek, kâfirlerin burnunu kıracaktır. Şu halde bu kişiye dâbbe isminin verilmesinin sebebi, onun kâfirlere karşı acımasız olacağını ve Allah Teâlâ’ya göre onun meydana çıkarılmasının zor değil, yerden normal bir hayvan çıkarmak gibi kolay olduğunu anlatmak içindir.”⁴²²

Elmalılı’nın, Dâbbe konusunda da kendisinden önceki alimlerin büyük çoğunluğunun yaptığı gibi başkalarının görüşlerini aktarmakla yetinmeyip olaya farklı ve orijinal bir yorum getirmesi takdire şayandır. Zira, incelediğimiz kelimeler ve tefsirlerde genellikle hadislerde haber verilen özellikler zikredilmiş ve fazla bir yoruma girilmemiştir. Ancak, Elmalılı getirdiği bu yeni yorumla Dâbbe’nin olağanüstü bir yaratık değil, siyasi otoritesi çok güçlü, Müslümanları derleyip toparlayan hayırlı bir insan olabileceğini söylemiştir. Ona bu yorumu yaptıran belki İslam dünyasının dağınıklığı, geri kalmışlığı, sömürü faaliyetlerine maruz bırakılması gibi nedenlerdir. Ancak her ne olursa olsun, bunların hiçbiri, onun konuya kazandırdığı orijinal bakışın hakkını vermemeyi gerektirmez.

Elmalılı, “Ye’cûc ve Me’cûc çıkacak, yeryüzünün düzeni bozulacak, kıyâmet kopacaktır.” diyerek Ye’cûc ve Me’cûc’ün bir kıyâmet alâmeti olduğunu kabul etmekle birlikte onların çıkışıyla ilgili çok fazla bir şey söylemez. Ye’cûc ve Me’cûc’ün Moğollar ve Tatarlar, setlerinin de Çin Seddi olduğu yönündeki görüşleri reddeder. O, “Eğer bu kavim, tefsir bilginlerinin naklettikleri gibi Türk idiyse, burada Zülkarneyn’e yardım eden Türklerin geçmişte yeryüzünü bozgunculuktan kurtarmak

⁴²² Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, VI, 160-161.

için ettikleri hizmetin önemi anlatılmış olduğu gibi Yüce Peygamberimizin peygamber olarak görevlendirilmesinden sonra İslam'a yapacakları hizmete de işaret edilmiş demektir. Şu halde Türklerin yok olması, Ye'cûc ve Me'cûc seddinin yıkılması ve yeryüzü düzeninin bozulması demek olacaktır ki, bu kıyâmetin alâmetlerindedir."⁴²³ diyerek konuya farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Kıyâmet alâmetlerinin ilk dönem alimlerince genel bir kabul gördüğünü daha önce belirtmiştik. Hadislerde belirtilen bütün kıyâmet alâmetleri fazla açıklamalara girilmeden benimsenmiş ve hak oldukları ifade edilmiştir. Ancak son dönemde bazı kıyâmet alâmetleri üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmaktadır. Şüphesiz bunların başında Mehdî, Deccâl ve nüzul-i İsâ konuları gelmektedir. Özellikle bunlardan sonuncusu son dönemde birçok değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Hz. İsâ'nın âhir zamanda ineceğini son dönem alimleri arasında yorumsuz ve tartışmasız kabul edenler olduğu gibi açıkça reddedenler de bulunmaktadır. Bir de onu tamamen inkar etmek yerine farklı şekilde yorumlayarak kabul edenler vardır.

Son dönem alimleri içerisinde selef inancını benimseyerek Hz. İsâ'nın nüzulünü kabul eden ve bu konuda yorum yapmaktan kaçınanlar arasında Mustafa Sabri Efendi (1869-1954), Zahid Kevserî (1879-1952), Gumârî (1910-1993), Hüseyin Cisrî, Ömer Nasûhî Bilmen (1883-1971), Kâmil Miras (1875- 1957) gibi isimler yer alır.⁴²⁴

Kelâm ilminde son dönemin önemli simalarından biri olan Mustafa Sabri Efendi'nin Mevkîfû'l-Akl isimli eseri mühim bir yere sahiptir. Mustafa Sabri Efendi, Batılılaşmanın etkisinde kalıp İslâm dinini Batı düşüncesi ve değerlerine göre yorumlayan Kasım Emîn (1863-1908), Muhammed Ferîd Vecdî (1878-1954), Muhammed Mustafa el-Merâgî (1881-1945), Muhammed Hüseyin Heykel (1888-1956), Ali Abdürrâzık gibi Mısırlı aydınların görüşlerini şiddetle eleştirmiştir. Ayrıca, söz konusu eserinde mucizeleri mecazi olarak yorumlayan Abduh, Reşîd Rıza ve Hz. İsâ'nın sadece ruhu ile göğe yükseldiğini iddia eden ve nüzulünü inkar eden Mahmut Şeltût gibi alimlere de karşı çıkmıştır. Bu alimlerin, Kur'an'ın ilgili

⁴²³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 393-394.

⁴²⁴ Ali Altay, *Kur'an'a Göre Hz. İsâ ve Nüzulü Problemi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Van, 2005, s. 63.

âyetlerini bu şekilde yorumlarken hadisleri tamamen reddetmelerinin kabul edilemez olduğunu söylemiştir. Ona göre Hz. İsa'nın nüzülü ile ilgili yetmiş kadar hadis vardır. Farklı kişilerden rivayet edilen bu hadisler, birbirini desteklemektedir. Dolayısıyla âhâd haber deyip tamamını yok saymak doğru bir tutum değildir.⁴²⁵ Bununla birlikte Mustafa Sabri Efendi'nin, adı geçen eserinde kıyâmet alâmetlerine özel bir bölüm ayırmadığı görülmektedir.

Hz. İsa'nın nüzulünü farklı şekilde yorumlayarak (te'vil ederek) kabul edenler içerisinde Abduh, Reşîd Rızâ, Saîd Nursî, Elmalılı Hamdi Yazır gibi isimler yer alır. Diğer isimlerin görüşlerine daha önce yer verdiğimiz için burada tekrara girmeyeceğiz.

Said Nursî (1878-1960)'ye göre ahir zamanda dinsizliğin iki akımı ortaya çıkacaktır. Bunlardan biri münafıklık cereyanı, diğeri ise uluhiyeti inkar eden tabiiyyûn ve maddiyyûn cereyanıdır. İşte uluhiyeti inkar eden zihniyet yaygınlaşp kuvvetlendiği bir anda Hz. İsa'nın şahsiyet-i mâneviyesinden ibaret olan hakikî İsevîlik dini zuhur edecektir. Hıristiyanlık dini tasaffî edecek (temizlenecek), hurafelerden ve tahrifattan sıyrılacak, İslam dininin gerçekleri ile birleşecek, mânen Hıristiyanlık bir nevi İslâmiyete inkılâp edecek ve tâbi olacaktır. Hak dini, bu birleşme neticesinde büyük bir kuvvete sahip olacak ve dinsizliği temsil eden Deccâl komitesini mağlup edecektir. Yine Said Nursî'ye göre Hz. İsa geldiğinde herkes tarafından tanınmayacaktır. Ancak onun çok yakınları iman nurunun kuvvetiyle onu tanıyabilecektir.⁴²⁶

Görüldüğü gibi Said Nursî, ahir zamandaki mücadelelerin Müslümanlar ile dinsizler kutbunu temsil eden ve uluhiyeti inkar fikrini taşıyan bütün akımlar arasında meydana geleceğini savunmaktadır. Said Nursî, iyilik hareketlerinin öncüsünün, ya da sembolünün Hz. İsa'nın manevi şahsiyeti, kötülük ve dinsizliğin sembolünün ise Deccâl'in manevi şahsiyeti olduğunu iddia etmektedir. Burada dikkat çeken diğer bir husus ise Said Nursî'nin İslamiyet ile Hıristiyanlığı ahir zamanda birleştirme gayretidir. Onun bu gayretinin özel bir sebebi var mıdır bilinmez ama bizce onun,

⁴²⁵ Mustafa Sabri Efendi (1869-1954), *Mevkîfü'l-Akl ve İlim ve'l-Âlim min Rabbi'l Âlemîn ve Ibâdühü'l-Mürselîn*, İkinci Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut, 1981, IV, 21-23.

⁴²⁶ Said Nursî, *Mektûbât*, Onbeşinci Mektup, Kaynaklı, İndeksli, Lügatli Risale-i Nur Külliyyatı, Nesil Basım Yayın, İstanbul, 2004, s. 371-372.

“İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudiler ile, şirk koşanları bulacaksınız. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da ‘Biz Hıristinalarız’ diyenleri bulacaksınız. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar.”⁴²⁷ mealindeki ayetin etkisinde kalmış olabileceği değerlendirilmektedir. Ancak söz konusu ayette bütün Hıristiyanların değil, onların din adamlarının kastedildiği unutulmamalıdır. Ayrıca Hıristiyan din adamlarının çağrısıyla başlatılan Haçlı Seferleri de insanlık tarihinin acı tecrübelerinden biri olmuştur.

Said Nursî’ye göre her vakit semâdan melekleri yere gönderen ve bazı vakitte insan suretine dönüştüren (Hazret-i Cibril’in Dıhye suretine girmesi gibi) ve ruhanîleri beşer suretine sokan, hattâ ölmüş evliyaların çocuklarının ruhlarını kendi suretlerinde dünyaya gönderen bir Hakîm-i Zülcelâl, Hz. İsa’yı, Hıristiyanlık dininin güzel akıbeti için dünyaya göndermeye kadirdir. Değil dünya semasında bedeniyle bulunan ve hayatta olan İsa’yı, eğer o âhiret aleminin en uzak köşesine gitseydi ve hakikaten ölseydi, yine böyle muhteşem bir son için ona yeniden ceset giydirip dünyaya göndermeye gücü yeterdi. Bu durum, Hakîmin hikmetinden uzak değildir. Belki onun hikmeti öyle gerektirdiği için nüzul-ü İsa’yı vaad etmiş ve vaad ettiği için onu elbette gönderecektir.⁴²⁸

İlk planda nüzul-ü İsa’yı ilginç bir yoruma tabi tutan Said Nursî, bu son ifadeleri ile Hz. İsa’nın semada canlı olduğunu ve bedeniyle ahir zamanda dünyaya ineceğini de açıkça kabul ettiğini göstermektedir. Görüşünü açıkça dile getirmeden önce konuya neden böyle bir yorum getirdiği hususu ise merak konusudur.

Nüzul-i İsa meselesinde “konuyla ilgili sıhhatleri sabit olan hadisleri zahirdışı manalarla te’vil etmek gerekecektir. O hadisleri reddetmek ne kadar tutarsız ise, zahirî manalarında kabul edip hurafevâri anlamlar vermek de o kadar delilden yoksundur.”⁴²⁹ diyerek bu ikinci grupta yer alan çağdaş araştırmacılar da bulunmaktadır.

⁴²⁷ Mâide, 5/82.

⁴²⁸ Said Nursî, *Mektûbât*, s. 372.

⁴²⁹ Sarıtoprak, *İslam İnancı Açısından Nüzul-i İsa Meselesi*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997, s. 102.

Hız. İsâ'nın bedeni ile göğe yükselmediğini ve âhir zamanda nüzul etmeyeceğini söyleyenler arasında Mahmûd Şeltût (1893-1963), Fazlu'r-Rahmân (1919-1988), Hüseyin Atay, Süleyman Ateş, Hayri Kırbaoğlu ve Yaşar Nuri Öztürk gibi isimler yer alır. Bu görüşte olanların delilleri/ret sebepleri şöyle sıralanabilir: Nüzul-i İsâ meselesi hicri ikinci asırda ortaya çıkmış ve zamanla Ehl-i Sünnet ekolünce de benimsenmiştir. Bu inanç, İslam literatürüne Hıristiyan kültüründen geçmiştir. Yahudiliğin âhir zamanda gelecek olan Mesîh inancını Hıristiyanlar, olağanüstü bir şekilde ortadan kaybolması nedeniyle Hız. İsâ'ya uygulamış; bu da zamanla Müslümanlara sirayet etmiş, Ehl-i Sünnet arasında İsâ'nın ineyeği, Şifler arasında da Mehdî'nin çıkacağı şeklinde kendini göstermiştir. Hız. Peygamber geleceğe dair haber vermemiştir ve vermez. Konuyla ilgili hadisler mütevâtir değil âhâddır, âhâd hadis de Kur'an'ı tefsir edemez. Ayrıca bu hadisler çelişkiyle doludur. Hız. İsâ indiği takdirde Hız. Peygamber'in son peygamber olma vasfı ortadan kalkacaktır. Peygamber, kendisine uyulan insan olduğuna göre Hız. İsâ'nın gelip bir imamın arkasında namaz kılması gayr-i mantıkidir. İsâ'nın ineyeğini iddia etmek insanları Hıristiyanlığa yönlendirmektir. Allah, hiçbir insana ebedi bir yaşam vermemiştir ki İsâ'ya versin.⁴³⁰

Bu grupta yer alan Mahmûd Şeltût, görüşlerini şöyle delillendirir:

a) "Kur'an'da 'teveffâ' kelimesi mutlak olarak 'ölmek' anlamında kullanılır. Bu da Hız. İsâ'nın öldüğünün en büyük delilidir.

b) Onun ölmediğini, bedeni ve ruhu ile göğe yükseltildiğini ve âhir zamanda yeryüzüne ineyeğini söyleyenler, ilk olarak Deccâl'den sonra ineyeğini bildiren rivayetlere dayanıyorlar. Fakat bu rivayetler, gerek sözleri gerek anlamları bakımından birbirlerine öylesine zıt ve birbirinden öylesine ayırdır ki aralarında bir birliği gerçekleştirmek (cem etmek) mümkün değildir. Nitekim hadis bilginleri de, bu durumun böyle olduğunu bildirmişlerdir. Üstelik bunlar, ehl-i kitaptan Müslüman olmuş Vehb b. Münebbih ve Kâbu'l-Ahbâr'dan gelen rivayetlerdir. Bu şahısların hadis ilmindeki yerleri, hadis tenkidçileri tarafından iyi bilinmektedir.

⁴³⁰ Altay, *Kur'an'a Göre Hız. İsâ ve Nüzulü Problemi*, ss. 68-72.

İkinci olarak, Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadise dayanıyorlar. Bu hadis, sahih olduğu ispatlansa bile, âhâd bir hadistir. Alimlerin icmâına göre ise âhâd hadisler ne itikâdî konular için bir temel teşkil eder, ne de gayba ait konular için bunlara dayanılabilir.

Hz. Peygamber'in, ikinci kat semada İsâ ile görüştüğünü anlatan Mi'râc hadisini delil gösteriyorlar. Ancak bu delil de zayıftır. Çünkü hadis şârihlerinden pek çoğu Mi'râc hadisesini ve Hz. Peygamber'in diğer peygamberlerle görüşmesini cismen değil, ruhen kabul ederler.

c) Ölümden sonraki ref/yükseltme bedenlen değil derece (manevi) bakımından yükseltmeyi ifade eder. Birçok âyette bunun örnekleri vardır.

d) İsâ, yalnızca bir elçi idi ve kendisinden önceki elçiler gelip geçmişlerdi.⁴³¹

e) İsâ'nın cesedi ile semaya yükseltildiğine ve orada şu ana kadar hayatta olduğuna, âhir zamanda dünyaya ineceğine dair inanışın varlığı hususunda, ne Kur'an-ı Kerim'de ne de hadislerde kalbin tatmin olmasını sağlayacak inandırıcı bir delil vardır.

f) İsâ'nın durumu hakkındaki âyetler, Allah'ın onu eceliyle öldüreceğini, kendine ref edeceğini ve inkar edenlerden temizleyeceğini vaad ettiğini göstermektedir. Bu vaad de gerçekleşmiştir. Düşmanları onu öldürememiş, Allah onu süresi içinde vefat ettirmiş ve kendine yükseltmiştir.

g) İsâ'nın cesedi ile göğe yükseltilmesini, şu ana kadar da orada canlı olduğunu ve âhir zamanda ineceğini inkar eden bir kimse, kesin delillerle sabit olmuş bir şeyi inkar etmiş olmaz. Bu yüzden de dinden çıkmaz.⁴³²

Şeltût, son dönemde Hz. İsâ'nın âkıbeti ve nüzulüne farklı yaklaşan Abduh, Reşîd Rızâ gibi alimlerin delillerini benimsemekte ve ilgili hadislerin ravilerini gündeme getirmekte, âhâd olduğu için bu hadislerin delil teşkil etmeyeceğini söylemektedir.

⁴³¹ Bu ifadedden Şeltût'un, "Diğer peygamberler, dünyada belirli bir zaman yaşadılar ve vefat ettiler, yani onlar ölümlü değildi de Hz. İsâ neden ölümsüz olsun. Neden ecelinin gelmesi, ölümünün gerçekleşmesi için ikinci bir hayata ihtiyaç duysun" demek istediği anlaşılmaktadır. Ancak burada Hz. İsâ'nın doğumunun da olağanüstü olduğu unutulmamalıdır. Oysa Şeltût bundan hiç söz etmemektedir.

⁴³² Mahmût Şeltût, "İsâ'nın Ref'i", Çeviren: Ethem Ruhi Fığlalı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIII, Ankara, ss. 319-324.

Şeltût'un bu görüşlerine reddiye olarak *Nazra Abira Fî Mezâimi Men Yünkîru Nüzule İsâ Aleyhisselam Kable'l-Âhira* adlı eserini kaleme alan Zâhid Kevserî (v. 1952), özetle şunları söyler: “Hz. İsâ'nın ref'i ve nüzulü meselesi Sahâbe, Tâbiûn ve Etbau Tâbiîn dönemlerinde hiç tartışma konusu olmamıştır. Bu ümmetin imamları ve alimleri ilk günden günümüze kadar akidenin anlamını bilmiyor değillerdi.

Teveffî, ‘ölmek’ anlamında değil, ‘tastamam alma’ anlamındadır. Müfessirlerin cumhuru bu görüştedir. Hz. İsâ'nın önce öldüğünü sonra göğe yükseltildiğini ve semada da diriltildiğini ilk söyleyen Vehb b. Münebbih'tir. Ancak Ehl-i kitaptan rivayetleri çok olduğu için ilim erbabı, onun Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadislere itibar etmez. Dolayısıyla Hak ehlinin söylediği gibi Hz. İsâ, diri olarak ref edilmiş olup kıyâmetten önce de inecektir. Hz. İsâ'nın ref'ini, Allah katında derecesinin/değerinin yükseltilmesi şeklinde manevi bir yükseltme olarak anlamak anlamsızdır. Zira ulü'l-azm peygamberlerin her birinin derecesi Allah hatında daima yüksektir. Bu sadece Hz. İsâ'ya mahsus değildir ki Allah burada özellikle onu zikretmiş olsun. Şeltût'un âhâd haberlerin kesin bilgi ifade etmediğine; dolayısıyla da inanca dair hiçbir şeyin bunlarla tespit edilemeyeceğine dair kelim ve usul alimlerinin icmaı olduğu iddiası karşısında haber-i vâhidin bağlayıcı olduğunu söyleyen Ebû Hâmid İsfirayini (v. 406), Ebû İshak eş-Şirâzî (v. 476), Ebû Bekir es-Serahsî (v. 490) gibi isimlerin durumu ne olacaktır? Konuyla ilgili hadislerin âhâd haber olduğunu kabul etsek bile bu ümmet Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri hadisleri kabule şayan telakki etmiştir.

Hz. İsâ'nın ölmediğini söylemek, bir insanın ebedi yaşayamayacağı ilkesine aykırıdır şeklindeki itiraz da yersizdir. Çünkü Ehl-i Sünnet akidesine göre Hz. İsâ, nüzulünden sonra bir müddet yaşayacak, normal insanlar gibi ölecek ve defnedilecektir. Hz. İsâ'nın doğuşu, vefatı, ref'i ve nüzulü gibi olaylar, alışılmışın dışında akıl üstü düzeyde gerçekleşmiş olduğundan bazıları tarafından garipsenmiştir. Halbuki Kur'an, Hz. İsâ'nın mensuplarından olan Ashâb-ı Kehf'in üçyüz dokuz yıl mağarada yarı ölü vaziyette bir hayat yaşadıklarını, daha sonra da

diriltilip ecellerini tamamladıktan sonra öldüklerini haber vermektedir. Mensuplarının gördüğü böyle bir nimeti, davanın asıl sahibi neden görmesin?”⁴³³

İlyas Çelebi'ye göre de Hz. İsa, tabî bir ölümle ölmüştür. Nüzulü konusunda Kur'an'da sarih bir ifade bulunmadığı gibi hadisler de tevâtür derecesine ulaşmış değildir. Bu nedenle nüzul-i İsa'yı inkar etmek, zarûrât-ı diniyyeden bir hususu inkar değildir.⁴³⁴ Kur'an'daki bütün kullanımlarda da Mesîh, Meryem oğlu İsa anlamına gelmektedir. Ehl-i kitapta olduğu şekliyle bir Mesîh bekleme daha çok hadis olarak rivayet edilen haberlere dayanmaktadır. Halbuki bu haberleri sünnetullah ile telif etmek zordur. Şöyle ki sünnetullahta insanoğlunun ömrünün ne uzunlukta olduğu tarih boyunca ortadadır. Allah'ın kanununda bir insan bu kadar uzun süre yaşamamıştır. Sünnetullahın ikinci kuralı insanın yemeden içmeden uzun süre yaşayamayacağıdır.⁴³⁵ Dolayısıyla nüzul-i İsa inancının tedvin döneminde Hıristiyan kültürüyle karşılaşmanın bir sonucu olarak İslâm akaidine girmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Hz. İsa'nın, insanların aslî günahını affettirmek için kendini feda ettiği ve Tanrı hükümlerini kurmak üzere dünyaya yeniden döneceği inancının Hıristiyanlara ait bir akîde olduğu bilinmektedir.⁴³⁶

Bütün bu bilgilerden sonra Hz. İsa'nın ölümü ve dünyaya dönüşüne ilişkin olarak İslâm dünyasında ortaya çıkan görüşleri şöylece özetleyebiliriz:

a) Hz. İsa, düşmanları tarafından öldürülmek istenince ruhlu-bedenli olarak ilâhî huzura yükseltilmiştir. Kıyâmetin vukuundan önce dünyaya inecek, son peygamberin getirdiği vahiylerle tâbi olacak ve Deccâl'i öldürüp yeryüzünde adaleti hâkim kılacaktır. Âyet ve hadisler buna inanmayı gerektirir. Zira âyetlerde İsa'nın düşmanlarınca öldürülmediği, ileride Allah tarafından ruhunun kabzedileceği belirtilmiştir. Ayrıca tevâtür derecesine ulaşan hadisler, nüzul-i İsa konusuna açıklık getirmektedir. Ehl-i Sünnet kelâmcıları İle Selefiyye ve Şîa bu görüştedir.

⁴³³ Muhammed Aydın, “Hz. İsa'nın Vefatı, Ref'i ve Nüzulü Bağlamında M. Zâhid Kevserî'nin İlgili Kur'an Âyetlerine Yaklaşımı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 16, Sakarya, 2007, ss. 1-28.

⁴³⁴ Çelebi, *Kelâm El Kitabı*, ss. 492-493.

⁴³⁵ Çelebi, *İtikâdî Açıldan Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996, s. 41.

⁴³⁶ Çelebi, “İsa”, *DİA*, XXII, 472-473.

b) Hz. İsa, düşmanlarınca öldürülmek istendiği anda Allah tarafından tabii bir ölümle öldürülerek ruhen kendi katına yükseltilmiştir. İsa konusunda Kur'an'ın açık olan hükmü budur. Ehl-i kitabın İsa'ya iman edeceğine dair âyet de nüzûl-i İsa taraftarlarınca yanlış yorumlanmıştır. Bu âyette, Ehl-i kitaptan her birinin -buna Yahudiler de dahildir- kendi ölümünden önce, yani hayatının son nefesleri sırasında gerçeği anlayacağı ve bu arada İsa'ya iman edeceği anlatılmıştır. Hz. İsa'nın kıyâmet alâmeti olacağı tarzında anlaşılan âyete de yanlış anlam verilmiştir. Çünkü âyette yer alan kelime "alâmet" mânasındaki alem şeklinde okunduğu gibi "bilgi" mânasındaki ilm şeklinde de okunmuştur. Buna göre âyette kıyâmetin kopacağına dair kesin bilginin bulunduğu ve bundan şüphe edilmemesi gerektiği anlatılmaktadır.

Nüzûl-i İsa'ya dair Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetlere gelince bunlar isnad açısından mütevâtir olmayıp âhâd derecesindedir. Âhâd haberlerin âyetlerin hükmüne aykırı bilgiler ihtiva etmesi halinde hadis olma nitelikleri kuşku ile karşılanır. Kur'an'da Hz. İsa'nın öldürüldüğü açıkça bildirildiğine ve kıyâmetin ansızın kopacağı haber verildiğine göre bu esastan ayrılan rivayetlerin metin açısından sahih kabul edilmesi kolay değildir. Bu konuda nakledilen bilgiler muhtemelen Ehl-i kitaptan İslâm akaidine intikal etmiştir.

Nüzûl-i İsa inancı, İslâm'ın genel ilkelerine ve Allah'ın koyduğu tabiat kanunlarına (sünnetullah)da aykırıdır. Zira insanın canlı olarak yaşadığı mekân yeryüzüdür ve her insan belli bir süre burada yaşadıkdan sonra ölür. Ayrıca Hz. İsa, bir peygamber olarak gönderilmiş ve görevini tamamlamıştır. Hz. Muhammed son peygamber olduğuna göre ondan sonra başka bir peygamberin dünyaya gelmesi "hatm-i nübüvvet" ilkesiyle bağdaşmaz. Mu'tezile kelâmcılarının yanı sıra Ahmed Emîn, Abdülkerîm el-Hatîb, Ebû Reyve ve Muhammed İzzet Derveze gibi çağdaş Sünnî âlimler bu görüştedir.

c) Hz. İsa'nın ölümü ve âhir zamanda dünyaya dönüşüne ilişkin âyetler açık anlamlı olmadığı ve bu konuda pek çok hadis bulunduğundan nüzûl-i İsa olayını bütünüyle reddetmek doğru değildir. Buna göre İsa ruhlu-bedenli bir varlık olarak ilâhî huzura yükseltilmemiş, tabii ölümle ruhu kabzedilmiştir. Ancak konuyla ilgili hadisler de dikkate alınarak uygun şekilde te'vil edilmelidir. Buna göre ileriki asırlarda Hz. İsa'nın manevî şahsiyetinin ortaya çıkıp insanlığa getirdiği sevgi, barış,

şefkat gibi değerlerin onun mensupları tarafından uygulanacağını söylemek mümkündür. Muhammed Abduh, M. Reşîd Rızâ gibi son devir âlimleri bu görüştedir. Halîmî ve Tefâtânî gibi bazı eski kelâmcılar da nüzûl-i İsa'ya dair nasları te'vil etmeyi caiz görmüşlerdir.

d) Hz. İsa, düşmanlarından kaçarak Hindistan'a gitmiş ve Keşmir'de tabî bir şekilde ölmüştür. Bu sebeple hadislerde âhir zamanda geleceği bildirilen Mesîh, Hz. İsa olmayıp ona benzeyen Gulâm Ahmed Kâdiyânî'dir.⁴³⁷

Nüzûl-i İsa konusunda dikkate değer bir diğer husus temel hadis kaynaklarındabirçok farklı rivayetin olduğudur. İşte bu noktada, görülen farklılıklar muhaddisler tarafından bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Bu farklılıklar daha çok, Hz. İsa'nın ikincigelişindeki yapacağı icraatlar ve geleceği dönemin özellikleri hakkındadır. Bu farklılıkların temelinde İsrailiyâtın tesiri olabileceği gibi ravilerin bazı şahsi görüşlerini eklemelerinin de etkisi olabilir. Bununla birlikte Yahudilik ve Hıristiyanlığın zaman bakımından İslamiyet'ten önce gelmesi nedeniyle gerçekleşen kültürel etkileşim, gayba dair birtakım bilgileri ihtiva eden Nüzûl-i İsa meselesiyle ilgili hadislere de karışmış olabilir. Ayrıca sonradan Müslüman olan Ehl-i Kitaptan bazılarının, sahip oldukları bir takım İsrâîlî bilgileri hadislere ilave etmeleri de muhtemeldir. Fakat buradan hareketle nüzûl-i İsa ile ilgili rivayetlerin tamamının Hz. Peygamber'e ait olmadığını iddia etmek ve konuyu inkar cihetine gitmek doğru değildir.

Ancak nüzûl-i İsa ile ilgili naslar, delaleti vesûbutu kat'î olmadığı için bir bağlayıcılık arz etmez. Bu nedenle Hz. İsa'nın kıyâmetten önce yeryüzüne ineceğine dair görüşleri ihtiyatla karşılamalı, bu iddia ile ortaya çıkan insanların amaçlarını tespit etmeli ve böylelikle İslam'a zarar verilmesinin önüne geçilmelidir. Bununla birlikte nüzûl-i İsa meselesine inanan veya inanmayan insanların tekfir edilmesi söz konusu olamaz."⁴³⁸

Mehdî inancı, nüzul-i İsa konusuna nazaran daha az kabul görmüş, daha ziyade Şiîlerce benimsenmiş ve mezhebin bir inanç ilkesi haline getirilmiştir. İlk

⁴³⁷ Çelebi, "İsa", *DİA*, XXII, 472-473.

⁴³⁸ Veysi Ünverdi, *Hz. İsa'nın Nüzulü Probleminin Kelâmî Açısından Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2005, s. 103, 106.

dönem eserlerde kıyâmet alâmetleri sayılırken Mehdî'nin zuhuru konusuna değinilmemiş, daha sonraki dönemlerde konu ilgili eserlerde yerini almıştır. Son dönemde de Mehdî inancını reddedenlerin sayısı az değildir. Bu görüşte olanların savunmalarını şöyle özetlemek mümkündür:

Mehdî hakkındaki bütün rivayetler zayıftır. Mehdî'yi daha çok ham sofular ile kendilerinde Şîî kokusu olanlar beklemektedir. Bunlar da Mehdî'nin 500-700 ve nihayet 1000 tarihlerinde geleceğini iddia etmişlerdir. Halbuki bu tarihler geçtiği halde Mehdî zuhur etmemiştir. Üstelik şimdiye kadar pek çok mehdî ortaya çıkmış, hepsi de layık olduğu cezayı bulmuştur. Mehdî beklentisinde olmak İslâmiyet için çalışmayı bir tarafa bırakmak demektir. Mehdî kelimesinden, hidayete ermiş ism-i mef'ûl manası murad edilirse, Allah'ın emrettiği yolda giden herkes mehdîdir. Hidayete erdiren ism-i fâil manası murad edilirse, asıl hâdi Allah, O'nun gönderdiği Kur'an, O'nun peygamberi Hz. Muhammed (a.s) ve onların yoluna davet eden her Müslümandır.⁴³⁹

İslâm dini, insanların doğuştan bir üstünlüğe sahip olmadıklarını bildirmektedir. Irk, kabile ve sülale üstünlüğünü savunan Cahiliyye anlayışı ile amansız bir mücadele vermiş olan İslâm ve onun peygamberi, Mehdî ile ilgili rivayetlerdeki iddialarla tenakuza düşürülmüş olmaktadır. Çünkü Mehdî netice itibarıyla adil, üstün, bir ölçüde beşer üstü bir halifedir ve bu anlayışa göre de Hz. Peygamber'in soyuna tahsis edilmiştir. Halbuki artık son araştırmalara göre halifeliğin hiçbir kabileye has olmadığı; hangi ırktan ve kabileden olursa olsun ehliyetli her Müslümanın halife olabileceği, başka türlü bir anlayışın son derece ilkel bir Cahiliyye alışkanlığı olduğu ortaya çıkmıştır. Devlet başkanı (halife) tayininin ümmetin işi olduğu görüşünü benimseyen Ehl-i Sünnet anlayışı ile Mehdî ile ilgili rivayetlerin bağdaştırılabilmesi mümkün değildir.⁴⁴⁰

Kurtarıcı mehdî beklentisi, İslâm dinine ait bir inanç değildir. Bu düşüncenin oluşmasında birtakım sosyo-kültürel etmenlerin yanında, özellikle Emevilerin kuruluşundan itibaren yaşanan bazı siyasi gelişmeler etkili olmuştur. Ezilen

⁴³⁹ Ahmet Serdaroğlu, "Mehdî Hakkında", *Diyanet Aylık Dergi*, Cilt, 7, sayı, 72-73, Mayıs-Haziran 1968, s. 128.

⁴⁴⁰ Avni İlhan, "Kütüb-i Sitte'deki Hadislere Göre Mehdîlik", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt, VII, İzmir, 1992, ss. 123-124.

kitlelerin ortak psikolojisi olan “beklenen kurtarıcı” düşüncesi, iktidarlara muhalif ve baskı gören Müslüman gruplar arasında “Mehdî” terimiyle ifade bulmuştur. Daha sonra da bu düşünce gaybete giden on ikinci imamlarının mehdî olarak geri döneceğini söyleyen imamiyye Şiası ile zirve yapmış ve itikâdî bir hüviyet kazanmıştır.⁴⁴¹

Son dönem alimleri içerisinde Mehdî inancını kabul etmeyenlerden biri de İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946)’dır. O Mehdî inancı ile ilgili şunları söylemektedir: “Mehdî’nin ortaya çıkışı ilim ehli arasında tartışmalıdır. Önceki İmamiyye alimleri arasında Mehdî meselesi yoktu. Onlar, sadece Şeyhayn (Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer)’dan uzak durmayı ve Hz. Ali’yi Peygamber’in vasisi ve sahâbenin en faziletlisi olarak görmeyi benimsiyorlardı. Mehdî hakkında beş görüş vardır ki onlar şöyledir: a) Hz. Hasan’ın çocuklarından, b) Hz. Hüseyin’in çocuklarından, c) Hz. Abbâs’ın çocuklarından, d) Hz. İsa’dır, e) Her doğru kişi ve doğru yöneticidir.

Mehdî ile ilgili haberlerin tamamı zayıftır. Zayıf hadisler ise itimada şâyan değildir. Konuyla ilgili Buhârî ve Müslim’de hiçbir hadis yoktur, bu iki eserde Mehdî’ye delil olarak gösterilen hadislerin de ona delaleti açık değildir. Dolayısıyla Mehdî’nin ortaya çıkacağını kabul etmek için ya zayıf hadisleri kabul etmek, ya Buhârî ve Müslim’in rivayet ettikleri hadis ile istidlal etmek ya da keşfin başkasını da bağlayıcı olduğunu kabul etmek gerekecektir. Mehdîyi kabul için bu yolların dışında başka bir yol yoktur.”⁴⁴²

Mehdî inancının menşeiyle Müslümanlar arasında ortaya çıkışının sebepleri hakkında ileri sürülen farklı görüşleri şöylece özetlemek mümkündür:

a) Mehdî telakkisi her toplumda yankı bulan bir sığınma mekanizmasıdır. Sosyal şartların bozulup zulmün arttığı dönemlerde halk bir kurtarıcı beklentisi içine girmiş, daha sonra bu beklenti dini bir inanca bürünerek Mehdî inancı şeklinde ortaya çıkmıştır.

⁴⁴¹ Hakyemez, “Mehdi Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine” s. 127, 141-142.

⁴⁴² İzmirli İsmail Hakkı, “Mehdî Meselesi-Muallim Ata Efendi’nin Üçüncü Sorusuna Cevap”, Sadeleştiren: Ali Duman, Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, Cilt, 3, Sayı, 6, 2010, ss. 339-346.

b) Mehdî anlayışı Yahudilik, Hıristiyanlık ve Maniheizm gibi dinlere ait bir inanç olup Ka'bul Ahbar ile Vehb b. Münebbih tarafından Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetler yoluyla Müslümanlar arasında yayılmıştır.

c) Mehdîlik, iktidar mücadelesinde yenilgiye uğrayan veya mevcut iktidarını güçlü kılmak isteyen siyasi zümreler tarafından ortaya atılmış, önce aşırı Şia (Galiyye), ardından mutedil Şia ve Sünnîler tarafından İslâm dinine mâl edilmiş siyâsî kökenli bir inançtır.

d) Mehdî inancı İslâmî bir akide olmakla birlikte yabancı kültürlerden etkilenmiştir. Zira sahih hadis mecmualarında yer alan rivayetlerde Mehdî'nin çıkacağından bahsedilmiş ve "mehdî" tabiri I. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Müslümanlarca bilinmiştir.⁴⁴³

Mehdî'nin çıkacağına dair çok sayıdaki hadisi göz önüne alarak Mehdî'yi müceddid veya muslih anlamına gelen bir yoruma tâbi tutmak daha doğru olacaktır. Nitekim ilk halifelere bu manada "mehdî" unvanı verilmiştir. Allah'ın her asırda ümmet içinden dini hayatı canlandıracak bir kimseyi göndereceğini bildiren hadis de⁴⁴⁴ Mehdî'nin âhir zamanda çıkacak tek bir kişi değil her asırdaki müceddidler olduğu görüşünü teyid etmektedir. Bunlar hârikulâde güç ve kabiliyetleriyle değil, bilgi irade ve kudretlerini kullanarak zulme karşı çıkmak ve adaleti gerçekleştirmek amacıyla mücadeleye girişirler.

Mehdî inancı, dini deliller açısından sübut bulmamasının ötesinde İslâm tarihinin akışında birçok olumsuzluğun kaynağı olmuştur. Siyâsî iktidara göz diken pek çok kimse mehdî olduğu iddiasıyla ortaya çıkıp Müslümanların sosyal birliğini parçalamış ve savaşlara yol açmıştır.⁴⁴⁵

Said Nursî'ye göre ahir zamandaki iki zararlı akımdan biri olan münafıklık akımının başında Süfyan namında müthiş bir şahıs bulunacaktır. Bu şahıs ve temsil ettiği akım, Hz. Peygamber'in risaletini inkâr edecek ve İslam dininin tahribine

⁴⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdi", *DİA*, XXVIII, 371.

⁴⁴⁴ Ebû Dâvûd, Mehdî, 1.

⁴⁴⁵ Yavuz, *a.g.m.*, aynı yer.

çalışacaktır. Âl-i Beytten Muhammed Mehdî isminde bir zât-ı nuranî de, o Süfyanın şahs-ı mânevîsi olan nifak cereyanını bitirecektir.⁴⁴⁶

Bununla birlikte Said Nursî Mehdî, Deccâl gibi kavramları farklı bir anlayışla yorumlamaktadır. Ona göre hadislerde belirtilen âhir zaman şahısları olan Deccâl ve Mehdî, sadece birer şahıstan ibaret olmayıp faaliyetleri geniş bir zaman dilimine dağılmış bir hareket, bir cemaattir. Her devirde mehdî sıfatını taşıyan ıslahatçılar, faziletli şahsiyetler olagelmıştır. Bunlar o dönemin şartları içerisinde görevlerini yerine getirip gitmişlerdir. Dolayısıyla belirli bir mehdî bekleme düşüncesi yanlış bir düşüncedir.⁴⁴⁷

Said Nursî, Allah'ın zaman zaman gönderdiği imanın kurtarıcıları arasında Abdülkadir Geylânî (v. 561/1165-66), İmam-ı Gazâlî (v. 505/1111), İmam-ı Rabânî (v. 1034/1624) gibi isimleri sayar. Ancak eskiye nazaran daha zor ve sıkıntılı şartlar içindeki kendi zamanındaaynı vazifeyi bir şahs-ı mânevî hükmünde bulunan Risale-i Nur ve talebeleri üstlenmiştir.⁴⁴⁸

Görüldüğü gibi Said Nursî, Deccâl'i kötülüklerin, Mehdî'yi de bu kötülüklerle mücadelenin sembolü olarak değerlendirmektedir. Ancak Deccâl'in yani kötülüğün, kendi zamanında fen ve felsefeyi gayesi doğrultusunda kullandığı yönündeki söylemleri onun bu kötülükle dinsizlik akımını ve özellikle de sömürü anlayışı uğruna hiçbir değer tanımayan dönemin Batı anlayışını kastettiği düşüncesindedir. Aynı zamanda Said Nursî, Risale-i Nur ve talebelerinin iman kurtarma görevini üstlendiğini söylerken bir bakıma zamanın mehdîsinin bunlar olduğunu dile getirmektedir.

Mehdî ve Deccâl kavramlarını iyilik ve kötülüğün sembolü olarak görenlerin yanında söz konusu kavramlara ve ilgili hadislere eleştirel bir bakış açısına sahip olanlardan bazılarının görüşleri şu şekildedir:

“Mehdî ile ilgili rivayetler, ya ravilerin kendi inanç ve kültürlerini yansıtan ya da dinî, ictimâî, iktisadî ve psikolojik baskı kurarak toplumda otorite kurmak

⁴⁴⁶ Said Nursî, *Mektûbât*, Onbeşinci Mektup, s. 371.

⁴⁴⁷ Derya Yörük Kesik; *Said Nursî'nin Risalelerinde Mehdîlik Telakkisi*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 127.

⁴⁴⁸ Said Nursî, *Kastamonu Lâhikası*, s.1572.

isteyenlerin veya onlara alet olanların sözleri olabilir. Bu sözler Hz. Peygamber'e mal edilerek daha fazla güven sağlanması amaçlanmıştır. Sonuç olarak, isnataçısından bazı rivayetlerde sikâ olmayan ravilerin olduğu, bunların şahsî icthatlarını metinlere karıştırma ihtimallerinin bulunduğu ve bazı rivayetlerde İsrailiyyât belirtilerinin sezildiği sonucuna varılmaktadır. Hadislerle Kitab-ı Mukaddes'te Deccâl'in gelişi ayrı bir fitne olayı olarak görülmektedir. Deccâl'in yalancılığı ve olağanüstü güçleri hadislerde ve Kitab-ı Mukaddes'te ortak bir karakterdir. Ayrıca Deccâl'in şahsına ait özellikleri açıklayan rivayetlerde, onun kızıl veyabeyaz tenli, kısa boylu veya cüsseli şeklinde tanıtılması da ortak noktalardandır. Bunlardan başka, bir taraftan Deccâl'in ilahlık iddiasında bulunacağı belirtilirken diğertaraftan alnında kâfir yazısının mevcut olacağı ve herkes tarafından okunacağını ifade edilmesini de akılla bağdaştırmak mümkün görülmemektedir. Allah'a iman etmeklesorumlu tutulan insanoğlunu saptırması için Deccâl'e peygamberlerden çok üstün özellikler verilmesinin, hem ilâhî hikmete hem de kıyâmete kadar kâinatta sürüp gidecek Allah'ın koyduğu yol ve yönteme aykırı olduğu ortadadır. Dolayısıyla bu rivayetlere ihtiyatla yaklaşılması ve Deccâl ile ilgili yorum yapılırken bütün bu hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.”⁴⁴⁹

İnsanların dini duygularının sömürülmesi her asırda var olan bir durumdur. Menfaat, bencillik, hırs, tamahkârlık uğruna hiçbir değer tanımayan, gerektiğinde bunlar uğruna herşeyi ayaklar altına alabilen zavallı şahsiyetler, insanların din gibi ulvi duygularını rahatça sömürebilirler. Tarihi süreç içerisinde bu konuda Mehdilik inancı da değerlendirilmesi gereken bir fırsat, bir argüman olarak görülmüştür. Hicri 998 yılında “Mehdî yardımcısıyım” diye ortaya çıkmış olan Yahyâ b. Yahyâ adlı bir bidatçi, saltanat iddiasında bulunmuştur. Bu kişi, bir kısım ayak takımını kendine bağlamış, bu yolla büyük ölçüde servet kazanmıştır. Tunus Beylerbeyi'nin haberi üzerine söz konusu kişi askeri kuvvetle etkisiz hale getirilmiştir.⁴⁵⁰ Geçmişten günümüze Mehdîlik iddiasıyla ortaya çıkmış pek çok şahsiyet elbette varolagelmiştir.

⁴⁴⁹ Bülent Malkoç, *Kıyâmet Alâmetleri ve Gelecek Haberleri Konusunda Hadislerle Kitab-ı Mukaddesin Karşılaştırılması*, Erciyes Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010, ss. 94, 98.

⁴⁵⁰ Eyüp Baş, “Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum Kıyâmet Beklentisi ile İlgili Bazı Veriler”, *Dinî Araştırmalar*, Cilt, 7, Sayı, 21, s. 175. Baş, makalesinin sonuç kısmında özellikle Hz. İsa'nın nüzulü ve Mehdî inancının Kur'an'da yer almadığını, bunların Müslümanlar arasında Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi İslam dışı kaynakların etkisiyle geliştiğini söylemektedir.

Günümüzde de Mehdîlik iddiasında bulunan ve teknolojik imkanları bu yolda yoğun bir propoganda aracı olarak kullananlar mevcuttur. Bu tür olaylar, Mehdîlik fikrinin insanların zihinlerinde olumsuz yer edinmesine ve daima sorgulanmasına, şüphe ile bakılmasına neden olmaktadır. Mehdilik düşüncesinin diğer kıyâmet alâmetlerine nazaran daha kolay reddedilmesinde bu sahte mehdilerin olumsuz katkıları tartışılmazdır.

Kıyâmet alâmetleri arasında zikredilen Deccâl'in durumu da az önce yer verilenlerden çok farklı değildir. Söz konusu kavram, somut olarak kabul edilip yorumlandığı gibi kötülük, şer ve hoşnut olunmayan durumları tasvir eden olumsuz soyut bir kavram olarak da kullanılagelmiştir. İlk dönem alimlerinin büyük çoğunluğu Deccâl'i hadislerde haber verildiği şekliyle âhir zamanda ortaya çıkacak ve Hz. İsâ tarafından öldürülecek olağanüstü bir yaratık olarak kabul ederken son dönem alimlerinin geneli Deccâl'i, kötüklerin sembolü olarak yorumlamaktadır. Deccâl'i tamamen reddedenler de yok değildir.

Teftâzânî'ye göre Deccâl, âhir zamanda şerrin yaygınlık kazanmasıdır. Abduh, Deccâl'i İslam'ın ortadan kaldırmaya çalıştığı bütün hurafe, yalancılık ve kötülüklerin sombolü olarak görür. Reşîd Rızâ, klasik anlayışı tamamen reddetmemekle birlikte hocası Abduh'un görüşlerine meylederek Deccâl hadislerinden, daha ziyade maddi şehvetlerin galip geleceği, şerrin ve inkarcılığın yaygınlaşacağı sonucunun çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre bunu Yahudiler gerçekleştirecektir. Said Nursi'ye göre Deccâl komünizm ve materyalizm, Muhammed Esed'e göre Avrupa medeniyeti, Said Eyyûb'a göre ise Siyonizm'dir. Kamil Miras'a göre Deccâl tek bir kişi değil, küfrün sombolüdür ve küfrü yaymaya çalışan herkes deccâldir. Çağdaş yazarlardan Muhammed Selâme, Deccâl'in şeytan olduğunu söyler. Ömer Rızâ Doğrul ise bu konuda oldukça ilginç bir yorum yapmıştır. Ona göre Deccâl fitnesinden korunmak için Hz. Peygamber'in Kehf suresini okumayı tavsiye etmesi anlamlıdır. Zira bu ayetlerde Hz. İsâ'nın Hıristiyanlarca Allah'ın oğlu olduğuna dair iddialar yer almaktadır. Dolayısıyla

Deccâl fitnesinin Hıristiyanlık akidelerinin yayılması şeklinde anlaşılması mümkündür.⁴⁵¹

Kur'an-ı Kerim'de Deccâl ile ilgili hiçbir sarih ifade bulunmamaktadır. Hadis olarak rivayet edilen metinlerden elde edilebilecek en belirgin hüküm ise Deccâl'in yeryüzünde inkarcılığı yaymaya çalışan, mukaddes değerleri yok sayan ve şer faaliyetlerini destekleyen bir cereyan niteliği taşıdığıdır. Bu cerayanın muhtelif asırlarda temsilcileri olmuş, bundan sonra da olacaktır. Buna göre Deccâl harika bir varlık, belli bir şahsiyet ve tek bir insan olmaktan çok her dönemde şerri temsil eden bir tiptir. Deccâl ile ilgili çeşitli rivayetlerde yer alan olağan üstü maddi tasvir ve ayrıntılar ya isnad açısından sahih değildir, yahut ravilerin sehivlerine maruz kalmış veya onların şahsi yorumlarıyla karışmıştır. Bu tür rivayetler tevâtür derecesine ulaşmadığından, ayrıca hicri V. yüzyıldan itibaren mecazi manalarına yorumlanmaları İslam alimlerince mümkün görüldüğünden maddi bir deccâlin varlığını benimsemeyenlere küfür veya dalâlet isnat etmek de doğru değildir.⁴⁵²

Kelam literatüründe Dâbbetü'l-arz konusu, ilgili ayetlerle hadislerin ışığı altında sadece bir kıyâmet alâmeti olarak ele alınmış, Ehl-i Sünnetin semiyat alanına giren konularda yorum ve tahminlerden kaçınma esası bu hususta da benimsenmiştir. Neml Suresindeki konuyla ilgili âyetler incelendiğinde Dâbbe'nin ortaya çıkışı dini gerçeklere karşı direnişin ileri boyutlara vardığı dönemlerde olacaktır. Bazı alimlerin kanaatine göre Dâbbe'nin çıkışı daha çok emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker görevinin ihmal edildiği zamanlarda ve sadece bir kez değil, üç kez vuku bulacaktır. Dâbbe'nin yeryüzündeki bütün insanları kapsamayan, belli olumsuz şartların ortaya çıkması halinde sadece belirli yerlerde vuku bulan veya vuku bulacak olan sosyal bir sarsıntıyı sembolize ettiği düşünülebilir. Dâbbe konusunda Kur'an'da açık bir beyan yoktur. İlgili hadislerin ise hiçbiri mütevâtir değildir. Ayrıca Buhari'de Dâbbetü'l-arz ile ilgili herhangi bir rivayetin bulunmaması, kütüb-i sittedeki rivayetlerin de ayrıntı vermemesi dikkat çekicidir.⁴⁵³

⁴⁵¹ Zeki Sarıtoprak, "Deccâl", *DİA*, IX, ss. 70-71.

⁴⁵² Sarıtoprak, a.g.m., s. 72.

⁴⁵³ Sarıtoprak, "Dâbbetü'l-arz", *DİA*, VIII, 395.

İlgili âyetten sonra gelen âyetlerde Dâbbe'nin çıkarıldığı gün “Allah'ın ayetlerini yalanlayanların haşredileceği ve hesap yerine sevk edileceği” bildirilmektedir. Bu da Ye'cûc ve Me'cûc'de olduğu gibi Dâbbetü'l-arzın da kıyâmetin vukuundan önce ortaya çıkacak bir alâmet değil, kıyâmetin vukuu ile ortaya çıkacak bir husus (safha) olduğunu gösterir.⁴⁵⁴

Dâbbe konusundaki bu kapalılığa rağmen onun nasıl bir varlık olduğu, nereden zuhur edeceği, insanlarla ne şekilde konuşacağı gibi hususlar tartışılmıştır. Örneğin onun bir deve, yılan ya da insan olduğu, insanların yanlışlarını dillendireceği, onlarla mücadele edeceği söylenmiştir. Kimilerine göre ise Dâbbe, garip yaratıklı muşahhas bir hayvan değil, cins isimdir. Örneğin o bit, pire ya da daha ilginç yaratılışa sahip bir hayvan olabilir ve beden diliyle insanlara çok şeyler ifade edebilir, sayısız ibretler içerebilir. Bazılarına göre de o, Kâbe'nin duvarında zuhur edecektir.

Gerek Kur'an'da gerekse hadislerde kim oldukları hakkında bilgi bulunmayan Ye'cûc ve Me'cûc, tarihte Türklerle irtibatlandırılmıştır. Konu üzerine bir araştırma yapan İsmail Cerrahoğlu bunu doğal olarak reddeder. Ye'cûc ve Me'cûc her devirde bulunması muhtemel kötü ve şerir insanlar ve toplumlar olarak açıklar. Söz konusu iddiayı çürütme sadedinde şunları söyler:

“Nedense bugün olduğu gibi geçmişte de bazı milletlerin veya kişilerin, çeşitli sebeplerle Türklere karşı düşmanlıkları devam etmiştir. Türklere karşı bu düşmanlık hareketi Yahudi menşelerden çıkmış, oradan Hıristiyan alemine intikal etmiştir. Bu fikirler İslâmî kaynaklarda paylaşılmış, daha da acısı sanki bu fikirler dinî bir nas imiş gibi bizzat Türk olan müellifler tarafından işlenmiş ve bunlar kendi asıllarını inkar noktasına gelmiştir.⁴⁵⁵ Ye'cûc ve Me'cûc'ün cinsiyetleri, zamanları ve mekanları tayin edilmediğine göre, bunlar yeryüzünde her yerde ve her millette olabilir. Bunu Türklere hamletmek hata, gaflet ve cehaletten başka bir şey değildir.⁴⁵⁶ Türk ırkının Asya ve Avrupa'daki ilerleyişinin getirdiği umumi dehşet, mağlup milletleri bu istilaları hep Ye'cûc ve Me'cûc akınlarıyla tefsir ve te'vil etmeye sevk

⁴⁵⁴ Çelebi, *Kelam El Kitabı*, s. 490.

⁴⁵⁵ İsmail Cerrahoğlu, “Ye'cûc-Me'cûc ve Türkler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt, XX, 97.

⁴⁵⁶ Cerrahoğlu, *a.g.m.*, s. 98, 119, 120.

etmiştir. Bu, ırkçılık ve milliyetçilik taassubunu körüklemek isteyen ve Türklerin İslâmiyetteki büyük hizmetlerini çekemeyenler için bulunmaz bir ganimet olmuştur.⁴⁵⁷

Kur'an'da ve hadislerde geçen Ye'cûc ve Me'cûc'ün cinsiyetleri, mekânları ve zamanları tayin edilmemekte, sadece bir vasıf olarak yeryüzünü ifsat edenler manasında ele alınmaktadır. Bir kısım müelliflerin bunları bazı toplumlara hasretmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bu yaklaşım ilmî bir hakikat değildir. Her devrin ye'cûc ve me'cûcü mevcuttur.⁴⁵⁸

Sonuç olarak Kur'an ve hadislerde zikredilen Ye'cûc ve Me'cûc'ün özel isim mi yoksa cins isim mi olduğu tartışmaya açıktır. Geçmişte yaşadıkları ve gelecekte ortaya çıkacaklarına dair Kur'an'da yer alan bilgidен hareketle Ye'cûc ve Me'cûc'ün yaşadıkları yerden çıkarak dünyaya yayılıp çevrelere zarar veren, her yeri yakıp yıkan topluluklar olduğunu, tarihte geçtiği gibi gelecekte de bu niteliği taşıyan toplulukların ortaya çıkacağını söylemek isabetli görünmektedir.⁴⁵⁹

Hız. Peygamber'in dile getirdiği 'güneşin batıdan doğması' tâbiri ile kıyâmetin kopuşu esnasında meydana gelecek kâinattaki değişikliklerin kastedildiğini düşünmekteyiz. Zira Kur'an'ın pek çok âyetinde haber verilen kıyâmet sahnelerinde kâinatın altının üstüne geleceği yönündeki tasvirler bunu desteklemektedir.

Kıyâmet alâmetleri bazı tasavvuf erbabı tarafından da farklı şekillerde yorumlanmıştır. Örneğin Ye'cûc ve Me'cûc, insanda hayvani sıfatların/kötülüklerin, çirkin fikirlerin çıkmasından ve bunların tamamen hâkim unsur haline gelmesinden ibarettir. Bu iki kavram ile mizacın bozulması, terkinin çözülmesiyle meydana gelen nefsanî ve bedeni kuvvetler kastedilmektedir. Deccâl, kötülüğü ve onu yaymayı, Hz. İsa ise bu çirkinliklerin ortadan kalkmasını ve iyiliklerin meydana gelmesini sembolize etmektedir. Mehdî, Muhammedî makamın sahibidir. Onun kırk yıl hüküm sürmesi, varlık mertebelerinin sayısıdır. Onun döneminde gecelerin aydınlık olması ve gündüzlerin yeşil bahçelere benzemesi, irfan sahibinin manen gelişimidir.

⁴⁵⁷ Cerrahoğlu, *a.g.m.*, ss. 120-121.

⁴⁵⁸ Bülent Malkoç, *Kıyâmet Alâmetleri ve Gelecek Haberleri Konusunda Hadislerle Kitab-ı Mukaddesin Karşılaştırılması*, s. 61.

⁴⁵⁹ Çelebi, "Ye'cûc ve Me'cûc", *DİA*, XLIII, 375.

Yaşanacak bolluk ve bereket ise ilahi nimetlerin ve kerametlerin peş peşe gelmesidir. Emniyet ve huzurun yaygınlaşması da irfan sahibinin velayet makamına ulaşması ve oranın süslü kaftanını giymesidir. Dâbbetü'l-arz da manevi terbiye/seyir esnasında ortaya çıkan durumlardır. Güneşin batıdan doğması, ruhun bedenden ayrı kalması şeklinde yorumlanmıştır. İnsanın, ruhunu aşağılık tabiatlardan kurtarıp melekût semasına yükseltmesi gerekir.⁴⁶⁰

Kıyâmet alâmetleri, zaman zaman ideolojik bir bakış açısıyla ele alınmış, siyâsî muhaliflerin tenkidinde bir araç olarak kullanılabilmiştir. Bunun en yakın örneklerinden birini Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında kaleme alınan ve II. Abdülhamid'e olan muhalefetin acımasızca dışa vurulduğu bir yazıda görmek mümkündür. 1916-1917 yıllarında yayınlanmış olan bu yazı Osmanlı Devleti'nin Roma Sefaretinde görevli olan Haşim Veli ismindeki bir şahsa aittir. Ona göre Deccâl, belirli bir şahıs değildir. Bu, hakkı ve hakikati örten kimsenin bir vasfıdır. Hz. Peygamber döneminde İbn Sıyyâd deccâli çıkmış, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da nice deccâller görülmüş, bunlar batılı hak diye göstermişlerdir. Aynı şekilde, onu öldürme görevi olan Mesih ruhullah da birçok defalar yeryüzüne inmiş ve nice kıyâmetler kopmuştur. Lanetli Deccâl'in ortaya çıkışı, herkesin bildiği gibi, II. Abdülhamid hükümetinin devam ettiği süreden ibaret olup sınırsız fitne, kötülük ve fesadın gerçekleşmesidir.⁴⁶¹

Görüldüğü gibi devletin bir görevlisi konumunda bulunan bir şahıs, devlet başkanını şiddetli biçimde eleştirmiş, sözünü sakınmamıştır. Kendi devlet başkanına karşı böylesine sert sözleri söyleme cesaretini nereden aldığı ise merak uyandırmaktadır. Bu zat, merhum II. Abdülhamid'i ilahlık iddiasında bulunmakla itham edecek kadar ileri giderek görüşlerini şu şekilde açıklamaya devam eder: "Deccâl'in bineğinin adı "tecessüs" kelimesinden alınmış olan cessâsedir. Bu da Abdülhamid'in bütün saltanat süresinin batıl hamlelerle ve anlamsız bir şekilde gelip geçeceğine işarettir.⁴⁶² Deccâlin ilahlık davasında bulunması, Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndan 'ben sizin en büyük rabbinizim' demesi ve bütün mahiyetindekileri

⁴⁶⁰ Halil İbrahim Şimşek, "Kıyâmet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması", ss. 132-139.

⁴⁶¹ Haşim Veli, "Kıyâmet Alâmetleri", Sadeleştiren, Kamil Çakın, *Dinî Araştırmalar*, Cilt, 6, Sayı, 16, Mayıs-Ağustos 2003, ss. 183-186.

⁴⁶² Haşim Veli, "Kıyâmet Alâmetleri", s. 187.

kulluğa davet etmesidir. Sözün özü, deccâllerin sonuncusu olan II. Abdülhamid hükümeti otuz küsur sene çeşitli hile ve fesat ile alemi yoldan çıkarıp dehşetli bir kıyâmet hazırladı. Allah'ın laneti onların üzerine olsun.”⁴⁶³

Haşim Veli'ye göre Mehdî ile Hz. Muhammed'in yolunda olanlar, hürriyet peşinde koşanlar kastedilmektedir. Yine ona göre zamanın deccâli II. Abdülhamid kırk seneye varmadan iktidardan düşürülmüştür. Buna rağmen, yer yer görülen ihtilal ve irtica hareketleri, İslâm adı altında gizli fitne eserleri, fesat ve münafıkların tertipleri, kısaca İslâm'ı kendilerine alet etmek isteyen mekruh güruh, mesela Kör Ali, 31 Mart ve Bitlis olayları gibi olaylar Deccâlin son irticai eserleri ve yok olmaya mahkum kılıç artığı bir takım kötü insanlardan ibarettir.⁴⁶⁴

Haşim Veli, güneşin batıdan doğması konusunda ise şunları söyleyerek gerçek kimliğini ve körü körüne Avrupa hayranlığını ortaya koyar: “Hakikat dilinde, güneşin batıdan doğuşu, en başta Hazreti Şeyh Muhyiddin Arabi ve İbn Rüşd hazretlerine göre bütün hakikatlerin Batı'dan yani Avrupa'dan ortaya çıkışıdır. Mebde ve mead, beşeri münasebetler, ticaret usulleri, ilahiyat, felsefe, üstün ahlak ve bunun tersi, psikoloji, tabiat bilimleri, tıbbın sırları ve geometrinin incelikleri kısaca ilkel durumda olanlara göre bütün adetleri yok eden şeylerin Avrupa'dan ortaya çıkışı ve yayılışındır. Bütün bu gerçekleri öz olarak içeren İslâmi esaslar sanki külçe halinde Avrupa'ya naklolundu da sonradan işlenmiş ve süslenmiş altın olarak yine Doğu'ya geri dönmektedir.”⁴⁶⁵

Veli'ye göre Ye'cûc ve Me'cûc, hakikat dilinde kültürü ve nesli bozan her topluluktur. Bunların seddi, fesat ve fitneye engel olan yüce kanunlardan, Zülkarneyn de bu kanunun yapıcısından ibarettir. Asr-ı saadetten sonra Hülagü ve Cengiz gibi nice fitne sahibi ye'cûciler çıkmış ve yeryüzünü ifsat etmiştir. Haşim Veli, Ye'cûc ve Me'cûc'ün son ve en büyük çıkışlarının kendi döneminde yaşandığını, bunların da Çin ve Japon milletleri olduğunu söyler.⁴⁶⁶

Kıyâmet alâmetleriyle ilgili pek çok kişi tarafından uzun uzadıya söz söylendiği şüphesizdir. Ancak bu noktadan sonra çalışmayı uzatmanın gereksiz

⁴⁶³ Haşim Veli, “Kıyâmet Alâmetleri”, s. 188.

⁴⁶⁴ Haşim Veli, “Kıyâmet Alâmetleri”, ss. 191-192.

⁴⁶⁵ Haşim Veli, “Kıyâmet Alâmetleri”, ss. 192-193.

⁴⁶⁶ Haşim Veli, “Kıyâmet Alâmetleri”, ss. 196-197.

olduğu düşünceyle İshak Zencânî'nin (v. 1090/1656), kıyâmet alâmetlerine dair manzumesi ile değerlendirme ve sonuç bölümüne geçmek istiyoruz. Zencânî, Akâid Manzumasi'nde kıyâmet alâmetlerini řu dizeleriyle gayet muhtasar bir şekilde dile getirmiştir:

Kıyâmetten mukaddem on alâmet,
Zuhûr eyler gelir ruz-i kıyâmet.

Duhân-u dâbbe ve hem nârü deccâl,
Tulû-i řemsi mađribden bu beş hal.

Dahî Ye'cüc-ü Me'cücün hurûci,
Edüp sedd-i İskender'den urûci.

Nüzûl-i Hazret-i İsâbni Meryem,
Dâhi üç "hasf" olur Allah-ü a'lem.

Belli, Eřrât-ı sâattır kesire,
Ne cem eyler resâilden sađire.

Resulullah-ı bi'set saatidir.
Kamu eřrâtın evvel âyetidir.

Sahiheyn de ki yazmıştır Meřârik,
Mufassal eylemiř řerhin Mebârik.

Sebep ref-i ulûme mevt-i âlim,
Medâris münderis kalmaz meâlim.

Zuhûr eyler zemin üzere cehâlet,
Zinâ ve hamr en na-i dalâlet.

Verir fetvâyı nâsa şahs-i câhil,
Helâk olur kamu mes'ûl-ü sâil.

Ne müstefî ne müftî hayra sâî,
Olur ehl-i dalâlet řerre dâî.⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ İshak Zencani Tokâdî, *Akâid Manzûmesi, Türkçe Manzum*, Neşre Hazırlayan, Ali Nar, Dersaadet-1327 şerhli baskıdan, ss. 14-15.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İnsanın dünyada varoluşu ve insanlığın Hz. Adem'den günümüze nice nesiller yoluyla varlığını sürdürmesi elbette bir gayeye ve hikmete yöneliktir. Bu gayeyi ve hikmeti Yüce Allah, seçkin kulları olan peygamberler aracılığıyla çeşitli dönemlerde kitaplar göndermek suretiyle insanlığa öğretmiştir. Buna göre, dünya hayatı biz insanoğlu için son derece sınırlı bir imtihan âlemidir. Her insan, bu sınırlı ve sonlu zaman diliminden vakti geldiğinde ebedi ahirete gitmek üzere ayrılır. Ancak insanlığın varlık sahnesinde yer almasından itibaren böylece devam eden bu durum sonsuza dek sürüp gitmeyecektir. Herkesin dünyada yapıp ettiğinin karşılığını eksiksiz görmesi için bu fani hayatın sonu bir gün gelecek ve kainatta canlı namına bir şey kalmayacaktır.

İşte bu malum son Kur'an-ı Kerim ve hadislerde "kıyâmet" olarak isimlendirilmiş ve kıyâmetin kopuşu tüm dehşeti ile tasvir edilmiştir. Âhiret veya ikinci bir hayat inancı olan dinler ve inanç sistemlerinde dünyanın sonu/kıyâmet ve diğer hayat, insanlık tarihi boyunca hep merak konusu olmuştur. Kıyâmetin kopacağı zamanın belli olmaması bu merakı daha da artırmıştır. Bundan dolayıdır ki toplumlarda zaman zaman dünyanın sonu ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüş, birtakım tahminlerde bulunulmuştur. Gerek İslam'dan önceki dinlerde gerekse İslam kaynaklarında kıyâmet alâmeti olarak haber verilen durumlar, karşılaşılan olumsuzluklarla ve içine düşülen sıkıntılarla ilişkilendirilebilmiş ve zaman zaman bir takım olumlu gelişmeler dahî kıyâmet alâmeti olarak vasıflanabilmiştir.

Son ilâhi kitap olan Kur'an-ı Kerim'de dünyanın sonu/kıyâmetin kopuşu açık bir şekilde tasvir edildiği halde "kıyâmet alâmetleri" tabiri geçmemektedir. Söz konusu ifade hadislerde "eşrâtü's-sâa" şeklinde karşılığını bulmaktadır. Kıyâmetin kopuşuna bir işaret, onun zamanının yaklaştığının bir habercisi olarak sunulan bu olay ve durumlardan söz edilmekle birlikte kıyâmetin kopuş zamanı ne Kur'an'da ne hadislerde belirtilmiştir. Kıyâmetin alâmetlerini haber veren Hz. Peygamber, onun kopuş zamanını bilmediğini kesin bir dille ifade etmiştir. Dolayısıyla onun bilgisi yalnızca Allah'a aittir.

Hadislerde haber verilen kıyâmet alâmetleri alimlerce çeşitli tasniflere tabi tutulmuştur. Bunların en önemlisi ise küçük ve büyük kıyâmet alâmetleri şeklinde yapılan tasniftir. Buna göre küçük kıyâmet alâmetleri arasında Hz. Peygamber'in risalet göreviyle gönderilişi, vefatı, daha sonra yaşanan fitne ve kaos ortamı, ilmin zayıflaması, cehâletin artması, kötülüğün artması, zenginliğin yaygınlaşması, ahlaksızlığın boy göstermesi gibi gelişmeler yer alır. Büyük kıyâmet alâmetleri arasında ise Deccâl, Mehdî, Hz. İsa'nın yeryüzüne inişi, Dâbbetü'l-arz, Ye'cûc ve Me'cûc, insanları saracak bir dumanın çıkışı, güneşin batıdan doğması, yere batırılma olayı gibi olağanüstü haller bulunmaktadır.

Küçük kıyâmet alâmetleri olarak kabul edilen durumlar, çok fazla tartışma konusu olmamıştır. Bu olaylar genellikle toplumların ahlâki çöküşüne, olumsuz sosyal gelişmelere hamledilmiştir. Bununla birlikte küçük alâmetlerin tamamının somut olaylarla irtibatlandırıldığı ve her birinin tarihte yaşanan belirli bir olaya mâl edildiği de görülmektedir. Oysa, bu durumlar incelendiğinde pek çoğunun daha Hz. Peygamber döneminde yaşanan toplumsal olaylar olduğu görülür. Yine bunların her toplumda görülmesi ve yaşanması imtihan dünyasının bir gereği olarak değerlendirilmelidir. Hadislerde dile getirilen ve genelde ileride yaşanacak olumsuz durumlar olarak tasvir edilen gelişmelerin kıyâmetle irtibatlandırılması ve kıyâmetin yaklaştığının iddia edilmesinde Hz. Peygamber'in “şu şöyle olmadıkça kıyâmet kopmayacaktır, şunu gördüğünüzde kıyâmeti bekleyiniz” gibi ifadelerinin önemli bir etken olduğu kanaatindeyiz. Bu ifadelerden hareketle, hadislerde bildirilen durumlar İslam toplumunda görüldüğünde artık dünyanın sonunun yaklaştığı ileri sürülmüş ve neredeyse yarın kıyâmet kopacakmış gibi bir algı oluşturulmuştur. Oysa hadislerde sayılan bu durumları kıyâmetle ilişkilendirmek ve bunların salt birer kıyâmet alâmeti olduğunu iddia etmek doğru değildir. Eğer böyle olsaydı, kendisinin kıyâmete çok yakın bir zamanda gönderildiğini söyleyen Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan on dört asırlık süreçte dünyanın sonunun gelmiş olması gerekirdi.

Üzerinde tartışmalar yaşanan ve yoğunlaşılacak asıl kıyâmet alâmetleri, hadislerde haber verilen ve dünya hayatının son safhaları olarak tasvir edilen olaylardır. Esasen bunlar da hadislerde büyük kıyâmet alâmeti olarak isimlendirilmemiştir. Olağanüstü olaylar olmaları hasebiyle daha sonraki alimlercebu

isimle anılır olmuşlardır. Büyük kıyâmet alâmetleri, ilk dönem kelimelerinde genel bir kabul görmüş ve yoruma tabi tutulmamışlardır. Hicri beşinci asırdan sonra, nasların yorumlanabileceği görüşü ağırlık kazanmış ve bunlardan kıyâmet alâmetleri de nasibini almıştır. Ancak yine de Hz. İsa'nın nüzülü, Deccâl, Dâbbetü'l-arz gibi konular genellikle zahiri anlamı saklı tutulmak kaydıyla yorumlara tabi tutulmuştur. Bunlardan özellikle Hz. İsa'nın nüzülü konusu Ehl-i Sünnet akidesinin vazgeçilmez bir inancı haline gelmiştir.

Fakat bu olaylar ondokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren son dönemlerde farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bunları eskiden olduğu gibi zahiri anlamıyla benimseyenler de, sembolik olarak yorumlayanlar ve tamamen reddedenler de olmuştur. Zahiri anlamda kabul edenler, bunların ilk dönem alimlerince böyle kabul edilemediğini, sonrakilerin ise gayb alemine ait bu tür konuları öncekilerden daha doğru anlama kabiliyetinde olmadıklarını söylerler. Bu grupta yer alanlar, görüşlerini desteklemek amacıyla hadislerde açıkça bildirilen bu olağanüstü olayların kimine Kur'an'da da değinildiğini iddia etmişler ve müteşabih kabul edilebilecek ayetleri çeşitli te'villere tabi tutmuşlardır. Söz konusu haberleri sembolik olarak yorumlayanlar ise ilgili hadislerin âhâd haber olduğunu ve bu tür haberlerin itikâdî konularda bir delil olamayacağını ancak, içlerinde sahih hadis bulunması ve konulara Kur'an'da da kapalı bir şekilde değinilmesi dolayısıyla bunların tamamen de reddedilmesinin uygun olmayacağını ileri sürerler. Tamamen reddedenler ise bu tür bilgilerin İslâm'a Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi kültürlerden geçtiğini iddia ederler. Onlar, ilgili hadislerin ravilerinin Vehb b. Münebbih, Kabu'l-Ahbar gibi daha önce Yahudi iken İslâm'ı seçmiş sahâbeler olduğunu, dolayısıyla bu tür bilgilerin bu isimler aracılığıyla İslâmiyet'e intikal ettiğini, zamanla da itikâdî bir konu haline geldiğini savunurlar. Söz konusu olayları haber veren rivayetlerde akla ve mantığa aykırı ve çelişkili bilgiler olduğunu söylerler. Hepsini ayrı ayrı eleştiri süzgecinden geçirirler.

Akıl ve nakil dini olan İslâm'ın bir gereği olarak her haberin üzerinde düşünmek ve bunları aklın süzgecinden geçirmek elbette gereklidir ve akl-ı selim sahibi olan hiçbir Müslümanın buna itirazı olamaz. Zira İslâm, pek çok ayette düşünmenin, akıl erdirmenin, ibret almanın önemi ve gereğine vurgu yapmış,

müntesiplerinden akıllarını kullanmalarını istemiştir. Bununla birlikte dini ilkelerin kabulü ve hayata yansıtılmasında akıl her şey değildir. Geçmişten günümüze, hadislerin ve haberlerin kabulünde var olan kaide, sarîh Kur'an ayetlerine, akla ve mantığa uygun düşenlerin kabulü, düşmeyenlerin ise reddedilmesi gerektiği şeklindedir. Dolayısıyla kıyâmet alâmetlerine de bu anlayışla bakmak ve bunları tamamen reddetmemek, onların arasını ayırmak yerinde olacaktır.

Bu çerçevede, kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen olaylarla ilgili rivayetlerin, yorum ve değerlendirmelerin tek tek ele alınıp incelenmesi ile ortaya çıkan bu çalışmanın sonucunda oluşan kanaat şudur: Küçük kıyâmet alâmetleri diye nitelenen durumların bir kıyâmet alâmeti olarak kabul edilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bunları terhib-terhib kapsamında değerlendirmek daha uygun olacaktır. Hz. Peygamber, ileride kendilerini nasıl bir hayat beklediğine dair ümmetini bilinçlendirmek ve ortaya çıkacak olumsuzluklara karşı sakındırmak için bunlara vurgu yapmıştır. Hz. Peygamber'in, "şu olay olmadıkça kıyâmet kopmayacaktır" gibi ifadelerle bu olayları kıyâmetle irtibatlandırması, bunların önemine ve mutlaka gerçekleşeceğine işaret etmek için olsa gerektir. Ayrıca onun, merak uyandıran birtakım geleceğe dair olaylardan söz etmesi, daha sonraki dönemlerde "küçük kıyâmet alâmeti" diye isimlendirilen bu olayların tamamının gerçekleştiği yönünde İslam ümmetinde genel bir kanaatin oluşması, Hâtemü'l-Enbiyâ'nın risalet mucizelerindedir.

Hz. İsâ konusunda Kur'an'da ve hadislerde açıkça bildirilen husus, onun düşmanlarının elinden Allah tarafından kurtarıldığı ve öldürülemediğidir. Ancak bunun dışında âkıbeti, göğe yükseltişi şekli, şu andaki durumu ve âhir zamanda yeryüzüne ineceği gibi konulara hadislerde açıkça değinilmiş olmasına rağmen Kur'an-ı Kerim'de bunlarla ilgili bir netlik bulunmamaktadır. Hadislerde onun kıyâmete yakın bir zamanda ineceği, Hz. Peygamber'in risaletine tabi olacağı ve Deccâl'i öldüreceği açıkça belirtilmiştir. Ayrıca hadislerdeki bu bilgiler yoruma çok fazla müsait de değildir. Diğer taraftan nüzul-i İsâ'yı kabul edenlerin argümanları reddedenlerinkinden daha güçlüdür. Dolayısıyla konuyu, kıyâmetin kopuşundan önce gerçekleşecek olağanüstü bir olay olarak kabul etmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

Deccâl, Dâbbetü'l-arz, Ye'cûc ve Me'cûc gibi kavramlarla ilgili rivayetlerde birtakım çelişkiler ve gayr-i mantıki durumlar olduğunu kabul etmek gerekir. Dolayısıyla bunları, iyiliğin veya kötülüğün temsilcisi gibi sembolik olarak yorumlamanın herhangi bir mahzuru bulunmamaktadır. Güneşin batıdan doğması, insanları saracak bir dumanın çıkması, yere batırma olaylarının gerçekleşmesi, mahşer alanına sevk edecek bir ateşin zuhur etmesi gibi büyük kıyâmet alâmeti olarak kabul edilen kozmik olayların esasen kıyâmetin kopuşu esnasında gerçekleşecek birer safha olduğunu söylemek de daha uygundur. Neticede “herşeyin en doğrusunu Allah bilir” demekten başka kesin bir kabulde bulunmak mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd el-Mısrî (1882-1968); *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İkinci Baskı, Dâru'l-Mârife, Beyrut, 2003.

Akgül, Muhittin; "Nüzül-i İsa Meselesinin Tefsir Geleneğine Yansımaları", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 16, Temmuz-Aralık 2006, 43-75.

Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed (v. 1014/1605); *Minehu Ravdı'l-Ezher Fi Şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber*, Dâru'l-Beşâiril'İslâmiyye, Beyrut, 1998.

Altay, Ali; *Kur'an'a Göre Hz. İsa ve Nüzülü Problemi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Van, 2005.

Altuntaş, Süleyman; *Kıyâmet Alâmetleri, On Alâmeti Bir Arada Zikreden Rivayetlerin Tahlili*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Aydın, Muhammed; "Hz. İsa'nın Vefatı, Ref'i ve Nüzülü Bağlamında M. Zâhid Kevserî'nin İlgili Kur'an Âyetlerine Yaklaşımı", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı, 16, 2007.

Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed (v.855/1451); *Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, Birinci Baskı, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

Azîmâbâdî, Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî (v. 1911); *Avnü'l Ma'bûd Alâ Şerhi Sünen-i Ebî Dâvûd*, Birinci Baskı, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 2005.

Baş, Eyüp; "Binyılcılık ve Osmanlı Toplumunda Hicrî Milenyum Kıyâmet Beklentisi İle İlgili Bazı Veriler", *Dinî Araştırmalar*, Cilt, 7; Sayı, 21, 163-175.

Berzencî, Şerif Muhammed b. Resûl el Huseynî (v. 1103/1691); *el-İşâ'a li Eşrâti's-Sâ'a*, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1961.

Beydâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed (v. 685/1286); *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Birinci Baskı, Dâru's-Sadır, Beyrut, 2001.

Berki, Ali Himmet–Osman Keskioglu; *Hâtemü'l-Enbiyâ Hazreti Muhammed ve Hayatı*, Onsekizinci Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1998.

Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah (v. 256/870); *es-Sahih*, Dâru İbn-i Kesîr, Üçüncü Baskı, Beyrut, 1987.

Cerrahoğlu, İsmail; “Ye’cûc-Me’cûc ve Türkler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt, XX, 97-125.

Çalık, Enes; *Kıyâmetin Büyük Âlâmetleri İle İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2011.

Çelebi, İlyas; *İtikâdî Açından Uzak ve Yakın Gelecekle İlgili Haberler*, Kitabevi, İstanbul, 1996.

— “İsa”, *DİA*, XXII, 472-473.

— “Kıyâmet”, *Kelâm El Kitabı*, Editör: Şaban Ali Düzgün, İkinci Baskı, Grafik, Ankara, 2012.

— “Mu’tezile”, *DİA*, XXXI, 391-401.

— “Ye’cûc ve Me’cûc”, *DİA*, XLIII, 373-375.

Demirci, Kürşat; “Deccâl”, *DİA*, IX, 67-69.

Demirkent, Işın; “Haçlılar”, *DİA*, XIV, 525-546.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, el-Ezdî (v. 275/889); *es-Sünen*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, Tsz.

Ertürk, Mustafa; “Haber-i Vâhid”, *DİA*, XIV, 349-352.

Erul, Bünyamin; *Hadislerin Dili*, Üçüncü Baskı, TDV, Ankara, 2009.

Eş’ârî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (v. 324/936); *el-İbâne an Usuli'd-Diyâne*, Daru İbn Zeydûn, Beyrut, Tsz.

— *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Müsallîn*, Mektebetü'n-Nehda'l-Mısriyye, Kahire, 1950.

Fığlalı, Ethem Ruhi; “Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt, 25, Ankara, 179-214.

Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman, *Kelâm, Tarih-Ekoller-Problemler*, Beşinci Baskı, Tekin, Konya, 2001.

— “Hayyât”, *DİA*, XVII, 103-105.

Hakyemez, Cemil; “Mehdi Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt, III, Sayı, 5, Çorum, 2004, 127-144.

Hâlimî, Ebû Abdullah Hüseyin (v. 403/1012); *Kitâbü'l-Minhâc fî Şuabi'l-İmân*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1979.

Hayyât, Ebu'l-Hüseyin Abdürrahîm b. Muhammed (v. 300/913); *Kitabü'l-İntisâr ve'r-Reddü Alâ İbni Râvendi*, Daru'l-Arabiyye, Beyrut, 1993.

İbn Ebi'l-Iz, Kâdı Ali b. Ali Muhammed (v. 792/1390); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, Müessesetü'r-Risale, Birinci Baskı, Beyrut, 2009.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (v. 852/1449); *Fethu'l-Bâri bi Şerhi Sahîh'il-Buhâri*, Birinci Baskı, Dâru't-Tayyibe, Riyad, 2005.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimeşkî (v. 774/1373); *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Birinci Baskı, Dâru'l-Hicr, Riyad, 1998.

— *en-Nihâye fî'l-Fiten ve'l-Melâhim*, Dâru'l-Hadis, Kahire, Tsz.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (v. 273/887); *es-Sünen*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, Tsz.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed (v. 711/1311); *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire, Tsz.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Ali (v. 638/1240); *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye fî Mârifeti'l-Esrâri'l-Mâlikiyyeti ve'l-Melekiyye*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

İbnü'l-Cevzî, Ebul-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bagdâdî (v. 597/1201); *Kitâbu'l-Mevzûât Mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, Birinci Baskı, Mektebetü Edvâu's-Selef, Riyad, 1997.

İlhan, Avni; “Kütüb-i Sitte’deki Hadislere Göre Mehdîlik”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII. Cilt, İzmir, 1992, 101-124.

İsfehânî, Ragıb, Ebu’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed (v. 502/1108); *el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân*, Dördüncü Baskı, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2005.

İzmirli, İsmail Hakkı (1869-1946); “Mehdî Meselesi-Muallim Ata Efendi’nin Üçüncü Sorusuna Cevap”, Sadeleştiren: Ali Duman, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt, 3, Sayı, 6, 2010, 339-346.

Kâdı, Ebu’l-Hasen Kâdı’l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî (v. 415/1025); *el-Muğnî fi Ebvâbi’-Tevhîd ve’l-Adl*, Daru’l-Mısriyye, Kahire, 1962-1965.

___ *Şerhu Usûli’l-Hamse*, Üçüncü Baskı, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1996.

___ *el-Münye ve’l-Emel*, Dâru’l-Marife, Beyrut, 1985.

___ *Tesbitü Delâilü’n-Nübüvve*, Dâru’l-Arabiyye, Beyrut, Tsz.

Karagöz, İsmail ve diğerleri; *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Beşinci Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 2010.

Karaman, Hayreddin ve diğerleri; *Kur’ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Üçüncü Baskı, DİB, Ankara, 2007.

___ ve diğerleri; *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV, Ankara, 2000.

___ ve diğerleri; *İlmihal*, DİB, Ankara, 2006.

Kesik, Derya Yörük; *Said Nursî’nin Risalelerinde Mehdîlik Telakkîsi*, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Kirmânî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî (v. 786/1384); *el-Kevâkibu’d-Derâri Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, İkinci Baskı, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1981.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh (v.671/1273); *et-Tezkira bi Ahvâli’l-Mevtâ ve Umûri’l-Âhira*, Birinci Baskı, Dâru’l-Minhâc, Riyad, 2004.

Mahmûd el-Mısırî, Ebû Ammâr; *Rihletü’n ile’d-Dâri’l-Âhira*, Tercüme, Dr. Halil Demir, *Bütün Yönleriyle Âhiret Hayatı*, Karınca ve Polen Yayınları, İstanbul, 2010.

Malkoç, Bülent; *Kıyâmet Alâmetleri ve Gelecek Haberleri Konusunda Hadislerle Kitab-ı Mukaddesin Karşılaştırılması*, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010.

Malkoç, Mehmet; *Klasik Dönem Mâturîdiyye’de Kıyâmet ve Âhiret*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî (v. 333/944); *Kitâbu’t-Tevhîd*. Hazırlayan: Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi, Daru’s-Sadr, Beyrut/İrşad, İstanbul, Tsz.

__*Te’vilâtü Ehli’s-Sünne (Tevilâtü’l-Kur’ân)*, Nşr. Bekir Topaloğlu-Ahmet Vanlıoğlu, Dâru’l-Mizân, İstanbul, 2005.

Mustafa Sabri Efendi; (1869-1954), *Mevkîfü’l-Akl ve İlim ve’l-Âlim min Rabbi’l-Âlemîn ve Ibâdühü’l-Mürselîn*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, İkinci Baskı, Beyrut, 1981.

Mutçalı, Serdar; *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul, 1995.

Müslim, b. Haccac Ebu’l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Neysâburî (v. 261/875); *el-Câmiu’s-Sahîh*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, Beyrut, Tsz.

Nesefî, Ömer (v. 537/1142); *İslam İnancının Temelleri Akâid Ömer Nesefî*, Haz. M. Seyid Ahsen, On Altıncı Baskı, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1994.

Nesefî, Ebu’l-Muîn Meymûn b. Muhammed (v. 508/1114); *Tabsîratü’l-Edille fî Usûli’d-Dîn*, Haz. Hüseyin Atay, DİB, Ankara, 1993.

__*Bahru’l-Kelâm fî’l-Akâid*, Çeviren: Ramazan Biçer, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2010.

__*Et-Temhîd li Kavâidi’d-Tevhîd*, Kahire, 1986.

Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref (v. 676/1277); *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi’l Müslim b. Haccâc*, Birinci Baskı, Ezher Matbaası, Kahire, 1929.

Özkan, Sümeyra; *Müslüman Kelamında Kıyâmet Alâmetleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2010.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed İbn Ziyâuddîn Ömer b. Hüseyin el-Kureşî (543/1149); *el-Erbâîn fî Usûli'd-Dîn*, Dâru't-Tedâmün, Kâhire, 1986.

___ *Esâsü't-Takdîs fî İlmi'l-Kelâm*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, 1986.

___ *Muhassalu Efkarî'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteahhirîn*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, Tsz.

___ *Tefsir'ul-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, Birinci Baskı, Darü'l-Fikir, Beyrut, 1981.

Reşîd, Rızâ Seyyid Muhammed (1865/1935; *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm (el-Menâr)*, Üçüncü Baskı, Dâru'l-Menâr, Mısır, 1367/1948.

Said Nursî (1878-1960), *Risale-i Nur Külliyyatı*, Nesil Basım Yayın, İstanbul, 2004.

Sakallı, Talat; "Sünnetin Güncel Yorumu: Kıyâmet Alâmetleri İle İlgili Hadislere Verilen Anlamlara Eleştirel Bir Bakış ve İlgili Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Farklı Bir Teklif", 11-12 Mayıs 2007 tarihlerinde Konya'da düzenlenen *Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu* Tebliğ Metni, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya, 2008, 162-178.

Sarıkcıoğlu, Ekrem; "Mehdî", *DİA*, XXVIII, 369-371.

Sarıtoprak, Zeki; "Dâbbetü'l-Arz", *DİA*, VIII, 393-395.

___ "Deccâl", *DİA*, IX, 69-72.

___ *İslam İnancı Açısından Nüzul-i İsâ Meselesi*, Çağlayan Yayınları, İzmir, 1997.

Şehâranfûrî, Halil Ahmed (v. 1346/1927); *Bezlül Mechûd fî Halli Ebî Dâvûd*, Beyrut, Tsz.

Serdaroğlu, Ahmet; "Mehdî Hakkında", *Diyanet Aylık Dergi*, Cilt, 7, Sayı, 72-73, Mayıs-Haziran 1968, 127-128.

Şa'bân, Zekiyyüddîn; *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, Tercüme: İ. Kâfi Dönmez, Onuncu Baskı, TDV, Ankara, 2008.

Şâkir, Ahmed Muhammed (v. 1377/1958); *Şerhu'l Müsned*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1995.

Şehbenderzâde, Filibeli Ahmed Hilmi (1865-1914); *İslam Tarihi*, Notlar ve Edisyon: Cem Zorlu, İkinci Baskı, Ağaç Kitabevi, İstanbul, 2009.

Şeltût, Mahmût (1893-1963); “İsâ’nın Ref’i”, Çeviren: Ethem Ruhi Fığlalı, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt, XXIII, Ankara, 1978, 319-324.

Şimşek, Halil İbrahim; “Kıyâmet ve Alâmetlerinin Tasavvufî Tecrübe Açısından Yorumlanması”, *İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı, 19, 2007, 123-142.

Tabatabâî, Muhammed Hüseyin (1904-1981); *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, Müessesetü’l-Âlemî, Beyrut, 1997.

Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed ibn Cerîr (v. 310/923); *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, Birinci Baskı, Dârü’l-Hicr, Kahire, 2001.

Teftâzânî, Sa’duddîn Mes’ûd b. Ömer (v.793/1390); *Şerhu’l-Akâid*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, Tsz.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (v. 279/892); *es-Sünen*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, Beyrut, Tsz.

Tokadî, İshak b. Hasan ez-Zencânî (v. 1090/1656); *Akâid Manzûmesi, Türkçe Manzum*, Neşre Hazırlayan, Ali Nar, Dersââdet-1327 şerhli baskıdan.

Topaloğlu, Bekir-İlyas Çelebi; *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM, İstanbul, 2010.

___ “Kıyâmet”, *DİA*, XXV, 516-522.

Tuncel, Metin; “Fırat”, *DİA*, XIII, 31-33.

Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasan (v. 460/1067); *et-Tibyân fî Tefsîri’l-Kurân*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabiyye, Beyrut, Tsz.

Uğur, Mücteba; *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV, Ankara, 1992.

Vâbil, Yûsuf b. Abdullah b. Yûsuf; *Eşrâtü’s-Sâ’a*, Dâru İbni’l Cevzî, Tsz.

Veli, Haşim; “Kıyâmet Alâmetleri”, Sadeleştiren, Kamil Çakın, *Dinî Araştırmalar*, Cilt, 6, Sayı, 16, Mayıs-Ağustos 2003, 183-198.

Yavuz, Yusuf Şevki; “Mehdî”, *DİA*, XXVIII, 371-374.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (1878-1942); *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.

Yeprem, M. Saim; *Mâturîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2000.

Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer (v. 538/1143); *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Riyâd, 1998.

ÖZGEÇMİŞ

1980’de Kastamonu-Araç’ta dünyaya geldi. 2000 yılında Araç İmam Hatip Lisesi’nden mezun oldu. Aynı yıl başladığı Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden 2004 yılında mezun oldu. 2006 yılında kısa dönem olarak vatani görevini yerine getirdi. 2004 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde başladığı memuriyet hayatına Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü’nde Diyanet İşleri Uzmanı olarak devam etmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır. Orta düzeyde İngilizce, iyi düzeyde de Arapça bilmektedir.

22.08.2014

İletişim Bilgileri:

Adres: Diyanet İşleri Başkanlığı

Din Hizmetleri Genel Müdürlüğü

Çankaya/Ankara

Tel: 05445571308

e-posta: ahmetsunetci@windowlive.com

ahmet.sunetci@diyanet.gov.tr